

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในหมู่บ้านดงทอง

การทำนาเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านดงทอง ข้าวเป็นผลผลิตหลักที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของชาวบ้าน ชาวบ้านถือว่าแม้ไม่มีอาหารแต่ในยุ้งมีข้าวก็ไม่อดตาย ในขณะที่เดียวกัน ชาวบ้านทำน่าน้ำฝนได้เพียงปีละครั้งแสดงให้เห็นถึงการพึ่งพาน้ำฝนในการทำนา หากปีใดฝนดี ชาวบ้านจะสามารถทำนาได้ผลดี หากปีใดฝนแล้งหรือน้ำท่วม ซึ่งเกิดขึ้นแทบทุกปีทำให้ผลผลิตข้าวต่ำ การทำนาซึ่งชาวบ้านมักจะพบเงื่อนไขทางธรรมชาติเป็นผลให้ชาวบ้านหันไปพึ่งพาร่างานาจอเหนือธรรมชาติด้วยการทำพิธีกรรม เพื่อบอกกล่าวอ้อนวอนช่วยดลบันดาลให้การทำนาดำเนินไปด้วยดี และทำพิธี เช่น สรง เพื่อตอบแทนบุญคุณของอำนาจเหนือธรรมชาติ นอกจากนี้ชาวบ้านยังทำพิธี เจริญฉลอง เพื่อแสดงความยินดีในผลผลิตและให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวใหม่ ในการทำพิธีกรรมแต่ละครั้งได้มีการหาฤกษ์ยามดี เพื่อความเป็นสิริมงคลและประสบความสำเร็จยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงพบว่า มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวตั้งแต่เริ่มเตรียมตัวทำนาจนกระทั่งเก็บผลผลิตใส่ยุ้งฉาง ดังจะกล่าวในรายละเอียดดังนี้

1. **พิธีเอาฝุ่นใส่เนา** เป็นพิธีกรรมในเดือน 3 ถือว่าเป็นการเตรียมตัวทำนา ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับฝุ่นหรือนุ่นคอกที่ได้จากมูลวัวควาย ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ต้นข้าวเจริญงอกงาม ทั้งนี้เพราะเมื่อก่อนชาวบ้านใส่ฝุ่นคอกเป็นหลัก นอกจากนี้ลักษณะดินไม่อุดมสมบูรณ์เป็นทรายหน้าลึก ชาวบ้านจึงบำรุงดินด้วยนุ่นคอก ดังนั้นการเอาฝุ่นใส่เนาจึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในขบวนการทำนาปลูกข้าว โดยทั่วไปแล้วชาวบ้านจะขนฝุ่นใส่เนาในเดือน 4 และเดือน 5 เพื่อให้เกิดสิริมงคลต่อข้าวในนาจะได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย ชาวบ้านจึงมีฤกษ์ยามเอาฝุ่นใส่เนา โดยเลือกเดือน 3 ออกใหม่ 3 ค่ำ (เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ) ชาวบ้านถือว่าเป็นวันที่บไม่มีปากนาคไม่มีทวาร เชื่อกันว่าเป็นวันเต็ม หากเอาฝุ่นใส่เนาวันนี้จะได้ผลเต็มที่ ข้าวไม่ร้อนไม่ไหลไม่อดอยาก โดยเลือกใส่แปลงแยกหรือแปลงเอกเป็นที่สังสิทธิ์ของผีตาแอก ในขณะที่เทฝุ่นใส่แปลงแยก เจ้าของนาจะบอกกล่าวและฝากฝังว่า "มือนี้เป็นมือสวรรค์ พูข้าเอาฝุ่นมาใส่ใส่นา ให้ต้นข้าวอุดมสมบูรณ์ให้ได้เก็บเกี่ยวให้ได้กินได้ทานเด้อ" ผู้เอาฝุ่นใส่เน้ามักจะเป็นพ่อบ้านปริมาณฝุ่นที่นำไปใส่เนาไม่มาก ประมาณ 1 หาบ หรือ

1 ตะกร้า ชาวบ้านมีความเชื่อว่าพิธีเอาฝุ่นใส่นาจจะทำให้ข้าวในนาได้ผลดี ทำให้ชาวบ้านเกิดความสบายใจมั่นใจว่าจะทำนาได้ผลผลิตข้าวมาก

รูปที่ 3.1 พ่อบ้านหรือผู้สูงอายุทำพิธีเอาฝุ่นใส่นาจ

2. บุญวาเส หรือ บุญเดือน 4 ถึงฤกษ์ 1 ค่ำ 3 ค่ำ และ 11 ค่ำ บุญวาเสนับว่าเป็นบุญประเพณีที่สำคัญ นอกจากชาวบ้านจะเชื่อว่าการได้ฝังเทศน์มหาชาติทำให้ได้บุญกุศลมากแล้ว การทำพิธีกรรมนี้ยังมีความสัมพันธ์กับความเชื่อว่าจะทำให้ฝนตก ข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเกิดจากความเชื่อในตำนานพระเวสสันดรว่ามีช้างคู่บารมีชื่อช้างปัจจัยนาเคน ช้างนี้หากตกแก่เมืองใดแล้วจะทำให้ฝนตกดี น้ำบริบูรณ์ การที่พระเวสสันดรให้ทานช้างปัจจัยนาเคนแก่ชาวเมืองอื่นที่มาขอเป็นผลให้พระองค์ถูกเนรเทศออกจากเมือง โดยเสด็จไปอยู่ป่าพร้อมพระนางมัทรีและกัณหา ซาลิ

ในตอนบ่ายของวันลงบุญนี้พระภิกษุสงฆ์พร้อมกับชาวบ้านดงทองได้ทำพิธีแห่พระเวสเข้าเมือง แม้ในชบวนแห่จะไม่มีช้างปัจจัยนาเคนก็ตาม แต่ชาวบ้านเชื่อว่าพระเวสสันดรได้กลายเป็นสัญลักษณ์ (symbolic) ของการเกิดฝน ชายสูงอายุคนหนึ่งกล่าวว่า "แห่พระเวสสันดรเข้าเมืองจะเกิดฝนตกทุกครั้ง" ทั้งๆ ที่เป็นเดือนสี่ไม่มีฝนตก เนื่องจากเป็นฤดูร้อนแต่มีฝนตกในขณะที่แห่พระเวสเข้าเมือง จึงทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจว่าปีนั้นฝนจะตกดี

ในนฤพระเวสนี้ชาวบ้านได้จัดเครื่องบูชาที่สำคัญสำหรับนำไปบูชาพระเวส เพื่อทูลเชิญเข้าเมือง เรียกว่าคาถาพัน ประกอบด้วย รูป 1,000 เล่ม เทียน 1,000 เล่ม หมากพลู 1,000 คำ บุรี 1,000 มวน เมียง 1,000 คำ ข้าวเหนียว 1,000 ก้อน (ร้อยติดกันเป็นพวงยาวเรียกว่าข้าวพันก้อน) คาถาพันเหล่านี้จะนำกลับมาวางบูชาไว้บริเวณธรรมมาส ส่วนข้าว 1,000 ก้อนจะแขวนไว้ตามสายรุ้ง มักทายกชายจะตั้งฆ้องร่ำติดต่อกันหลายทีเพื่อเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านแย่งคาถาพันและสิ่งประดับในงานเช่น รูปสัตว์ พวงดอกไม้แห้ง สิ่งที่ชาวบ้านทุกคนจะต้องแย่งให้ได้คือข้าวพันก้อน บางคนแย่งได้มากจะแบ่งให้คนที่แย่งไม่ได้ ข้าวพันก้อนที่แย่งได้นี้จะนำไปไว้ในยุ้งข้าว โดยแขวนไว้ข้างผนังยุ้งด้านในหรือด้านนอกก็ได้ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าการมีข้าวพันก้อนไว้ในยุ้งข้าวจะทำให้มีข้าวใส่ยุ้งมากขึ้นจาก 100 ถึงเพิ่มเป็น 1,000 เป็น 10,000 และเป็น 100,000 ถึง ไม่อดอยากและยังทำให้ข้าวในยุ้งไม่ขาด แม้จะตกไปสีกินหรือตกออกขายก็ยิ่งเหลือมากไม่ขาดยั้ง ดังที่ชาวบ้านกล่าวว่า "เมื่อมีข้าวพันก้อนใส่ยุ้งจะทำให้ข้าวในยุ้งกินไม่บกจนไม่ลง" มีความหมายว่า แม้จะตกออกสีกิน ก็ยิ่งเหลือเท่าเดิม แม้โดยความเป็นจริงจะเป็นไปไม่ได้แต่ก็ทำให้ชาวบ้านสบายใจที่มีข้าวพันก้อนใส่ยุ้ง

รูปที่ 3.2 ข้าวพันก้อนร้อยเป็นพวงแขวนบนสายรุ้ง

ผู้ที่นำข้าวพันก้อนมาใส่ไว้ในยุ้งข้าวมักจะเป็นผู้หญิงวัยกลางคนหรือผู้สูงอายุ ขณะที่แชน ข้าวพันก้อนไว้ที่ผนังยุ้ง พร้อมกล่าวว่า "สาธุ เตอ ขอให้ข้าวในเล้าค่าคุณไหลมา เทมา เป็นนัน เป็นหมื่น กินอย่าให้บกจกอย่าให้ลง เตอ" ช่วงเวลาที่เอาข้าวพันก้อนใส่ยุ้งชาวบ้านจะถือฤกษ์สะดาก คือตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นหลังจากแย่งข้าวพันก้อนมาได้ในตอนเย็น

3. **พิธีสงฆ์น้ำปูตาดอนสวรรค์** ในที่นี้คือปูตาบ้าน มีศาลตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ 9 ปากทางเข้าหมู่บ้านชาวบ้านดงทอง มีความเชื่อว่าปูตาบ้านคอยปกป้องภัยอันตรายในหมู่บ้าน จึงให้ความเคารพนบนอมด้วยการสงฆ์น้ำในเดือน 5 หลังสงกรานต์วันสุดท้าย และเลี้ยงปูตาปลายเดือน 6

การที่ชาวบ้านสงฆ์น้ำปูตาในเดือน 5 วัตถุประสงค์ในการสงฆ์น้ำปูตาดอนสวรรค์ คือ

1. ต้องการให้ปูตาคลายร้อนจากอากาศร้อนเดือน 5
2. เพื่อขอให้ปูตาคุ้มครองลูกหลานในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข
3. เพื่อขอให้ปูตานำฝนมาตกให้ลูกหลานมีน้ำทำนา

การสงฆ์น้ำปูตาเป็นพิธีกรรมร่วมกันของชาวบ้านดงทอง หมู่ 1 หมู่ 9 และหมู่ 11 เลือกเอาวันที่ 16 เมษายนของทุกปี อันเป็นวันสุดท้ายของประเพณีสงกรานต์ในหมู่บ้าน เวลาประมาณ 16.00 น. ผู้ที่ร่วมพิธีกรรมนี้มีตั้งแต่เด็ก ไปถึงคนเฒ่าคนแก่ สิ่งสำคัญที่จะต้องใช้ในพิธีกรรมนี้คือน้ำหอมที่ชาวบ้านปรุงจากกลิ่นขมิ้น บางคนบรรจุน้ำหอมใส่ขันน้ำ หลายคนบรรจุใส่ถังน้ำ มีดอกไม้วางบนขันน้ำ เมื่อชาวบ้านมาพร้อมกันแล้วในเวลาประมาณ 16.30 น. จึงเริ่มพิธี โดยผู้สูงอายุชายจตุรูป 1 ดอกบอกกล่าวให้ปูตารับรู้าลูกหลานจะสงฆ์น้ำ เพื่อให้ปูตาเย็นสบายคลายร้อน ขอให้ปูตาปกป้องลูกหลานบิดเป่าภัยหนีต้ออกจากชุมชน และให้ปูตานำฝนมาตกให้ลูกหลานมีน้ำทำนา กล่าวจบชาวบ้านจัดขบวนเดินรอบศาลปูตา 3 รอบจึงรดน้ำปูตา บางคนใช้ดอกไม้จุ่มลงในขันน้ำแล้วสลัดละอองน้ำหอมประพรมศาลปูตา แต่หลายคนก็สานน้ำขึ้นบนหลังคา หลังจากนั้นทุกคนจะแย่งกันรองเอาน้ำที่ไหลลงมาจากศาลปูตา เพื่อนำมาลูบตามหัวตามตัวของตัวเองและลูกหลาน ชาวบ้านเชื่อว่าจะทำให้อยู่ดีมีแอง (อยู่ดีมีความสุข) เสร็จสิ้นพิธีสงฆ์น้ำปูตาเวลาประมาณ 17.00 น.

รูปที่ 3.3 ชาวบ้านบางคนรดน้ำ บางคนสาดน้ำให้ผีปอบตา

4. บุญสรงน้ำพระธาตุคงทอง เป็นบุญประเพณีของชาวบ้านดงทอง โดยจัดงานบุญสรงน้ำพระธาตุในวันสัปดาห์ที่ 4 หลังวันสงกรานต์ ชาวบ้านได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการสรงน้ำพระธาตุว่า เดิมประเพณีสรงน้ำพระธาตุนี้ชาวบ้านจะต่างคนต่างสรงน้ำตามความสะดวกของตัวเอง โดยเลือกสรงน้ำในเดือน 5 ซึ่งมีอากาศร้อนที่สุด ชาวบ้านมีความเชื่อว่าพระธาตุมีวิญญาณของปอบตาธาตุ และวิญญาณของสองแม่ลูกสิงสถิตย์อยู่ จึงพากันสรงน้ำ เพราะเชื่อว่าจะทำให้วิญญาณดังกล่าวคลายร้อนได้บ้าง พร้อมกับขอสิ่งตอบแทนคือขอให้ฝนตกในหมู่บ้านจะได้มีน้ำทำนา หลังจากสรงน้ำพระธาตุได้ 2 ถึง 3 วัน จะมีฝนตกมีปริมาณมากพอที่จะไถนาหว่านกล้าได้ ชาวบ้านจึงยึดถือเป็นประเพณีสรงน้ำพระธาตุสืบต่อกันมา

ปี พ.ศ.2475 พระมหาวิรวงษ์จิตโส (อ้วน) วัดบรณีเวศนิหาร มาตรวจเยี่ยมวัดในภาคอีสาน ได้แวะชมพระธาตุคงทองทราบจากชาวบ้านว่ามีการสรงน้ำพระธาตุกันเป็นประจำทุกปี จึงให้ชาวบ้านกำหนดวันสรงน้ำพระธาตุในวันเดียวกันเพื่อให้เป็นพิธีของชุมชน ชาวบ้านจึงกำหนดวันสรงน้ำพระธาตุหลังวันสงกรานต์ โดยกำหนดวันฤกษ์ดีได้แก่วัน 1 ค่ำ 3 ค่ำ 6 ค่ำ และ 11 ค่ำ

วันใดวันหนึ่ง เมื่อถึงวันทำบุญชาวบ้านจะจัดขบวนแห่มีการหาบน้ำ หาน้ำใส่ถัง บางคนตักน้ำใส่ขัน มีกลองฆ้อง ฉิ่งฉาบ ประโคม ขบวนแห่น้ำมุ่งไปยังพระธาตุดงทอง

ต่อมาปี พ.ศ.2500 ทางราชการได้กำหนดให้ชาวบ้านดงทองสร้างน้ำพระธาตุในวันอาทิตย์ สัปดาห์ที่ 4 หลังวันสงกรานต์ การที่ทางราชการได้กำหนดวันสร้างน้ำพระธาตุ เพื่อไม่ให้วันทำบุญสร้างน้ำพระธาตุในท้องถิ่นตรงกัน จะทำให้มีจำนวนผู้มาเที่ยวงานมากขึ้น นอกจากนี้การกำหนดเอาวันอาทิตย์ เพื่อเปิดโอกาสแก่ผู้ที่มีเวลาว่างในวันเสาร์และอาทิตย์ได้ร่วมงานนี้ด้วย

ชาวบ้านได้กำหนดวันลงบุญ (วันเริ่มงาน) ในตอนเย็นของวันเสาร์ โดยนิมนต์พระสงฆ์ออกไปสวดมนต์ที่บริเวณพระธาตุดงทอง รุ่งเช้าวันอาทิตย์ชาวบ้านนิมนต์พระภิกษุสามเณรจากวัดต้นโพธิ์ศรี วัดอัมพวันน้อย และพระภิกษุสงฆ์จากวัดในชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ วัดบ้านหนองไม้ตาย วัดบ้านสะเดา และวัดบ้านคอนสาย มารับการตักบาตรจากชาวบ้านดงทอง พร้อมกับรับการถวายอาหารเช้าและอาหารเพล พร้อมกันนี้ชาวบ้านได้จัดอาหารอีก 2 สำหรับทั้งเช้าและมือเพล ให้แก่ผีปอบตาและผีสองแม่ลูก ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าสิงสถิตย์อยู่ที่พระธาตุหลังจากพระภิกษุฉันอาหารเช้าแล้ว สวด

กรรมกรวัดชายดอกลำภูเพี้ยนให้แก่ผู้มาเที่ยวงาน เพื่อนำไปสักการะพระพุทธรูปในสถูป และสักการะพระธาตุ รอบๆ บริเวณงานมีร้านขายอาหารพื้นบ้านและเครื่องดื่ม จนกระทั่งเวลา 15.00 น. จึงถึงช่วงสำคัญของบุญสร้างน้ำพระธาตุ กล่าวคือชาวบ้านได้จัดขบวนแห่น้ำรอบพระธาตุดงทอง 3 รอบในขบวนแห่ประกอบด้วยพระภิกษุสงฆ์เดินนำหน้าขบวนพร้อมกับสวดอิติปิโสตามมาด้วยคนหาบน้ำ ขบวนชาวบ้านถือขันน้ำและถังน้ำ ปิดท้ายด้วยขบวนกลองยาวมีหนุ่มสาวพ้อนรำ เมื่อแห่ได้ครบ 3 รอบแล้ว พระสงฆ์ทุกรูปจะตักน้ำจากไหสาดไปที่พระธาตุดงทอง จากนั้นชาวบ้านซึ่งช่วยกันสร้างน้ำพร้อมกับกล่าวว่า "เอาเด้อพระธาตุดงทองเอ๋ยลูกหลานมาสร้างน้ำให้ชุ่มให้เย็นเด้อ ให้ฝนตกลงมาใส่ไอนาให้ได้น้ำพอเฮ็ดไยเฮ็ดนาเด้อ" มีความหมายถึงการบอกกล่าวแก่พระธาตุดงทองถึงการนำเอาน้ำมาสร้างเพื่อให้วิญญาณปู่ตาธาตุ และวิญญาณสองแม่ลูกชุ่มเย็นพร้อมกับขอให้น้ำฝนมาตกให้มีน้ำได้ทำนา

ชาวบ้านมีความเชื่อว่าการสร้างน้ำพระธาตุจะทำให้ฝนตกมีน้ำได้ไถนาหว่านกล้าชาวบ้านยืนยันว่าทุกปีเมื่อถึงวันทำบุญสร้างน้ำพระธาตุดงทองจะมีฝนตก บางปีตกปรอยๆ บางปีตกหนักจนแม่ค้าขายสินค้าไม่ได้ ต้องขนย้ายอาหารกลับเข้ามานั่งชายใต้ถุนเรือนในหมู่บ้าน ดังนั้นหลังจากได้ทำบุญสร้างน้ำพระธาตุแล้วชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียง ได้แก่บ้านคอนสาย บ้านสะเดา บ้านหนอง

ไม่ตาย ต่างก็มีความหวังว่าหากบ้านดงทองสร่งน้ำพระธาตุดงทองแล้วจะมีฝนตกไปถึงหมู่บ้านตัวเอง ชาวบ้านดงทองจึงเรียกชื่อพระธาตุดงทองอีกชื่อหนึ่งว่า ธาตุน้ำ มีความหมายถึงธาตุที่ทำให้ฝนตก

เกี่ยวกับประวัติของพระธาตุดงทอง ชาวบ้านได้เล่าถึงประวัติความเป็นมาแตกต่างกัน โดยแยกออกเป็น 2 กลุ่ม

ชาวบ้านกลุ่มแรก กล่าวถึงเจ้าเมืองนครพนมได้เกณฑ์ช่างก่อสร้างธาตุนม โดยขอให้เจ้าเมืองต่างๆ ในอีสานส่งช่างไปช่วยสร้างธาตุนม ในเวลาเดียวกันนั้นเองได้มีช่างเดินจากหัวเมืองอีสานตอนใต้ เพื่อมุ่งหน้าไปยังเมืองนครพนม ได้แวะผ่านชุมชนเล็กๆ แห่งหนึ่ง (ต่อมากลายเป็นบ้านดงทอง) ทราบจากชาวบ้านที่นั่นว่า ธาตุนมได้สร้างเสร็จแล้ว ผู้คุมช่างจึงให้ช่างเหล่านั้นก่อสร้างเจดีย์ที่มีรูปทรงคล้ายธาตุนม แต่มีขนาดเล็กกว่าหลายเท่า เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการเดินทางครั้งที่ชุมชนดังกล่าวพร้อมกับนำของมีค่าที่เจ้าเมืองให้นำไปบรรจุธาตุนม ได้แก่ ถาดทอง ช้อนทอง ก้นพิทอง จานและชามทองบรรจุลงในธาตุ จึงเรียกชื่อนี้ว่าธาตุทอง จากนั้นผู้คุมช่างได้อนุญาตให้ช่างเดินทางกลับบ้านส่วนตัวเองได้อาศัยอยู่กับชาวบ้านเพื่อเฝ้าดูธาตุ ต่อมาได้เสียชีวิต ชาวบ้านเชื่อว่าวิญญาณยังวนเวียนเฝ้ารักษาธาตุและของมีค่าภายในธาตุ ชาวบ้านมักจะเรียกว่า ปูตาธาตุ ดังนั้นเมื่อถึงเดือน 6 ชาวบ้านจึงทำพิธีเลี้ยงผีปูตาธาตุ พร้อมกับเลี้ยงปูตาดอนกรรมและปูตาบ้าน

ชาวบ้านกลุ่มที่ 2 กล่าวถึงครอบครัวชาวบ้านหลายครอบครัวได้มาตั้งชุมชนเล็กๆ ขึ้นบริเวณบ้านดงทอง ชาวบ้านได้ห้กล้างฟางพื้นที่บริเวณนั้นเพื่อทำนา มีครอบครัวแม่หม้ายอยู่ครอบครัวหนึ่ง มีบุตรชายหนึ่งคน ทุกวันบุตรชายจะออกไปไถนา ตอนสายแม่จะนำอาหารไปให้ วันหนึ่งแม่นำอาหารไปให้ช้า บุตรโกรธแม่มาก ด้วยความหิวทำให้มองเห็นกระต๊อบขาวเหนียวเล็กคงจะกินไม่อิ่ม ยิ่งทำให้โกรธแม่มากยิ่งขึ้น จึงคว้าได้ไม้ท่อนใหญ่ฟาดตีแม่จนสิ้นใจตาย ด้วยความสำนึกบาปจึงสร้างพระธาตุบรรจุกระดูกของแม่และได้ฝากฝังกับเพื่อนบ้านไว้ว่าหากตนเองตายไปขอให้นำกระดูกของตนบรรจุไว้ในพระธาตุเคียงข้างกระดูกของแม่ ต่อมาชาวบ้านได้เรียกชื่อของพระธาตุตามชื่อของชุมชน เมื่อถึงเทศกาลทำบุญสร่งน้ำพระธาตุ ชาวบ้านจะจัดสำรับอาหารไปให้วิญญาณสองแม่ลูกที่เชื่อว่าสิงสถิตย์อยู่ในพระธาตุ

อย่างไรก็ตามแม้ชาวบ้านจะมีความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นมาของพระธาตุต่างกัน แต่ชาวบ้านได้ให้ความเคารพนับถือ เพราะทุกคนมีความเชื่อตรงกันในบทบาทของพระธาตุดงทองว่า

ทำให้ฝนตก หากละเว้นการปฏิบัติต่อพระธาตุคงทองจะเกิดความเดือดร้อน โดยเฉพาะความแห้งแล้งอันเป็นอุปสรรคต่อการทำนา ดังนั้น ชาวบ้านคงทองจึงทำบุญสร้างน้ำพระธาตุและเลี้ยงปูตาธาตุทุกปี เพื่อแสดงถึงความเคารพนับถือ ตอบแทนบุญคุณของปูตาธาตุ และวิญญูของสองแม่ลูกที่ดลบันดาลให้ฝนตกมีน้ำเพียงพอในการทำนา

5. **พิธีเลี้ยงผีปูตา** ชาวบ้านเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พิธีเลี้ยงบ้าน ถือฤกษ์วันพุธสัปดาห์เดียวกันกับการทำบุญสร้างน้ำพระธาตุ การถือนฤกษ์วันพุธชาวบ้านให้เหตุผลว่า "การเลี้ยงผีต้องเลี้ยงวันพุธและตอนเช้าตรู่" ผีปูตาที่ทำพิธีเลี้ยงกันมาทุกปีมี 3 ปูตา ชาวบ้านมีความเชื่อว่าทั้ง 3 ปูตาเป็นพี่น้องกันในชาติปางก่อน เมื่อมีชีวิตได้มาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน แม้ตายไปทั้งสามก็ยังไม่แยกจากกัน แต่จะคอยปกปักรักษาชาวบ้าน ซึ่งเป็นลูกหลานตลอดมา ปูตาทั้งสามได้แก่ปูตาธาตุ ปูตาดอนกรรม และปูตาบ้าน

การเลี้ยงปูตาธาตุ ชาวบ้านได้ให้ข้อมูลว่าปูตาธาตุเป็นพี่ชายคนโตชื่อเจ้าบุญสูง จึงทำพิธีเลี้ยงก่อนปูตาดอนกรรมและปูตาบ้าน ถือนฤกษ์เช้าตรู่วันพุธ เวลา 06.00 น. ชาวบ้านจัดขบวนแห่ข้าวปลาอาหารออกไปเลี้ยงผีเสียงฆ้องกลอง ปี่ประ โคมตลอดเส้นทางจากชุมชนไปยังบริเวณพระธาตุคงทอง เมื่อถึงบริเวณพระธาตุคงทองมีชายสูงอายุคนหนึ่งจัดวางสำรับที่นำมาเลี้ยงโดยวางบนกำแพงธาตุอาหารที่นำมาเลี้ยงประกอบด้วยอาหารคาว หวาน สุกา และเครื่องบูชา

อาหารคาว ได้แก่ ลาบเลือดเนื้อวัว ซึ่งเป็นอาหารพื้นบ้านของคนอีสาน

อาหารหวาน เป็นผลไม้ ได้แก่ มะพร้าวอ่อน 2 ลูก กล้วยหอม 1 หวี

ชั้น 5 ประกอบด้วย ดอกไม้ 5 ดอก รูป 5 ดอก เทียน 5 เล่ม

นอกจากนี้ยังมีข้าวเหนียว 1 กระจิบ น้ำดื่ม 1 ขัน เหล้าขาว 1 ขวด หมากพลู

4 คำ ยา 4 กอก (บุหรี 4 มวน)

เมื่อจัดวางสำรับเสร็จแล้ว ชายสูงอายุคนดังกล่าวเริ่มจุดเทียน 1 เล่ม และจุดรูป 1 ดอก พร้อมกับพูดว่า "ปูตาธาตุเอ๋ย มีอันนี้เป็นอันสิ้นวันดี ลูกหลานเอาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงคือซุ้ให้ปูตามากินสา กินข้าวกินน้ำแล้ว ให้ปูตาเคี้ยวหมากสูบยา ให้ฮ่อมหน้าสำราญ ขอให้ปูตาเอาฝนมาตกให้ลูกหลานได้เฮ็ดไร่ เฮ็ดนาปกปักรักษาว่าวควายอย่าให้เจ็บขาเจ็บแข้ง"

การเลี้ยงปูตาดอนกรรม หลังจากที่เลี้ยงปูตาธาตุเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะเคลื่อนขบวนไปเลี้ยงปูตาดอนกรรม ซึ่งอยู่ห่างจากปูตาธาตุไปทางทิศเหนือประมาณ 1 กิโลเมตร บริเวณดังกล่าวมีลักษณะเป็นเนินน้ำท่วมไม่ถึง ชาวบ้านเรียกว่าดอนกรรมมีต้นตะโกและต้นไม้อื่นขึ้นปกคลุม ติดกับ

คอนกรรมมีหนองน้ำ เมื่อขบวนเลี้ยงผีปู่ตาไปถึงคอนกรรม ชายสูงอายุคนเดิมจะจัดวางสำหรับใต้ต้นตะโก ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าปู่ตาคอนกรรมอาศัยอยู่ที่ต้นตะโก สำหรับที่ชาวบ้านนำมาถวายปู่ตาคอนกรรมได้แก่

ไก่ต้ม	2 ตัว (นอกจากจะนำมาเลี้ยงแล้วยังใช้เลี้ยงทายด้วย)
หัวหมูต้ม	1 หัว
ลาบเต่า	1 ตัว (ชาวบ้านจัดลาบเลือดเนื้อควายแทนลาบเต่า)
ข้าวเหนียว	1 กระจับ
พาหวาน	4 พา (ข้าวเหนียวกับกล้วยสุก 4 คำ)
น้ำดื่ม	1 ขวด
เหล้าขาว	1 ขวด

นอกจากนี้ยังมีเครื่องถวายอื่นๆ ได้แก่

หมากพลู	4 คำ
ยาสูบ (บุหรี)	4 กอก (มวน)
ผ้า	1 ผืน (ผ้านุ่งของผู้ชายเรียกว่าผ้าโสร่ง)
แพร	1 วา (ผ้าขาวม้า 1 ผืน)
ชั้น 5	1 ชั้น ประกอบด้วยดอกไม้ รูป เทียน อย่างละ 5 อัน
ชั้นหมากเบ็ง	1 คู่ เป็นพานดอกไม้ เย็บด้วยใบตอง มียอดแหลม

ในการจัดวางนั้นจะวางชั้นหมากเบ็งและชั้น 5 ก่อน โดยวางให้ใกล้โคลนต้นตะโกที่สุด เพราะเป็นเครื่องบูชา แล้วจึงวางไก่ต้ม หัวหมู ลาบเลือด ข้าวเหนียว พาหวาน น้ำดื่ม (รินใส่แก้ว) เหล้าขาว (รินใส่แก้ว) และหมากพลู บุหรี ผ้าผืน แพรว เป็นอันดับสุดท้าย

การจัดวางในลักษณะดังกล่าว เพื่อสื่อความหมายถึงการบูชาก่อนแล้วจึงเชิญปู่ตา รับประทานอาหารคาวหวาน ต้มน้ำ ต้มเหล้า แล้วกินหมากหรือสูบบุหรี่เสร็จแล้วเชิญปู่ตาลงอาบน้ำที่หนองน้ำโดยใช้ผ้าผืน แพรว เป็นผ้าผัดเปลี่ยน เมื่อจัดวางสิ่งที่นำมาเลี้ยงและบูชาเสร็จแล้ว ผู้นำทำพิธีกรรมจุดเทียน 1 เล่ม จตุรูป 1 ดอก เพื่อบอกกล่าวให้ปู่ตามากินอาหารและรับเอาเครื่องบูชาที่นำมาถวายว่า "ปู่ตาคอนกรรมเอ๋ย มือนี้เป็นมือล้านวันดี ลูกหลานได้เอาอาหารคาวหวานมาเลี้ยงคือขุปี ขอให้ปู่ตามารับเอา กินข้าวแล้วให้สบายเดี๋ยวหมาก ลงอาบน้ำ ผัดเปลี่ยนผ้านุ่ง ผ้าถือผืนใหม่ บิณี ขอให้ปู่ตาเอาฝนมาตกให้ลูกหลานได้เฮ็ดไร่เฮ็ดนา ลมหัวกุด ลมหัวแดงอย่าได้

เอามาใกล้ หากว่าฝนลิดี หรือฝนแล้งขอให้ปู่ตาแจ้งข่าวในคางทั้ง 2 โตะ" เมื่อกล่าวจบผู้นำทำพิธีได้นำเอาเต่า 1 ตัว ปล่อยลงหนองน้ำ ชาวบ้านได้ข้อมูลเกี่ยวกับเต่าว่า เป็นควายของปู่ตา จึงมีการมอบเต่าให้แก่ปู่ตาทุกปี โดยฆ่าเต่าทำอาหารลาบเลือด แต่โดยการปฏิบัติจริงแล้วชาวบ้านจะไม่ฆ่าเต่าทำลาบเลือด แต่จะทำลาบเลือดเนื้อควายแทน ส่วนเต่าที่จะมอบให้แก่ปู่ตานี้ จะนำไปปล่อยลงหนองน้ำ

หลังจากที่ปล่อยเต่าเสร็จแล้ว ผู้นำทำพิธีกรรมได้กลับมายังบริเวณใต้ต้นตะโก ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเวลาที่ยู่ตากินอาหารเสร็จแล้ว จึงดึงเอาคอไก่ออกจากตัวไก่ทั้ง 2 ตัว เพื่อฉีกออกดูผลการเสี่ยงทาย ชาวบ้านจะสามารถทายผลการเสี่ยงทายจากคางไก่ทั้ง 2 ตัว กล่าวคือ ถ้าคางไก่ทั้ง 2 ตัวโค้งงอ ทายว่าปีนั้นฝนฟ้าจะดี เพราะการโค้งงอของคางไก่เป็นสื่อบอกถึงรวงข้าวคงจะโค้งลงตามน้ำหนักของเม็ดข้าว แต่ถ้าคางไก่ทั้ง 2 ตั้งตรง ทายว่าปีนั้นฝนฟ้าไม่ดี เพราะคางตั้งตรงจะสื่อถึงรวงข้าวลึบไม่มีน้ำหนัก อันเป็นผลมาจากความแห้งแล้ง

เกี่ยวกับการสื่อความหมายการเสี่ยงทายของคางไก่นี้ชาวบ้านได้ให้ข้อมูลว่าคางไก่ทั้ง 2 จะสื่อความหมายการเสี่ยงทายเหมือนกันทั้ง 2 คาง (2 ตัว) ทุกปี เมื่อทราบผลการเสี่ยงทายแล้วเป็นอันเสร็จพิธีเลี้ยงผีปู่ตาตอนกรรม ผู้นำทำพิธีกรรมจะแบ่งอาหารใส่ใบตองไว้ให้ปู่ตา ส่วนที่เหลือจะนำกลับเพื่อรับประทานร่วมกัน รวมทั้งผ้าผืน แพรวด้าย ส่วนบุหรี่ยาสูป พาทหวาน และขันหมากเบ็งจะไม่เอากลับโดยวางที่ตำแหน่งเดิม

การเลี้ยงปู่ตาบ้าน เป็นจุดสุดท้ายของการทำพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา โดยชาวบ้านเคลื่อนย้ายออกจากบริเวณดอนกรรมกลางทุ่งนา กลับสู่หมู่บ้านตรงไปยังบริเวณดอนสวรรค์ อันเป็นที่ตั้งศาลปู่ตาบ้าน เมื่อชาวบ้านมาถึงบริเวณศาลปู่ตา ผู้นำทำพิธีกรรม (คนเดียวกันกับที่ทำพิธีเลี้ยงปู่ตาธาตุและปู่ตากรรม) ได้จัดสิ่งที่นำมาเลี้ยง มีดังนี้

ไก่ต้ม	2 ตัว
หัวหมูต้ม	1 หัว
ข้าวเหนียว	1 กระจับ
น้ำดื่ม	1 ขวด
เหล้าขาว	1 ขวด
หมากพลู	4 คำ
ยาสูบ (บุหรี่ย)	4 กอก

การจัดวางอาหารจะวางชั้น 5 ไว้ด้านในสุดแล้วจึงวางไก่ต้ม หมูต้ม ข้าวเหนียว น้ำต้ม เหล้าขาว (รินใส่แก้ว) และวางหมากนลุ บุหรี่ เป็นอันดับสุดท้าย จากนั้น ผู้นำพิธีกรรมจุดเทียน 1 เล่ม จุดธูป 1 ดอก กล่าวเชิญปู่ตาบ้านให้มากินอาหารว่า "เอาเต๋อปู่ตาบ้านเอ๊ย มื้อนี้เป็นเมื่อสิ้นวันดี ลูกหลานได้เอาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงปู่ตาคือซุปี ขอให้ปู่ตามากินให้อิ่มหน้าสำราญกินข้าวกินน้ำแล้วให้ปู่ตาเคี้ยวหมากสุบยา ขอให้ปู่ตากับรักษาลูกหลานวัวควายให้อยู่ดีมีเฮง เอาฝนมาตกให้ได้เฮ็ดโฮ เฮ็ดนา หากว่าปีนี้ฝนลิดีหรือฝนแล้งให้ปู่ตาแจ้งบอกในคางไก่ 2 โต เต๋อ"

หลังจากนั้นประมาณ 15 นาที ปู่ตากินอาหาร และสูบบุหรี่ยุ่เสร็จ ผู้นำทำพิธีกรรมจะดึงเอาคอไก่ออกจากตัวไก่ เพื่อดูผลการเสี่ยงทายเรื่องฝน ซึ่งมีวิธีดูคางไก่เช่นเดียวกับการเลี้ยงปู่ตาดอนกรรม ชาวบ้านได้ให้ข้อมูลว่า ผลการเสี่ยงทายจากคางไก่ที่เลี้ยงปู่ตาดอนกรรมและเลี้ยงปู่ตาบ้านจะให้ผลเสี่ยงทายเหมือนกัน กล่าวคือหากผลการเสี่ยงทายของคางไก่ที่เลี้ยงปู่ตาดอนกรรมให้คำตอบแล้งคางไก่ที่เลี้ยงปู่ตาบ้านจะให้คำตอบว่าแล้งเช่นเดียวกัน เกี่ยวกับเรื่องการเสี่ยงทายนี้ ชาวบ้านยืนยันว่าในรอบ 35 ปี มาแล้ว คางไก่จะโก่งงอ ซึ่งหมายถึง ฝนฟ้าดี ชาวบ้านมีน้ำทำนองอย่างเพียงพอ แม้จะแล้งในช่วงแรกๆ ของฤดูทำนา แต่ช่วงหลังฝนจะดี จนสามารถปักดำเสร็จมีน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวจนเจริญงอกงามได้เก็บเกี่ยว

จึงกล่าวได้ว่าการเลี้ยงผีปู่ตาทั้งสามนี้ชาวบ้านจะทำการเสี่ยงทายเรื่องฝนเฉพาะในพิธีเลี้ยงปู่ตาดอนกรรมและเลี้ยงปู่ตาบ้านเท่านั้น อย่างไรก็ตามการเลี้ยงผีปู่ตาทั้ง 3 แห่งล้วนมีจุดประสงค์เหมือนกันคือ

1. ขอให้ปู่ตานำเอาฝนมาตกให้ชาวบ้านได้มีน้ำทำนา
2. ขอให้ปู่ตาป้องกันลมพายุไม่ให้พัดเข้ามาทำความเสียหายแก่หมู่บ้าน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านเคยได้รับความเสียหายจากลมพายุ ในปี พ.ศ. 2504 ชาวบ้านเรียกว่าลมหัวกลมหัวแดง
3. ขอให้ปู่ตากับรักษา คน วัวควาย สัตว์เลี้ยงอื่นๆ และให้อยู่ดีมีเฮง (มีร่างกายแข็งแรงไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ) ตลอดปี

รูปที่ 3.4 ผู้นำทำพิธีกรรม จัดเครื่องเซ่นสรวงแก๊ฝิปูตา

6. **พิธีเลี้ยงปู่ตานา** ชาวบ้านหลายหลังคาเรือนมีปู่ตาประจำที่นาของตัวเอง เรียกว่า เจ้าปู่หรือพ่อปู่ เมื่อถึงฤดูทำนาเจ้าของนาจะบอกกล่าวให้เจ้าปู่รับรู้ เพื่อจะได้ปกป้องรักษาต้นข้าว คน วัว ควาย และดลบันดาลให้การทำนาคำเนินไปด้วยความราบรื่น

เจ้าของนาจะทำพิธีเลี้ยงเจ้าปู่ในเดือนหก วันพุธ เวลาเช้า ก่อนพระฉันอาหารเพล ส่วนใหญ่จะทำพิธีเลี้ยงตอนเช้าตรู่เวลาประมาณ 06.00 น. ชาวบ้านให้เหตุผลถึงการเลี้ยงผีจะเลือกวันพุธ ในเวลาเช้าสถานที่ทำพิธีเป็นที่นาบริเวณต้นไม้ใหญ่หรือเนินดินมีต้นไม้ขึ้นปกคลุม เรียกว่า โพน บริเวณดังกล่าวนี้เชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตย์ของเจ้าปู่

ผู้ทำพิธีเป็นเจ้าของนา ซึ่งเป็นผู้อาวุโสในบ้าน เช่น ตายาย ปู่ย่า หากบุคคลดังกล่าวไม่สามารถไปทำพิธีได้จะมอบให้ลูกสาว ลูกชาย หรือ ลูกเขย ลูกสะใภ้ ไปทำพิธีแทน จากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่า ผู้ที่ทำพิธีเลี้ยงปู่ตานามักจะเป็นแม่บ้านหรือพ่อบ้านที่เป็นเจ้าของนา ซึ่งได้รับมอบหมายจากคนเฒ่าคนแก่ในบ้าน

เครื่องเซ่นสรวงมีหลายประเภทได้แก่ อาหาร เครื่องดื่ม หมากพลูบุหรี่ เครื่องนุ่งห่ม เครื่องบูชา ดังนี้ คือ

1. อาหาร ได้แก่	ไก่ต้ม	1 ตัว
	ข้าวเหนียวนึ่ง	1 กระจับ
	ข้าวเหนียวใส่กล้วย	4 คำ (เรียกว่าพาหวานหรือข้าวบายกล้วย)
	น้ำดื่ม	1 ขวด
	เหล้า	1 ขวด (ใช้แอลกอฮอล์ 1 แก้วแทนเหล้า)

การเลี้ยงเจ้าปู่ด้วยไก่ต้มและเหล้าดังกล่าวนี้ ชาวบ้านเรียกอาหารชุดนี้ว่า เหล้าไหไก่ตัว

2. หมากพลูบุหรี ได้แก่	เครื่องหมาก	4 คำ
	ยา	4 กอก (บุหรี 4 มวน)
3. เครื่องนุ่งห่ม ได้แก่	ผ้าโสร่ง	1 ผืน (ใช้สำหรับนุ่ง)
	ผ้าเชษมา	1 ผืน (ใช้ผูกเอว)

ชาวบ้านเรียกเครื่องนุ่งห่มชุดนี้ว่า ผ้าผืนแพรวา

4. เครื่องบูชา เป็นชั้น 5 ประกอบด้วย ดอกไม้ 5 ดอก รูป 5 เล่ม เทียน 5 เล่ม ในการทำพิธีเลี้ยงเจ้าปู่ นั้น เจ้าของนาจะวางสิ่งที้นำมาเลี้ยงบริเวณ โคนต้นไม้ หรือ เนินดิน ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่สถิตย์ของวิญญาณเจ้าปู่ โดยจัดวางอาหารคาวหวาน เครื่องดื่ม หมากพลู บุหรี และผ้าผืน แพรวา ตามลำดับ จากนั้นจุดธูปปักลงดิน พร้อมกับกล่าวว่า "เจ้าปู่เอาเอ๋ย มีอันนี้วันนี้ลูกหลานเอาเหล้าไหไก่ตัว พาใจพาหวานมาเลี้ยง เอาผ้าผืน แพรวาให้มาให้ให้นุ่ง ขอให้เจ้าปู่อย่าได้ตื่น อย่าได้ทวง ให้รักสมรักษาลูกหลาน ทั้งวัวควายอย่าให้เจ็บขาเจ็บแข้ง" มีความหมายถึงการบอกให้เจ้าปู่มารับเอาสิ่งที้นำมาเลี้ยง อย่าได้ตกใจและขอให้เจ้าปู่ปกป้องรักษาลูกหลานทุกคนที่เป็นเจ้าของนาผืนนี้ พร้อมทั้งรักษาวัวควายไม่ให้ขาบาดเจ็บ (เพราะจะทำให้ไถนาไม่ได้)

แม้บ้านคนหนึ่งกล่าวว่า "การเลี้ยงเจ้าปู่ เย็ดให้เกิดความคักอกคักใจว่าสิเย็ดไฮ เย็ดนาให้หมากได้ผล ได้กินได้ทาน" มีความหมายถึงการเลี้ยงเจ้าปู่ทำให้เกิดความสบายใจ มั่นใจว่าการทำนาจะได้ผล ได้ข้าวมากเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนและได้ทำบุญทำทาน

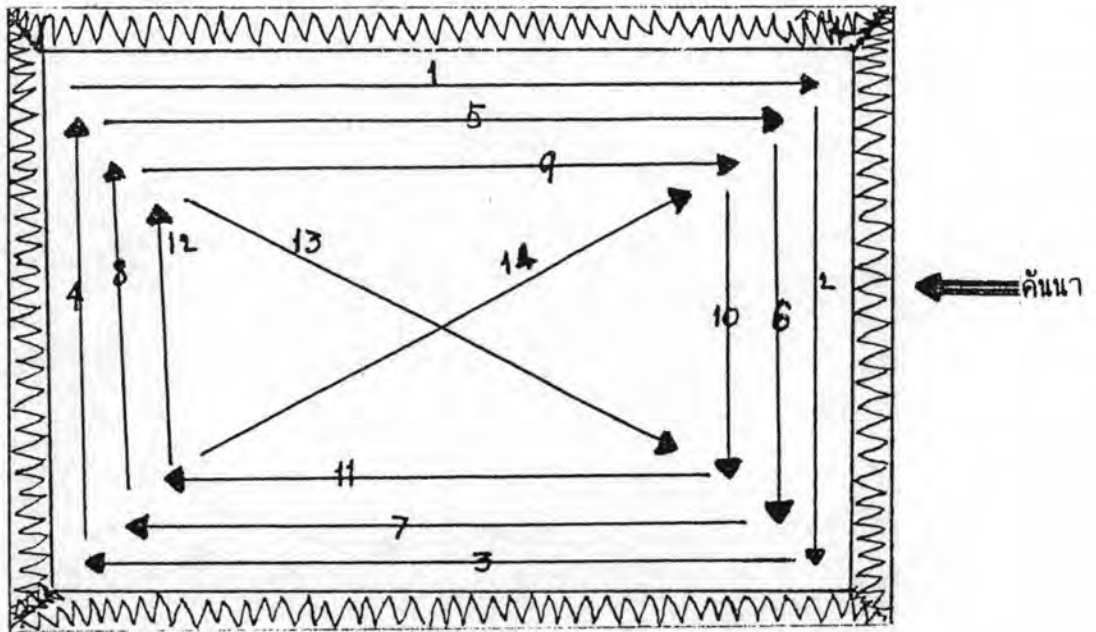
รูปที่ 3.5 พ่อบ้านและแม่บ้านทำพิธีเลี้ยงปูนาหรือพ่อปูนา

7. **พิธีแสดนา** จัดว่าเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวทำภายในครอบครัว ชาวบ้านจะทำพิธีนี้ในเดือน 6 เมื่อฤกษ์ดี ในวันข้างขึ้นหรือแรม 1 ค่ำ 3 ค่ำ 6 ค่ำ 11 ค่ำ วันใดวันหนึ่ง เจ้าของนาจะเลือกแสดนาในตอนเช้าหรือตอนบ่ายก็ได้ ในวันฤกษ์ดีดังกล่าว ชาวบ้านถือว่าพิธีแสดนาเป็นการไถเอาฤกษ์ยามดี ก่อนการไถนาเพื่อหว่านกล้าและปักดำ นอกจากนี้ยังถือว่าเป็นวันแรกของการทำนาในปีนั้น จึงเรียกวานี้ว่า วันลงนา ก่อนที่จะทำพิธีแสดนาชาวบ้านจะบอกควายให้รับรู้ถึงการฤดูกาลทำนาได้มาถึงโดยกล่าวว่า "ฮอดยามเฮ็ดไฮ เฮ็ดนาแล้ว ให้เข้าไถ เฮ็ดนาซอยพ่อแม่ ให้เจ้าตั้งอก ตั้งใจไถนาบิละเทือดอก" มีความหมายถึงการบอกควายให้ตั้งใจไถนาช่วยพ่อแม่ (เจ้าของควาย) ซึ่งไถนาเพียงบิละครั้งเท่านั้น ผู้ที่บอกควายมักจะเป็นพ่อบ้านแม่บ้านหรือคนเฒ่าคนแก่ก็ได้ โดยบอกกล่าวที่บริเวณคอกควาย เมื่อบอกควายแล้วจึงจูงควายพร้อมกับแบกไถลงนาเพื่อไปไถแสดนา ผู้ที่ทำพิธีแสดนาหรือไถแสดนามักจะเป็นพ่อบ้าน บริเวณที่ทำพิธีแสดนาเป็นแปลงซึ่งเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตย์ของตาแสด ชาวบ้านเรียกแปลงนี้ว่า ไถแสดหรือแปลงแสด หมายถึง นาแปลงที่สำคัญที่สุด มักจะมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นริมแปลง พิธีแสดนานี้ประกอบด้วยการทำพิธี 2 ขั้นตอน

ขั้นตอนแรก เป็นการบอกกล่าวฝากฝังตาแอกให้รับรู้ถึงฤดูกาลทำนา โดยนำเครื่องบูชา มอบให้แก่ตาแอก ได้แก่ หมากพลู 2 คำ ยาสูบ 2 กอก จัดวางไว้โคนต้นไม้ใหญ่ นั่งยองๆ พร้อมกับกล่าวว่า "มือนี่เป็นมือสั่นวันดี ลูกหลานมาเฮ็ดไธนา ปู่แอกยาแอกเอ้ย อย่าตื่น อย่าท้วง ให้รักษา คน วัว ควาย สิ่งของในไธไธนา ให้ต้นกล้า ต้นข้าวอุดมสมบูรณ์ อย่าให้บั้งแมงมากัดมา แอนเฮ็ดเพียงดิน ให้ขึ้นเพียงตา ให้ได้กินได้ทาน สิแบ่งข้าวน้ำข้ามปลาให้ปู่แอก ยาแอกให้ได้ อยากได้กินน้ำกันเด้อ" มีความหมายถึง การบอกกล่าวแต่ตาแอกให้รับรู้ถึงการทำนา ฝากฝังให้ดูแล คน วัว ควาย สิ่งของ และเครื่องมือทำนาได้แก่ คราด ไถ จอบ เสียม และต้นข้าวไม่ให้หนอนบึ้งทำลาย ให้ต้นข้าวเติบโตอุดมสมบูรณ์ ได้ผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภค ทำบุญ และจะแบ่งผลผลิตให้แก่ตาแอกด้วย

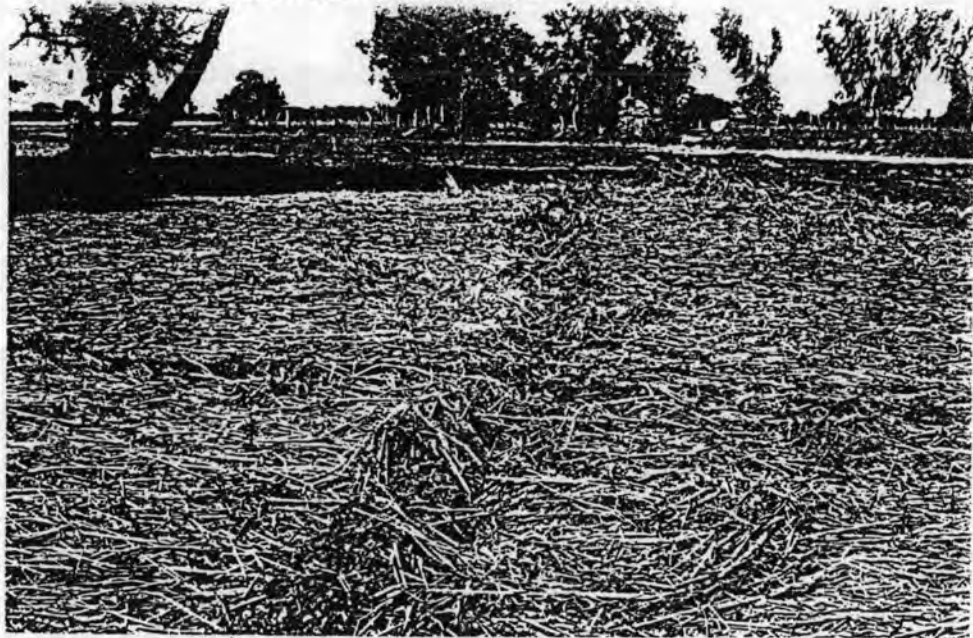
จากการเก็บข้อมูลในบ้านดงทองพบว่า ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนให้ความสำคัญเคารพนับถือ แม่ธรณีตลอดจนเจ้าถิ่นเจ้าฐาน ในบริเวณนาของตัวเองด้วย ดังนั้นจึงบอกฝากฝังกับแม่ธรณีและ เจ้าถิ่นเจ้าฐานด้วยโดยกล่าวว่า "มือนี่เป็นมือสั่นวันดี ลูกหลานมาเฮ็ดไธเฮ็ดนา ตาแอกเอ้ย รวมทั้ง แม่ธรณี เจ้าถิ่นเจ้าฐานให้รักษา วัว ควาย อย่าให้เจ็บป่วย ให้ต้นข้าวงามๆ อย่าให้มีบั้งแมงมากัดแอน ให้ได้กินได้ทานฮอดยามขึ้นนาสิแบ่งข้าวให้ได้อยากได้กินน้ำกัน" มีความหมายถึง การบอกกล่าวแก่ตาแอกแม่ธรณีเจ้าถิ่นเจ้าฐานให้รับรู้ถึงการทำนา และฝากฝังให้รักษา คน วัว ควาย ไม่ให้เจ็บป่วย และให้ดูแลต้นข้าวไม่ให้ตัวหนอนบึ้งทำลาย ให้ต้นข้าวเจริญงอกงาม จะได้ผลผลิตดีเพียงพอต่อการบริโภค ทำบุญและจะแบ่งข้าวเปลือกให้แก่ตาแอก แม่ธรณี เจ้าถิ่นเจ้าฐานด้วย

ขั้นตอนที่สอง ลงมือไถแอกนา โดยเริ่มไถชิดคันนาทางทิศเหนือของแปลง ไถไปทางทิศตะวันออกถึงมุมแปลงปักหัวไถไปทางทิศใต้ ถึงมุมแปลงนาทิศตะวันออก แล้วไถไปกลับไปทางทิศตะวันตกจากนั้นไถขึ้นไปที่มีมุตตะวันตกของทิศเหนือ ได้ให้ครบ 3 รอบ จึงไถทะแยงมุมผากลางแปลงนาจากมุตตะวันตกของทิศเหนือลงมายังมุตตะวันออกของทิศใต้ ลากไถไปที่มุตตะวันตกแล้วไถทะแยงไปยังมุตตะวันออกของทิศเหนือดังภาพ

รูปที่ 3.6 การไถแอกนาแบบดั้งเดิม

เมื่อไถเสร็จแล้วปลดควายออกจากไถถือว่าเสร็จพิธีไถแอกนา พิธีไถแอกนาคือ เป็นการพิธีบอกกล่าวแก่วิญญาณที่สิ่งสถิตย์ในนาให้รักษา คน วัว ควาย ต้นข้าว พร้อมกับไถนาเอาฤกษ์ยามดี เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่การทำนาปีนั้น ในวันี้จะมีการบอกกล่าวแก่ควายด้วย จึงเรียกวานี้ว่า วันแอกนา ซึ่งมีความหมายถึงวันแรกของการทำนาปีนั้น

รูปที่ 3.7 การไถแอกนาเป็นรูปกากบาททุกครั้ง

8. **พิธีขอฝน** ในระหว่างเดือน 6 ถึงเดือน 7 ชาวบ้านดงทองจะทำพิธีขอฝนเป็นประจำทุกปีเรียกว่าประเพณีบุญบั้งไฟ หลังจากที่ได้ทำบุญบั้งไฟแล้วเกิดฝนแล้งในปีนั้น ชาวบ้านจะทำพิธีขอฝนอีกครั้งหนึ่ง ได้แก่ พิธีสวดคาถาปลาช่อน พิธีเทศน์เพยาคันคาก พิธีตั้งหนังสือหรือตั้งครกตั้งสาก พิธีเซ็งแม่นางดั่ง และพิธีเซ็งเซียงซ้อง ส่วนพิธีแห่นางแมวขอฝนชาวบ้านดงทองไม่นิยม ทำให้เหตุผลว่าเป็นพิธีขอฝนที่ทรมานแมว อาจจะทำให้แมวถึงแก่ชีวิตได้ จึงกล่าวได้ว่าพิธีขอฝนของชาวบ้านดงทองที่เคยถือปฏิบัติกันมา ได้แก่ พิธีบุญบั้งไฟ พิธีสวดคาถาปลาช่อน พิธีเทศน์เพยาคันคาก(คางคก) พิธีตั้งหนังสือหรือพิธีตั้งครกตั้งสาก พิธีเซ็งแม่นางดั่ง และพิธีเซ็งเซียงซ้อง ดังจะกล่าวต่อไปนี้

พิธีทำบุญบั้งไฟ จัดว่าเป็นประเพณีเกี่ยวกับการปลูกข้าวที่สำคัญ เนื่องจากชาวบ้านดงทองมีความเชื่อว่า บุญบั้งไฟคือ พิธีกรรมขอฝนจากแกน หลังจากทำบุญบั้งไฟแล้วฝนจะตกให้ชาวบ้านได้ทำนา บุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมของชุมชน จัดขึ้นระหว่างเดือน 6 ถึงเดือน 7 การทำบุญบั้งไฟเริ่มจากผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านประชุมกัน เพื่อกำหนดวันทำบุญ โดยกำหนดไว้ล่วงหน้า 20 วัน เพื่อให้ชาวบ้านจะได้เตรียมตัวทำบั้งไฟได้ทันงาน ซึ่งกำหนดเอาวันฤกษ์ดี ได้แก่ วันขึ้นหรือแรม 1 ค่ำ 3 ค่ำ 6 ค่ำ 11 ค่ำ วันใดวันหนึ่ง กำหนดการจัดงานแบ่งออกเป็น 2 วัน คือ วันแรกเป็นวันแห่บั้งไฟ วันที่สองเป็นวันจุดบั้งไฟ เมื่อกำหนดวันทำบุญแน่นอนแล้ว จะมีการส่งข่าวไปบอกชุมชนใกล้เคียงให้ส่งบั้งไฟมาร่วมจุดถวายแกนเพื่อขอฝนให้ชุมชนตัวเอง

การดำเนินพิธีกรรม ก่อนถึงกำหนดวันทำบุญบั้งไฟ 4 ถึง 5 วัน ขจ้ำและคนเฒ่าคนแก่ 9 ถึง 10 คน นำขัน 5 ไปบูชาผีปู่ตาที่ปากทางเข้าหมู่บ้าน เป็นการบอกกล่าวขออนุญาตจัดงานบุญบั้งไฟ และขอให้ปู่ตาคุ่มครองลูกหลานในงานให้ปลอดภัยทุกคน เมื่อถึงกำหนดงานวันแรกซึ่งเป็นแห่บั้งไฟ ชาวบ้านเรียกว่าวันโฮมบุญ มีความหมายถึง ชาวบ้านมารวมกัน ทั้งจากหมู่บ้านใกล้เคียงและผู้เดินทางไปทำงานต่างถิ่นจะกลับบ้านเพื่อร่วมทำบุญบั้งไฟ ตอนเช้าตรู่ ขจ้ำและคนเฒ่าคนแก่ 9 ถึง 10 คน นำขัน 5 ไปบูชาผีปู่ตาที่ปากทางเข้าหมู่บ้าน เพื่อบอกกล่าวว่า "พ่อใหญ่ปู่เอ๋ย ฮอดมือ ฮอดเวณ เฮ็ดบุญแล้ว ขอให้พ่อปู่ปกปักรักษาลูกหลานทั้งพวยู่ใกล้ นูมาไกลให้ปลอดภัย ลูกหลานสี่แห่งไฟมาพ่อนแอ๊ะ พ่อนแอ่นให้พ่อปู่เบิ่ง" มีความหมายถึง การบอกกล่าวปู่ตาให้รับรู้แก่กำหนดวันทำบุญได้มาถึงแล้ว ขอให้ปู่ตากับรักษาลูกหลานในงานรวมทั้งผู้เดินทางไปไกลให้ได้ รับความปลอดภัยทุกคน วันนี้จะทำขบวนบั้งไฟมาพ่อนอย่างชดช้อยดงตามให้ปู่ตาดู

ตอนสายเวลาประมาณ 09.00 น. ขบวนบั้งไฟของคุ้มต่างๆ ในบ้านดงทอง และจากหมู่บ้านใกล้เคียงแห่ไปรำเซิ้งให้ปู่ตาทุกขบวน ตามที่ได้สัญญาเอาไว้ในตอนเช้าตรู่ ชาวบ้านเชื่อกันว่าหากขบวนใดไม่รำให้ปู่ตาชม จะไม่ได้รับการคุ้มครองจากปู่ตา และจะมีอันเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นจุดบั้งไฟไม่ขึ้น หรือลูกหลานในขบวนได้รับบาดเจ็บ เมื่อรำถวายปู่ตาเสร็จแล้วขบวนบั้งไฟจะบายหน้าไปยังวัดต้นโพธิ์ศรี ตลอดเส้นทางจากศาลปู่ตาไปยังวัด ขบวนนางรำจะรำเซิ้งให้คนดูทั้งสองข้างทาง เมื่อถึงวัดต้นโพธิ์ศรี ขบวนต่างๆจะรำเซิ้งไปรอบๆ โบสถ์ 1 รอบ มีชาวบ้านมาคอยดูขบวนบั้งไฟที่วัดเป็นจุดสุดท้าย คำร้องประกอบทำรำเซิ้งเรียกว่ากลอนเซิ้งบั้งไฟ ซึ่งแต่ละขบวนมักจะมีเนื้อหาของกลอนเซิ้งในลักษณะเดียวกัน นั่นคือการกล่าวถึงความป็นมาของบั้งไฟและอ้อนวอนขอฝนจากบนฟ้า ดังกลอนเซิ้งต่อไปนี้

โอ้ เฮาโอ้ บอกเซิ้งเฮาโอ้

แต่สมัย โคตมศรีธาตุ
 ดับสังขารจากเมืองมณุษย์
 ไฟสวรรค์ลงมาเผาจุด
 เปลวอัคคีขึ้นสูงฮอยโยชน์
 แสงรุ่งเรืองสุกใสไปส่อง
 เกิดสงครามรบราหาเหตุ
 ยาดอัฎฐิ แจกกันปันออก
 ลักกันตาแวววาวขาวแว่ว
 ย้อนฮอดพรหมอินทราธิราช
 ลักกันตาอยู่ม้วยมพพราหมณ์
 จุลมณีอยู่เทิงอากาศ
 เลยบ่อมีในเมืองมณุษย์
 จึงได้หาบั้งไฟมาจุด
 ฮอดเดือนหกหน้าใหม่ฝนใหม่
 ฝนได้แปลงบั้งไฟออกแห่
 แต่เวียงจันทน์ยังเป็นบ้านป่า
 ท้าวพังฮืออยู่ใต้บาดาล

เว้าแต่บ่อนกานย์เซิ้งบั้งไฟ
 พระบาดเข้าสู่ีระพาน
 สังขารมุดมอดใหม่ไฟกลับ
 ลงมาจุดเผาเก้าฐลี
 แสงรุ่งโรจน์ไป 7 หัวเมือง
 ไฟฟ้าส่องถึงโทนะพราหมณ์
 เจ็ดประเทศมารบมาตี
 พราหมณ์ผู้บอกเลยโลก โลกา
 ลักเอาแล้วไปไว้ม้วยม
 ยัระยาดเหาะฮ้อนลงมา
 เอาไปก่อเป็นธาตุเจดีย์
 เรียกว่าธาตุจุลณี
 เอาข้าวพุทธอยากไหวบูชา
 อยู่ในสุธาตูลีปิฎก
 ยามนางไอกับท้าวผาแดง
 เกิดมาแต่ครั้งดึกดำบรรพ์
 หนองท่งทำยงบ่อทนม
 คิงจิงงากใต้แผ่นบาดาล

เกิดหนองหารดินฝังหลบล่ม	นาคมาทมเกิดแผ่นดินไหว
จาระไนแต่พอสังเขป	บ่ออยากเสพอยากแข็งไปทลาย
ฝูงตายเป็นก็พังไปหน้า	อืดเมื่อยล้าขอลาไปก่อน
ปีหน้าลี่ย้อยมาพอนให้ชม	แก้มอมทมพอยากดมนำเด

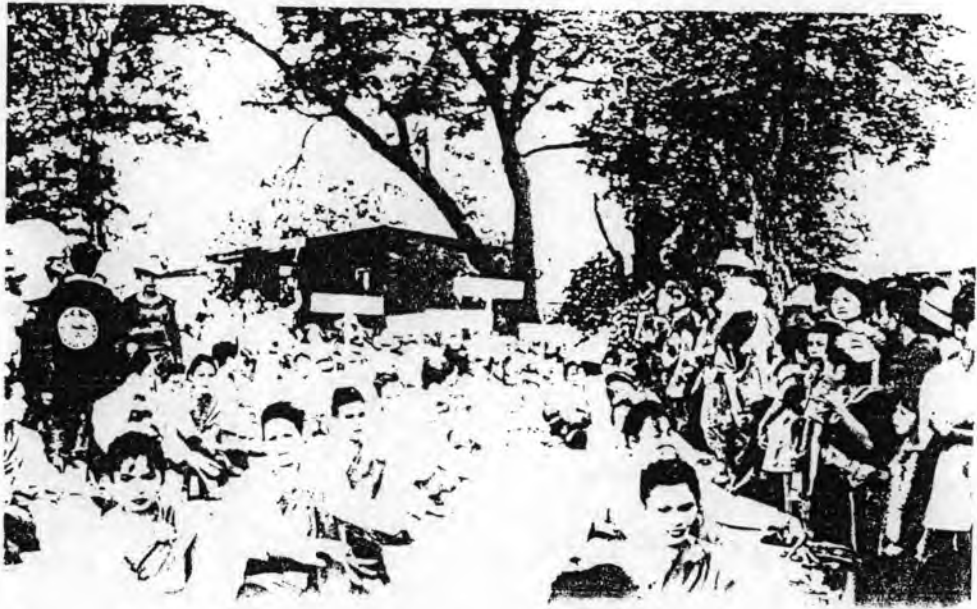
(นายอุดม โนนางงาม บ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร)

หลังจากนั้นชาวบ้านต่างๆ แยกย้ายกันกลับคุ่มของตัวเอง เพื่อนำบั้งไฟกลับไปเตรียมจุดในวันรุ่งขึ้น ส่วนบั้งไฟที่มาจากหมู่บ้านใกล้เคียงจะฝากไว้ที่วัดต้นโพธิ์ศรี เจ้าของบั้งไฟพิก้างคืนที่วัดมักทายกวัดจัดอาหารเลี้ยง แล้วมักจะไปกินอาหารที่บ้านชาวบ้านนอกเขตวัดเพราะได้ดื่มสุราทกติกจึงกลับมาอนค้ำที่วัด

เช้าตรู่ของวันแห่ ผู้ใหญ่บ้านและคนเฒ่าคนแก่ชาย 5-10 คน ไปยังค้ำบั้งไฟ (ที่สำหรับจุดบั้งไฟ) เพื่อบอกกล่าวแก่คน พร้อมด้วยเครื่องบูชาได้แก่ ชัน 5 พานหมากเบ็ง จำนวน 3 ชัน ทุกคนนั่งยองๆ ใกล้เคียงบั้งไฟ วางเครื่องบูชาลงที่โคนต้นไม้อันเป็นฐานบั้งไฟ จุดรูป 1 ดอก กล่าวว่า "มือนี้เป็นมือสั่นวันดีมีพู่ข้ามาสักการะบูชาเจ้าพ่อพญาแถน ขอบอกเล่าเก้าสิบ มือนี้วันนี้ เมืองมนุษย์ลิจจุดบั้งไฟถวายเจ้าพ่อพญาแถน ขอฟ้า ขอฝน ให้ฝนตกลงมาใส่อาณา ให้ได้เฮ็ดกิน เฮ็ดทานเด้อ เจ้าฟ้าพญาแถนเอ๋ย" มีความหมายถึงการบอกกล่าวแก่แถนว่าวันนี้เป็นวันดีชาวบ้านจะจุดบั้งไฟถวายแก่แถน เพื่อขอฝน จะได้มีน้ำทำนามีข้าวกินได้ทำบุญทำทาน

ตอนสายหลังอาหารมือเช้า เวลาประมาณ 09.00 น. ชาวบ้านได้ทยอยกันแบกบั้งไฟของตนมายังค้ำบั้งไฟ บั้งไฟที่จุดแต่ละบั้งถือว่าเป็นการบูชาแถน หากบั้งไฟของใครไม่ขึ้นจะถูกจับโยนลงโคลนเป็นการลงโทษที่บั้งไฟไปไม่ถึงแถน การจุดบั้งไฟสิ้นสุดลงในเวลา 13.00 น.

ชาวบ้านดงทองมีความเชื่อว่าการทำบุญบั้งไฟจะทำให้ฝนตกมีน้ำทำนา เนื่องจากชาวบ้านทำนา น้ำฝนปีละครั้ง ดังนั้นน้ำฝนจึงเป็นเหมือนสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้าน บุญบั้งไฟจึงเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านดงทองจะต้องปฏิบัติทุกปี เพราะทำให้ชาวบ้านคลายความกังวลใจว่าจะไม่มีน้ำฝนทำนา แม้ทำบุญบั้งไฟแล้วฝนก็ยังไม่ตกก็ตาม ดังที่ผู้สูงอายุคนหนึ่งกล่าวว่า "วาทะได้เฮ็ดบุญบั้งไฟมันสำบายใจ ฝนลิตกหรือบ่ตกกะช่าง" มีความหมายถึงการทำบุญบั้งไฟทำให้เกิดความสบายใจ แม้ฝนจะตกหรือไม่ก็ตาม

รูปที่ 3.8 ขบวนนางรำเซ็งขอฝนในวันบุญบั้งไฟ

หลังจากทำบุญบั้งไฟแล้ว ฝนยังไม่ตกหรือมีฝนตกน้อยไม่เพียงพอต่อการ ทำนาปลูกข้าว ชาวบ้านดงทองจะพากันนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ให้เป็นผู้ทำพิธีขอฝนจากแกนอีกครั้ง ได้แก่ พิธีเทศน์ พยากรณ์ พยาคัคคาก พิธีสวดคาถาปลาค้อ ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันทำพิธีเสี่ยงทายขอฝน ได้แก่ พิธีตั้งครก ตั้งสาก พิธีเซ็งเซียงซ่อง พิธีเซ็งแม่ นางตั้ง พิธีกรรมดังกล่าวนี้จะทำในช่วงเดือน 8 ถึงเดือน 10

พิธีเทศน์พยากันคาก เป็นพิธีกรรมขอฝน เกิดจากตำนานที่ชาวบ้านดงทองเล่ากันสืบ มาว่าเมื่อถึงฤดูทำนา พยาแกนไม่ส่งฝนลงมาให้โลกมนุษย์ เกิดความแห้งแล้งติดต่อกันมาหลายปี มนุษย์อดยากเดือดร้อนกันไปทั่ว แม้มนุษย์จะอ้อนวอนขอฝนเพียงใดพยาแกนก็ไม่ยอมส่งฝนลงมา ยังโลกมนุษย์ พยากันคาก (พยากางคก) ผู้เป็นใหญ่ในโลกมนุษย์จึงเกณฑ์กองทัพขึ้นไปรบกับพยาแกน กองทัพของพยากันคากประกอบด้วยสัตว์น้อยใหญ่ ได้แก่ พยาครุฑ พยานาค พยางู พยาต่อ พยาแตน พยาผึ้ง พยาปลวก พยามอด พร้อมทั้งไพร่พลของตน ฝ่ายกองทัพของพยาแกนเป็นมนุษย์ทั้งหมดนำ กองทัพโดย พยาแกนใหญ่ แกนเถือก แกนลิง แกนโล่ แกนหล่อ พร้อมไพร่พล ในการเดินทัพของ พยากันคากนั้นได้ให้พยาปลวกและไพร่พลก่อรังปลวกเป็นสะพานจากโลกมนุษย์ไปยังเมืองพยาแกน

เมื่อถึงเมืองพญาแถน พยาัคคากได้เจรจาขอฝนอีกครั้งแต่แถนได้ทำให้รบเอาฝน จึงเกิดการสู้รบกันขึ้น ไพร่พลพลวกมอดได้กัดเจาะอาวุธของทัพพญาแถน ไพร่พลต่อแตนจึงรุ่มต่อยมแม่ทัพนายกองและไพร่พลของพญาแถน ในที่สุดกองทัพของพญาคันคากเป็นฝ่ายรบชนะ พญาแถนจึงยอมส่งฝนลงมาให้โลกมนุษย์

พิธีสวดคาถาปลาค่อม เป็นพิธีกรรมขอฝนที่เกิดจากตำนานพื้นบ้านที่ชาวบ้านดงทองเล่ากันสืบมาว่า

ในอดีตชาติของพระนุทรเจ้าได้เสวยชาติเป็นพญาปลาค่อม (ปลาช่อน) มีปลาเล็กปลาน้อยเป็นบริวาร พากันอาศัยอยู่ในหนองน้ำแห่งหนึ่ง ครั้งหนึ่งเกิดความแห้งแล้งไปทั่ว น้ำในหนองแห้งขอดไปด้วย ทำให้พญาปลาค่อมและปลาน้อยใหญ่ได้รับความเดือดร้อนจนเจียนจะตาย พญาปลาค่อมจึงกล่าวขอฝนต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พร้อมกับชักจูงฝูงปลาให้รักษาศิล ไม้เบียดเบียดกันในระหว่างที่รอฝน เมื่อฝนตกลงมาพญาปลาค่อมและฝูงปลาในหนองน้ำแห่งนั้นก็ยิ่งพากันรักษาศิลต่อไป

ชาวบ้านดงทองประกอบพิธีเทศน์พญาคันคาก และพิธีสวดคาถาปลาค่อม พร้อมกันมีการอัญเชิญพระอุปคุตที่หนองน้ำใกล้หมู่บ้านให้มาสิงสถิตย์ในพิธี เพื่อขับไล่หม่มมารที่จะมารบกวนการทำพิธี สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทั้งสองมีดังนี้

1. เครื่องบูชาและของใช้ของพระอุปคุต ได้แก่ ชั้น 5 พานหมากเบ็ง จำนวน 3 พาน จีวร บาตร ร่ม ย่าม กาดัมน้ำ ใบมิดโกน เครื่องบูชาและของใช้เหล่านี้จัดไว้ที่แคร่ไม้รูปสี่เหลี่ยมยกพื้นสูง 1 เมตร คล้ายศาล ชาวบ้านเรียกว่าโง่งพระอุปคุต
2. เครื่องบูชาพระรัตนตรัย ได้แก่ ชั้น 5 ชั้น 8 พานหมากเบ็ง จำนวน 3 พาน รูป เทียน เครื่องบูชาเหล่านี้จัดไว้ในที่เดียวกัน
3. โง่งบรรจุน้ำ ในปริมาตร 3 ใน 4 ใส่ปลาช่อน 1 ตัว ลงในโง่ง ตั้งโง่งไว้ใกล้เครื่องบูชาพระรัตนตรัย
4. ตัวหุ่น จำแนกออกเป็น 2 จำนวน ได้แก่ หุ่นฝ่ายพญาแถน ทำด้วยฟางตักแต่งตัวหุ่นด้วยวัสดุต่างๆ ผูกติดกับด้ามลิปทน (รวมผ้าสีขนาดใหญ่) แสดงตำแหน่งเป็นแม่ทัพ ปักเรียงกันเรียกว่าค่ายพญาแถน หุ่น ฝ่ายพญาคันคาก ทำด้วยฟางตักแต่งตัวหุ่นด้วยวัสดุต่างๆ เช่นเดียวกัน ผูกติดกับด้ามลิปทน ปักเรียงประจัญหน้ากัน นอกจากนี้ยังมีหุ่นสัตว์ต่างๆ เช่น ต่อ แแตน ปลวก มอด ช้าง ม้า งู ปั้นด้วยดินเหนียววาเรียงรายบนแคร่ไม้ เรียกว่า ทัพฝ่ายพญาคันคาก

5. ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำทางพิธีกรรม และคนเฒ่าคนแก่ ชายหญิง

6. สถานที่ ใต้ต้นโพธิ์ภายในบริเวณวัดต้นโพธิ์ศรี

7. เวลา เทศน์เพยาคันคาก เริ่มเวลา 14.00 - 15.00 น.

สวดคาถาปลาค้อ เริ่มเวลา 15.00 - 18.00 น.

พิธีกรรมทั้งสองปฏิบัติต่อกันเป็นเวลา 7 วัน โดยเริ่มต้นในวันฤกษ์ดี ได้แก่ วันขึ้น หรือ แรม 1 ค่ำ 3 ค่ำ 6 ค่ำ และ 11 ค่ำ

การดำเนินพิธีกรรม ตอนเช้าตรู่ เวลา 06.00น. พระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านไปนิมนต์ พระอุปัชฌาย์ให้มาสถิตย์อยู่เฝ้าที่ใต้เตรียมเอาไว้

ตอนบ่าย เวลา 13.00 น. พระภิกษุติระฆังเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านออกมาร่วมกัน ทำพิธีกรรม ชาวบ้านชายหญิงนั่งห่มเสื่อผ้าสีเรียบ บางคนนั่งขานหม้อข้าว ถอดดอกไม้ รูปเทียน มารวมกันที่วัด ณ บริเวณพิธี เมื่อมาถึงบริเวณพิธีกรรมต่างทยอยกันนำดอกไม้บูชาและจุดรูปเทียน บูชาพระพุทธรูป แล้วนั่งบนเสื่อที่จัดไว้โดยพร้อมเพรียงกัน เมื่อชาวบ้านมารวมกันได้จำนวนพอสมควรและถึงเวลาเริ่มพิธี พระภิกษุสงฆ์เข้านั่งประจำที่บนแคร่ไม้ ในระดับสูงกว่าชาวบ้าน เจ้าอาวาสจุดรูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย แล้วเริ่มต้นเทศน์เพยาคันคากให้ชาวบ้านฟัง ตั้งแต่เริ่มแรก ของนิทาน ถึงเวลา 16.00 น. ตีฆ้อง 1 ครั้ง เป็นสัญญาณบอกถึงการหยุดเทศน์เพยาคันคากในวันนั้น ส่วนที่เหลือจะเทศน์ต่อไปจนถึงวันสุดท้าย เรื่องราวของเพยาคันคากตรงกับพยาถนจบลงใน วันสุดท้าย

เวลา 16.00 น. เริ่มพิธีสวดคาถาปลาค้อ การสวดคาถาปลาค้อคือการสวดอ้อนวอน ขอฝนจากพยาถน โดยชาวบ้านที่มาร่วมพิธีสวดครั้งนี้รักษาศิล 5 ศิล 8 การสวดเริ่มต้นจากการ สวดดังนี้

การป่าวสักเคเทวดา เพื่ออัญเชิญเหล่าเทวดาอารักษ์ทั้งหลายมาเป็นสักขี พยาน ในพิธีสวดขอฝนครั้งนี้

สวดปริตมงคลเพื่อขับไล่ ภัยอันตรายต่างๆ ออกไปจากพิธี และออกไปจากหมู่บ้าน
สวดนโม 8 เพื่อบูชาพระพุทธรูปเจ้า

สวดบูชาพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ

สวดอาราธนา

สวดกรณีย์ ไส้กุดผีปีศาจ ให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข
 สวดราชโศก เพื่อรำอาบปราบศัตรู
 สวดเขลันตา เพื่อบอกกล่าวแก่เหล่าเทวดาให้คุ้มครองรักษาชาวบ้าน
 สวดคาถาถนอม เพื่อป้องกันภัยต่างๆ
 สวดคาถาขอฝน เพื่ออ้อนวอนขอฝนจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือพระพุทธเจ้าเป็นภาษาบาลี

ดังนี้ คือ

สกุโธ จมะหาเกโร มะหากาโม มะโหทะโร นิละวัณโณ มะหาเตโซ ปะวัสสันตุ
 วะลาหะกา อะภิตถะนะยัง ปะชุนนะ นิงักกัสสะ นาสะยะ กากังโสกายะ วันเทหิ
 มัจเจโสกา มะโมจายะ ยะจาโมชะ กาโส เจมัจ หิเทวัน ยะกาโส กังกา นาสะยะ
 สะกัสการังนิ นะชุนมะยังนะถาภิตะ กาหะ ลาวะ ตุสัน วัสปะโวเตหามะ โนวันละนิ
 โรทะโหมะ โยกาหามะโรเถหามะจะโร กุสุ

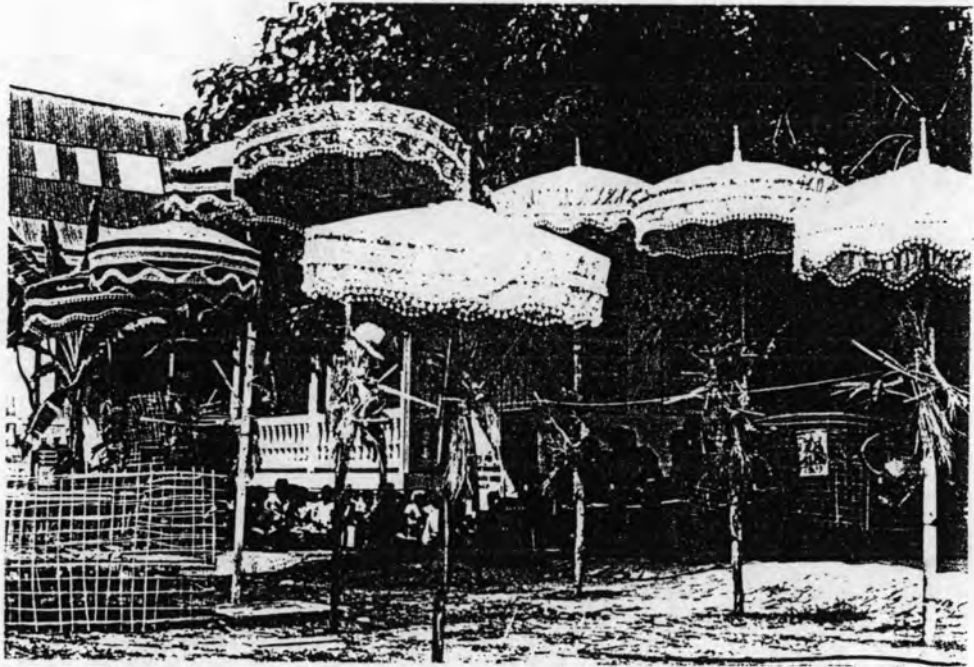
บทสวดเหล่านี้เรียกว่า สวดพญาปลาบ่อ ซึ่งจะสวดตามกำลังวัน ดังนี้

วันอาทิตย์	สวด	6	จบ
วันจันทร์	สวด	15	จบ
วันอังคาร	สวด	10	จบ
วันพุธ	สวด	17	จบ
วันพฤหัสบดี	สวด	18	จบ
วันเสาร์	สวด	7	จบ

ดังนั้นการสวดคาถาปลาบ่อในแต่ละวันจึงเสร็จ เร็ว หรือช้า ขึ้นอยู่กับจำนวนเที่ยวที่
 สวดในแต่ละวัน โดยทั่วไปจะเสร็จในช่วงเวลา 17.00 - 18.00 น.

เมื่อเทศน์พยานันคาถาและสวดคาถาปลาบ่อครบ 7 วัน เช้าวันรุ่งขึ้นชาวบ้านร่วมกันทำ
 บุญตักบาตรอุทิศส่วนกุศลไปให้เจ้ากรรมนายเวรวิญญูทั้งหลาย เพื่อให้เกิดอานิสงฆ์ผลบุญครั้งนี้
 ส่งผลให้ชาวบ้านร่มเย็นสมบูรณ์พลุสุขมีน้ำท่าข้าวปลาอุดมสมบูรณ์

ชาวบ้านเล่าถึงพิธีกรรมขอฝนทั้งสองพิธีกรรมนี้ไม่ได้ทำบ่อยนัก เว้นเสียแต่ปีนั้นเกิดภาวะ
 ฝนแล้ง เมื่อทำพิธีเทศน์พยานันคาถา และสวดคาถาปลาบ่อ ทำให้ชาวบ้านมีความหวังว่าปีนั้นฝนจะตก
 ให้มีน้ำทำนา ชาวบ้านต่างยืนยันกัน ทุกครั้งทำพิธีดังกล่าว หลังจากเสร็จพิธี 5-10 วัน จะมีฝนตก
 ได้น้ำทำนาอย่างเพียงพอ

รูปที่ 3.9 พระภิกษุสงฆ์ และชาวบ้านร่วมกันสวดคาถาปลาช่อน และเทศน์พยากรณ์คาค

พิธีตั้งหนังกลองหรือพิธีตั้งครกตึงสาก หลังจากทำพิธีเทศน์พยากรณ์คาคและสวดคาถาปลาช่อนเสร็จในแต่ละวัน ในเวลาประมาณ 18.00น. ชาวบ้านจะทำพิธีตั้งหนังกลองต่อจากพิธีตั้งกล่าวทุกวันเช่นเดียวกัน กล่าวคือ หากมีการสวดคาถาปลาช่อนและเทศน์พยากรณ์คาค 7 วัน ก็จะมีการทำพิธีตั้งหนังกลอง 7 วัน

พิธีตั้งหนังกลองหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพิธีตั้งครกตึงสาก เนื่องจากใช้หนังกลองยาวประมาณ 25 เมตร ผูกครกกระเดื่องไว้ตรงกลาง เพื่อแบ่งครึ่งผู้ที่จะตั้งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ชายและหญิง เครื่องบูชาและอุปกรณ์ที่จะใช้ในพิธีตั้งหนังกลอง มีดังนี้

ชั้น 5 ประกอบด้วย ดอกไม้ 5 ดอก เทียน 5 เล่ม รูป 5 ดอก

ครกตำข้าว หรือครกกระเดื่อง 1 อัน

สากตำข้าว หรือสากมอง 1 คู่

หนังกลองยาว 25 เมตร มีลักษณะเป็นเชือกทำจากหนังวัวหรือหนังควาย ซึ่งมีความเหนียว แม้จะตั้งครั้งละหลายคนก็ไม่ขาด หากใช้เชือกอาจจะขาดขณะที่ตั้งทำให้ผู้แข่งขันได้

รับบาดเจ็บ การใช้ครกและสากตำข้าวเป็นอุปกรณ์สำคัญในพิธี เพราะต่างก็มีความสัมพันธ์กับข้าว เป็นอุปกรณ์ตำข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร

สถานที่ทำพิธี คือ ภายในบริเวณวัดติดกับบริเวณที่ทำพิธีสวดคาถาปลาช่อนและ เทศนยา คันคาถ

ผู้ที่เข้าร่วมพิธี ได้แก่ ผู้นำทำพิธี เป็นชายสูงอายุ
ชาวบ้าน ชายและหญิง ตั้งแต่ผู้สูงอายุและเด็ก ๆ

เวลา ตอนเย็นเวลาประมาณ 18.00 - 19.00 น. ทำพิธีต่อจากพิธีสวดคาถา ปลาช่อนและพิธีสวดคาถาปลาช่อน

ขั้นตอนการดำเนินพิธีกรรม ชายสูงอายุซึ่งเป็นผู้นำทำพิธีกรรมจตุรูป 1 ดอก ปักลงดิน พร้อมกับยกขัน 5 ขึ้นกล่าวอัญเชิญเทวดาให้มาเป็นสักขีพยานในพิธีตั้งนั่งกลองเพื่อเสี่ยงทายขอฝน หากฝ่ายชายมีชัยชนะแก่ฝ่ายหญิงจะเกิดความแห้งแล้ง แต่ถ้าฝ่ายหญิงชนะในครั้งนี้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้อยู่เบื้องบนจะดลบันดาลน้ำฝนให้แก่ชาวบ้าน เสร็จแล้วกล่าวเป็นภาษาบาลีว่า "สัค เค กา เม จะรุเป คิริสิขุ ระตะภู จันตะลิกเช วิมานะ ทีเปรัฏฐู จะคาเม ตะรุวะนะคะหะเน แคะวัต ภูมฺหิ เขตเต ภูมฺมาจา ยันตุ เทวา ชะละถะละวิสะ เม ยันชะคันธัพพะนาคา ติญฺจันตา สันติเก ยิง มุณีวะระวะจะนั่ง สาระโว เม สุ ฌันตุ รัมมัสสะวะนะ กาโล อะยัมภะทันตา รัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา" ข้อความดังกล่าวเรียกว่า การป่าวสักเคเทวดา เพื่อเรียกเทวดามาชุมนุมเป็นสักขีพยาน เมื่อผู้นำทำพิธีป่าวสักเคเทวดาเสร็จแล้วชาวบ้านชายหญิงผู้สูงอายุจะตั้งนั่งกลองแข่งขันกันเพื่อเอาฤกษ์ โดยให้ฝ่ายชายมีจำนวนน้อยกว่าฝ่ายหญิง เช่น หากฝ่ายชายมีจำนวน 5 คน ฝ่ายหญิงจะมีจำนวน 7 คน เมื่อผู้สูงอายุตั้งเอาฤกษ์เสร็จแล้ว จึงให้หนุ่มสาว และเด็ก ๆ ตั้งโดยแยกเป็นฝ่ายชาย ฝ่ายหญิง

รูปที่ 3.10 ชาวบ้านดงทองตั้งหนังกลอง เพื่อเสียงทายขอฝน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านและการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมพบว่าผลของการแข่งขันตั้งหนังกลองหรือการแข่งขันตั้งครกตั้งสาก ฝ่ายหญิงจะชนะทุกครั้งหรือจำนวนครั้งที่ฝ่ายหญิงชนะมีมากกว่า นำมาซึ่งความดีอกดีใจของชาวบ้านทุกคน เพราะต่างก็มีความคาดหวังว่าฝนจะตกตามผลของการแข่งขัน

ในขณะที่พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำชาวบ้านทำพิธีขอฝนโดยการสวดคาถาปลาช่อน และเทศน์พยากันคากและตั้งหนังกลองที่วัดต้นโพธิ์ศรีเป็นเวลา 7 วัน นอกบริเวณวัด ชาวบ้านจะทำพิธีเซ็งแม่ นางตั้ง และเซ็งเซียงซ้อง โดยแยกกัน 2 กลุ่ม ทั้ง 2 พิธีนี้ต่างก็เป็นพิธีเสียงทายขอฝน ดังนั้นการทำพิธีทั้งสองพิธีเพื่อเปรียบเทียบผลของการเสียงทาย และเพิ่มความมั่นใจแก่ชาวบ้านยิ่งขึ้น

พิธีเซ็งแม่ นางตั้ง เป็นพิธีกรรมที่มีส่วนประกอบต่อไปนี้ คือ

1. อุปกรณ์ในการเซ็งแม่ นางตั้ง ได้แก่
 - กระดิ่งผัดข้าว ของแม่หม้าย (สามีตาย)
 - สากมองตำข้าวของแม่ฮ้าง (โดยการหย่าร้าง)
 - ไม้คานของแม่หม้าย (สามีเสียชีวิต)

การใช้อุปกรณ์ของแม่หม้ายนั้นชาวบ้านได้ให้เหตุผลว่าเป็นการถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์รับรู้
ว่าชาวบ้านกำลังเดือดร้อนข้าวปลาอาหารไม่อุดมสมบูรณ์ เพราะฝนไม่ตก โดยเฉพาะหญิงแม่หม้าย
ถึงกับอดยากเพราะไม่มีสามีหาเลี้ยงเหมือนคนอื่น

2. หลักแล้งและหลักฝนที่ชาวบ้านคนใดคนหนึ่งแอบปักไว้ในบริเวณทำพิธีกรรม โดยไม่
ให้ผู้ถือกระดิ่งทราบ

3. เครื่องบูชา ได้แก่ ชั้น 5 และชั้น 8 ชั้น 5 ประกอบด้วย ดอกไม้ 5 ดอก เทียน
5 เล่ม รูป 5 ดอก ชั้น 8 ประกอบด้วย ดอกไม้ 8 ดอก เทียน 8 เล่ม รูป 8 ดอก ทั้ง ชั้น 5
และชั้น 8 จัดวางในงานเดียวกัน

4. สถานที่ เลือกบริเวณที่เป็นลานกว้าง สามารถทำพิธีได้สะดวก ได้แก่ บริเวณสี่แยก
หรือสามแยก

5. ผู้เข้าร่วมพิธี จำแนกออกเป็น

ผู้นำทำพิธี เป็นเพศชายสูงอายุ

ผู้ถือกระดิ่งเป็นเพศหญิง 2 คน คนที่ 1 เป็นลูกสาวคนโตในครอบครัว คนที่ 2
เป็นลูกสาวคนสุดท้ายของครอบครัว ผู้หญิงที่ถือกระดิ่งทั้ง 2 คน มาจากคนละครอบครัว

ชาวบ้านชายหญิงตั้งแต่เด็ก ผู้ใหญ่ และคนแก่ ร่วมกันร้องเพลง แม่นางดั่งและ
ปรบมือให้จังหวะ

6. เวลา ชาวบ้านจะเลือกเวลาสะดวกหลังจากรับประทานอาหารเย็นเสร็จแล้ว โดย
เริ่มทำพิธีในเวลาประมาณ 20.00 น.

ขั้นตอนการดำเนินพิธีกรรม จัดเตรียมอุปกรณ์ จัดวางสากมองทั้ง 2 อัน ลงบนพื้น
วางให้ห่างกันประมาณ 1 ฟุต แล้ววางไม้คานทั้งสองอันทับบนสากมอง ให้เหลือเป็นช่องว่าง
สี่เหลี่ยมตรงกลาง จึงวางกระดิ่งฝังข้าวทับลงบนไม้คาน วางจานคาย (ชั้น 5 และชั้น 8) ลงบน
กระดิ่ง หญิงชาวบ้าน 2 คน เป็นลูกคนโตและคนสุดท้าย ดอกไม้ทัดหู (การเอาดอกไม้ทัดหูเป็น
เครื่องประดับอย่างหนึ่งของหญิงชาวบ้านเมื่อเข้าร่วมงานบุญและพิธีกรรม) นั่งคนละข้าง ใช้มือทั้ง
สองข้างขอบขอบกระดิ่งให้มั่น พร้อมกับตั้งจิตให้แน่วแน่ต่อการเซ็งแม่นางดั่ง ชายผู้นำพิธีกรรมนั่งยองๆ
ใกล้กระดิ่ง จุดรูป 1 ดอก ยกชั้น 5 ชั้น 8 ขึ้น พร้อมกับป่าวสักเคท้าวว่า "ข้าแต่ท้าวดาอารักษ์
ทั้งหลายซึ่งสิงสถิตย์อยู่ ณ แห่งหนใดให้มาสาในมือนี้ วันนี้ มาเป็นสักขีพยานในพิธีเซ็งแม่นางดั่ง
หากแม่นางดั่งตีหลักแล้งจะบังเกิดฝนแล้ง ถ้าหากแม่นางดั่งตีหลักฝน ขอให้ฟ้าฝนไหลมา เทมาให้

ข้าวในนาให้ปลาในหนองอุดมสมบูรณ์ได้" เสร็จแล้วจะป่าวสักเคเทวดาหรือกล่าวคำชุมนุมเทวดา (ข้อความเดียวกับป่าวสักเคในพิธีตั้งครกตั้งสาก) เมื่อผู้นำทำพิธีป่าวสักเคเทวดาเสร็จแล้ว หญิงชาวบ้านทั้งผู้ใหญ่และเด็กๆ ช่วยกันร้องเซิ้งแม่นางตั้งพร้อมกับปรบมือให้จังหวะ เดินไปรอบๆ คนที่นั่งถือกระดิ่ง โดยร้องบทเซิ้งแม่นางตั้งพร้อมกัน ตามบทร้องดังนี้

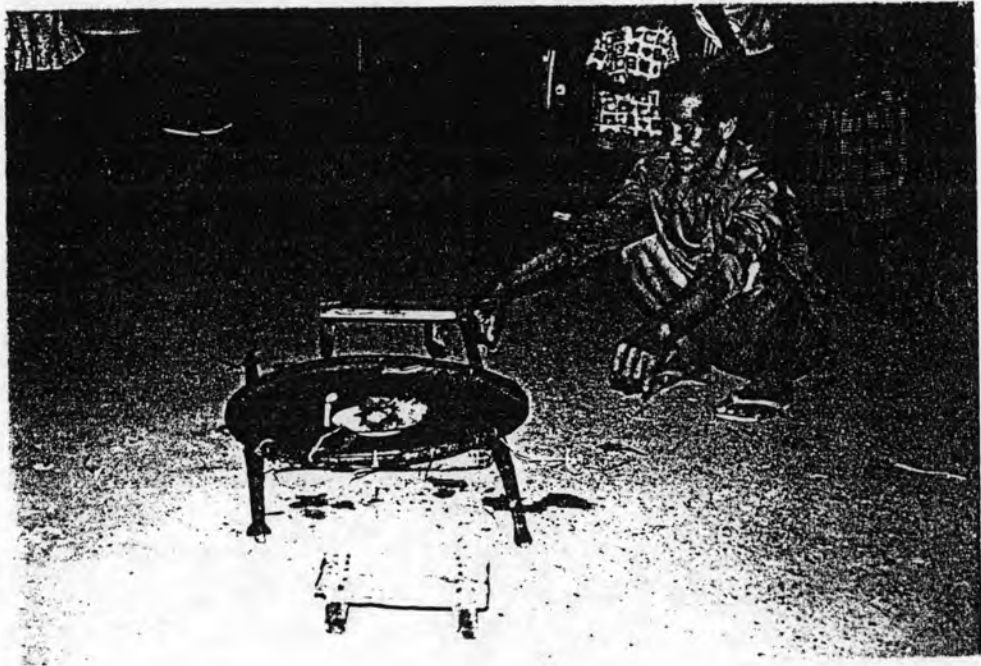
นางตั้งเอ๋ย นางตั้งตากแดดนางตั้งตากฝน สาวหน้ามลงมาเล่นน้ำเล่นน้ำทะเลทะเล
พาดไผ่เหล้า 2 ไผ่ ไก่กุ่ม 2 ตัว กระทบสองหัว อีปู้มดงเอ๋ย อียาดังเอ๋ย

กระบือสาวลงกระดิ่งไม่บากสากน้อยไม่แดง ตะแกงล่อนข้าว กระดิ่งผัดข้าวกระย็อน
ยายยายกระดิ่งดินทราย เยื่อ เยื่อ เยอ เยอ

อูปู้มดงเอ๋ย อียาดังเอ๋ย

ขณะที่ชาวบ้านร้องเซิ้งแม่นางตั้งไปรอบๆ คนถือกระดิ่งนั้น ผู้นำของกระดิ่งจะเริ่มหนักขึ้นเรื่อยๆ และมีอาการสิ้น ชายผู้นำป่าวสักเคเทวดา จะรีบยกเอาคายออกจากกระดิ่ง ผู้ถือกระดิ่งทั้งสองคนจะลุกขึ้นพร้อมผัดกระดิ่งพร้อมๆ กันอย่างแรงอยู่ตลอดเวลา ชาวบ้านยังคงร้องบทเซิ้งและปรบมือไม่หยุด ชายผู้นำทำพิธีกรรมจะบอกให้แม่นางตั้ง ไปตีหลักแล้งหากฝนป็นั้นจะแล้งจริง และหากฝนจะตกให้แม่นางตั้ง ไปตีหลักฝน เมื่อกล่าวจบแม่นางตั้งจะผัดกระดิ่งไปหาหลักแล้งหรือหลักฝนหลักใดหลักหนึ่ง ชาวบ้านได้ให้ข้อมูลว่าหากป็นั้นฝนแล้งแม่นางตั้งจะตีหลักแล้ง หากป็นั้นฝนจะตกมีน้ำได้ทำนาแม่นางตั้งจะผัดกระดิ่งไปตีหลักฝนที่ชาวบ้านซ่อนเอาไว้ได้อย่างถูกต้อง เมื่อแม่ นางตั้งตีถูกหลักแล้งหรือหลักฝนแล้ว ผู้นำทำพิธีกรรมจะให้แม่นางตั้ง เลิกตีหลักเสี่ยงทาง โดยบอกให้แม่นางตั้งไปเอาคาย (ชั้น 5 ชั้น 8 ที่ชาวบ้านมอบให้แก่แม่นางตั้ง) ที่ชาวบ้านซ่อนเอาไว้จบ คำพูดแม่นางตั้งจะผัดไปหาที่ซ่อนคายจนพบ เมื่อพบคายแล้วผู้นำทำพิธีกรรมจะบอกให้แม่นางตั้ง เลิก ผัดให้กลับที่อยู่อาศัยได้ กล่าวจบกระดิ่งจะหลุดออกจากมือของผู้ถือกระดิ่งทั้งคู่ พร้อมกับเสียง เซิ้ง และเสียงปรบมือของชาวบ้านก็หยุดลงเช่นเดียวกัน ถือว่าเป็นอันว่าเสร็จพิธีเซิ้งแม่นางตั้ง

ชาวบ้านผู้สูงอายุได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับผลการเสี่ยงทายว่าถึงแม้การทำพิธีเซิ้งแม่นางตั้งว่างเว้นกันไปหลายปี แม่นางตั้งจะตีหลักฝนทุกครั้ง จึงทำให้ชาวบ้านคลายความกังวลต่อฝนแล้งที่กำลังเกิดขึ้นในหมู่บ้าน และเกิดความสบายใจมั่นใจว่าอีกไม่กี่วันข้างหน้าฝนจะตกมีน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโตจนสามารถเก็บเกี่ยวได้

รูปที่ 3.11 ชายที่เป็นผู้นำทำพิธีกรรมกล่าวสังเคทเวตาในพิธีเซ็งแม่นางตั้ง

พิธีเซ็งเซียงซ็อง

ในขณะที่ชาวบ้านดงของลุ่มหนึ่งกำลังทำพิธีเซ็งแม่นางตั้ง อีกกลุ่มหนึ่งจะทำพิธีเซ็งเซียงซ็อง การทำพิธีเซ็งเซียงซ็อง เมื่อเสี้ยงทายขอฝนเช่นเดียวกัน อุปกรณ์ เครื่องบูชา และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมดังนี้

1. อุปกรณ์ ได้แก่

ตัวหุ่นเซียงซ็องตกแต่งด้วยสีแดง ได้แก่ เสื้อผ้าสีแดงแต่งหน้าสีแดงตัดดอกไม้แดง ใช้ไม้ยาว 2 อันผูกติดกับตัวเซียงซ็องให้เหลือปลายไม้ที่จะถือได้สำหรับผู้ที่เข้าพิธีถือเซียงซ็องเสี้ยงทาย

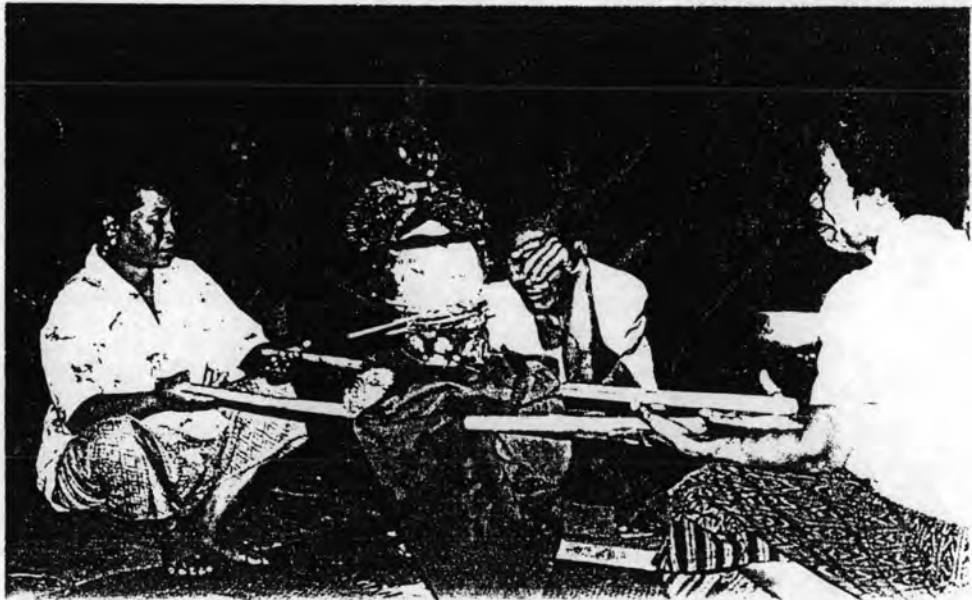
สากรมองตำข้าว 1 คู่ เป็นสากรมองของแม่หม้ายสามิตาย 1 อัน ส่วนอีกอันเป็นสากรมองของแม่หม้ายที่ย่าร้างกับสามี

ขันบรรจุน้ำ 1 ขันสำหรับประพรมตัวเซียงซ็อง

หลักแล้งและหลักฝนที่ชาวบ้านคนใดคนหนึ่งซ่อนเอาไว้ห่างกันโดยไม่ให้ผู้ถือเซียงซ็องรู้

2. เครื่องบูชา ได้แก่

- ชั้น 5 ประกอบด้วยดอกไม้ 5 ดอก เทียนเหลืองเล็ก 5 อัน ดอกไม้ 5 ดอก
เงิน 1.50 บาท จัดวางชั้น 5 และเงิน ใส่จานเดียวกัน ชาวบ้านเรียกว่าคาย
3. สถานที่ เป็นลานหน้าบ้านที่มีบริเวณกว้างพอที่จะทำพิธีได้สะดวก หรือสามแยก
สี่แยก ภายในคุ้ม
4. เวลา เลือกช่วงหลังจากที่รับประทานอาหารเช้าเสร็จแล้ว คือเวลาประมาณ
20.00 น. เป็นเวลาเริ่มทำพิธี
5. ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้
ผู้ถือเชียงซ้องเสียงทายเป็นหญิงชาวบ้านที่เป็นคนโสด หรือแต่งงานแล้วก็ได้
ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเลือกเอาคนที่แต่งงานแล้ว 2 คน เป็นลูกสาวคนโต และลูกสาวคนเล็กมาจาก
คนละครอบครัว คนโตสมมุติเป็นนางผีง คนเล็กสมมุติเป็นเปียงชาวบ้านให้เหตุผลว่า เชียงซ้อง
เป็นผู้ชายย่อมพอใจที่จะให้ผู้หญิงจับไม้เสียงทามากกว่าที่จะให้ผู้ชายจับไม้เสียงทาง
ผู้นำทำพิธีกรรมเพื่อป่าวสักเคเทวดาเป็นชายสูงอายุ
ชาวบ้านหญิงชาย โดยเฉพาะผู้หญิงวัยกลางคนขึ้นไปมีจำนวนมากกว่าวัยอื่น
ขั้นตอนการดำเนินพิธีกรรม เริ่มต้นด้วยนางผีงนางเปียง นั่งตรงกันข้าม แมมือทั้งสอง
ข้าง แตะปลายไม้ที่ผูกติดกับตัว เชียงซ้อง วางสากมองตำข้าวไว้คนละข้างของตัว เชียงซ้อง

รูปที่ 3.12 หญิงชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีกรรมใช้มือทั้งสองข้างแตะปลายไม้

ชายสูงอายุนั่งยองๆ โกล่ตัวเชียงซ่องยกคายนั่งป่าวสักเคเทวดาว่า "ข้าแต่เทวดา อารักษ์ทั้งหลายที่สถิตย์ ณ แห่งหนใดขอให้มาในมือนี้นี้ มาเป็นสักขีพยานการเชิงเชียงซ่องเสี่ยงทายขอฝน ถ้าหากฝนจะแล้งขอให้เชียงซ่องไปตีหลักแล้ง แต่ถ้าฝนจะตกขอให้เชียงซ่องไปตีหลักฝน แล้วให้ฝนไหลมาเทมาให้ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์" เสร็จแล้วป่าวสักเคเทวดาเป็นภาษาบาลี (ข้อความเดียวกับป่าวสักเคในพิธีตั้งครก) เมื่ออัญเชิญเทวดาแล้วหญิงสูงอายุ 3 คน เข้ามานั่งคุกเข่า ถือขันน้ำช่วยกันประพรมศรีษะและใบหน้าของเชียงซ่อง พร้อมกับกล่าวอัญเชิญให้เชียงซ่องลงมาสิงสถิตย์ในตัวหุ่นว่า "อ้ายเชียงซ่องเอ๋ย เจ้าผู้จบผู้งามผู้มีฤทธิ์มีเดชให้ลงมาเมืองมณุษย์ มันอัดมันยากข้าวในนาตายแล้ง ให้เจ้าลงมาเล่น ลงมาเดินให้เบิ่ง ให้ลูกหลานได้เห็นฤทธิ์เห็นเดชลงมา ๆ ๆ ๆ ๆ ลงมาเล่นลงมาเดินในเมืองมณุษย์ให้ฝนตกฝนลง ให้ลูกหลานได้กินได้อย่าง" มีความหมายถึง การชมเชียงซ่องเป็นผู้ที่มีรูปร่างหน้าตาดี มีอิทธิฤทธิ์สามารถทำให้ฝนตกได้ ขอเชิญชวนลงมาเล่นรำในเมืองมณุษย์ อันเป็นการแสดงอิทธิฤทธิ์ เพื่อให้ฝนตก ชาวบ้านจะมีข้าวปลาอาหารกินบริบูรณ์ ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านหญิงชายที่นั่งล้อมวงต่างผลัดกันพูดเชิญชวนให้เชียงซ่องลงมาสถิตย์ในตัวหุ่น และกล่าวชมเชียงซ่องตลอดเวลา พร้อมกับขอให้เชียงซ่องเอาฝนมาตกให้ได้ทำนา จนกระทั่งตัวหุ่นเริ่มหนักและดันแรงขึ้นเรื่อยๆ นางผีเสื้อ และนางเป็ยจะกำไม่ถือเชียงซ่องให้แน่น ลูกขึ้นพร้อมกันตามแรงจลของเชียงซ่อง ตัวเชียงซ่องจะกวัดไกวไปมาอย่างแรง ผู้นำทำพิธีกรรมจะบอกให้เชียงซ่องไปตีหลักแล้งหากฝนจะแล้งจริง หรือบอกให้ไปตีหลักฝนหากจะมีฝนตกเมื่อเชียงซ่องไปตีหลักแล้งหรือหลักฝนหลักใดหลักหนึ่งได้ถูกต้องแล้ว ชาวบ้านจะบอกให้เชียงซ่องไปหาคายที่จะมอบให้แก่เชียงซ่อง ซึ่งได้นำไปซ่อนไว้ เมื่อเชียงซ่องหาคายพบแล้วผู้นำทำพิธีกรรมจะบอกให้เชียงซ่องหยุดเดิน ถือว่าเสร็จพิธีเชิงเชียงซ่อง

ชาวบ้านได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับผลของการเสี่ยงทายว่า เชียงซ่องมักจะไปตีหลักฝน ทำให้ชาวบ้านเกิดความวิตกกังวลว่าในนั้นฝนจะตกลงมาอีก หลังจากที่แห้งแล้งในช่วงแล้งในช่วงแรก พวกเขามีความหวังว่า อีก 3 วัน หรืออาจจะเป็น 7 วัน ฝนจะตกลงมาตามผลของการเสี่ยงทาย

รูปที่ 3.13 หญิงชาวบ้านช่วยกันกล่าวชมและใช้น้ำหอมประพรมตามตัวเซียงซ้อง

9. พิธีปักกกแอก เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวที่ทำภายในครอบครัว เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการปักดำนาครั้งแรกเพื่อเอาฤกษ์ดี ชาวบ้านเชื่อว่าข้าวในนาจะอุดมสมบูรณ์เพราะได้เลือกวันปักดำวันแรกที่มีฤกษ์ดี โดยถือฤกษ์วันพฤหัสบดีหรือวันศุกร์ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าปลูกข้าวในวันพฤหัสบดีหรือวันศุกร์จะได้ผลดี ชาวบ้านจะทำพิธีปักกกแอกในเดือนเจ็ด เวลาหลังอาหารมื้อเช้า คือเวลาประมาณ 09.00 น. บริเวณที่ปักกกแอก จะขุดเป็นแปลงเล็กๆ ใกล้เคียงแปลงแอก (แปลงที่ทำพิธีไถแอกนา) เครื่องสังเวช ได้แก่ หมาก 2 คำ ยา 2 กอก พร้อมด้วยเครื่องบูชา คือขัน 5 ประกอบด้วย ดอกไม้ 5 ดอก รูป 1 ดอก เทียน 5 เล่ม ผู้ที่ทำพิธีกรรมจะเป็นพ่อบ้านหรือแม่บ้านก็ได้ หากคนเฒ่าคนแก่ไปนาได้ก็จะไปทำพิธีปักกกแอกเอง หากไม่สะดวกจะมอบให้ลูกสาว ลูกชาย หรือลูกชายลูกสะใภ้ทำแทน

เมื่อเตรียมพื้นที่เสร็จแล้ว ผู้ทำพิธีกรรมจะปักดำต้นกล้า ลงบนพื้นที่เตรียมเอาไว้ โดยปักจำนวน 5 ต้น 7 ต้น หรือ 9 ต้น ขณะที่ปักดำจะท่องคาถापักกกแอกว่า ดังนี้

ปักต้นหนึ่ง	นกปักหางแดง
ปักต้นสอง	แมงแดงก้นซอง

ปักต้นสาม	ได้ควายเขาช่อง
ปักต้นสี่	ได้ฉ่องเก้ากำ
ปักต้นห้า	ได้คำเก้าหมื่น
ปักต้นหก	ได้ลิ้นกว่าปักกาย (ให้ได้มากกว่าปักลาย)
ปักต้นเจ็ด	ได้หมากชะหยะ (ได้รวงที่มีเม็ดดก)

ชาวบ้านบางคนท่องเที่ยวป่ากอกแอ่งที่มีการกล่าวถึง ตาแอ่งให้ดูแลรักษาต้นข้าว ดังนี้

ปักต้นหนึ่ง	ให้ข้าวเป็นกอ
ปักต้นสอง	ให้ข้าวรวงใหญ่
ปักต้นสาม	มาถวายแก่แม่ย่าแอ่ง
ปักต้นสี่	ให้ได้ข้าวเต็มเหยีย
ปักต้นห้า	ให้ขวัญข้าวขึ้นอยู่แล้ว ขึ้นอยู่นาง
ปักต้นหก	กินบให้บจกบให้ลง (กินไม่ให้หมดให้เหลือเท่าเดิม)
ปักต้นเจ็ด	เฮ็ดเพียงต้นให้ขึ้นเพียงตา ให้ปู่ย่าแอ่งรักสมรักษาต่อ

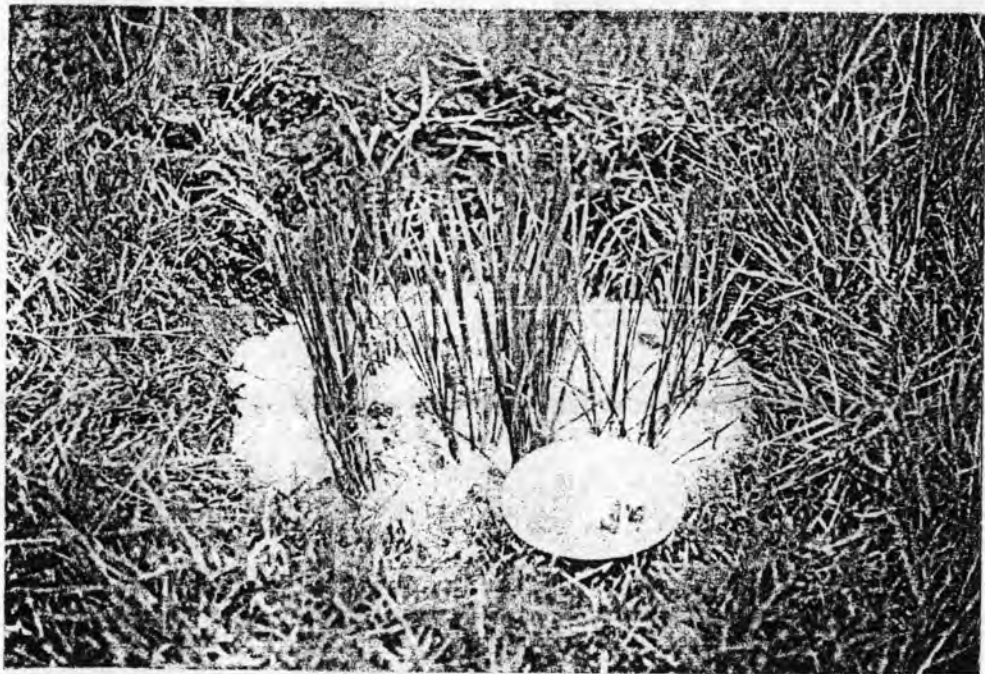
ชาวบ้านหลายคนนอกจากจะเคารพนับถือตาแอ่งแล้ว ยังมีความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ (super natural) อื่นๆ อีก เช่น แม่ธรณี เจ้าถิ่น เจ้าฐาน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เจ้าโฮ เจ้านา จึงมีการกล่าวถึงดังนี้

ปักต้นหนึ่ง	ให้โชคให้หมาน (ให้โชคดีมีลาภ)
ปักต้นสอง	อย่าให้น้ำท่วม
ปักต้นสาม	ให้ย่าแอ่งปกปักรักษา
ปักต้นสี่	ให้ปู่ย่าตายายปกปักรักษา
ปักต้นห้า	ให้แม่ธรณีปกปักรักษา
ปักต้นหก	ให้เทวดาเจ้าโฮ เจ้านา ปกปักรักษา
ปักต้นเจ็ด	อย่าให้บกเงินหาดอย่าให้ขาดเงินวัง (อย่าให้ข้าวขาดแคลน)
ปักต้นแปด	ให้ท่วมหัวผู้เฮ็ด (ให้ต้นข้าวงอกงามสูงกว่าผู้ปักดำ)
ปักต้นเก้า	ให้รวงใหญ่ รวงงาม (ให้รวงข้าวใหญ่)

เมื่อปักกกแกลกเสร็จ ผู้ทำพิธีจะนั่งของๆ ใกล้กับที่ปักกกแกลกพร้อมกับยกจานบรรจุขัน 5 และเครื่องสังเวย ได้แก่ หมาก 2 คำ ยา 2 กอก ในระดับศรียะพร้อมกับพูดว่า

"มือนี้เป็นมือสืวนดี ลูกหลานมาปักกกแกลก ให้ตาแกลก แม่ธรณี เจ้าโฮ เจ้านา รักษารักษา อย่าให้บั้งแมงมากัดมาแสบ อย่าให้วัวควายมากิน ให้ได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วยเด้อ" มีความหมายถึงการบอกกล่าวให้ตาแกลก แม่ธรณี เจ้าถิ่นเจ้าฐาน ให้ดูแลรักษาต้นข้าวไม่ให้บั้ง แมง วัว ควายของตาแกลก (ปู่ เต่า) มากัดกินต้นข้าว และขอให้ได้ผลผลิตข้าวเต็มเม็ดเต็มหน่วย

การปักกกแกลก เป็นพิธีกรรมที่มีจุดประสงค์จะให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวในนา ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าหากได้ปักดำในวันฤกษ์ดีและได้ฝากฝังต้นข้าวในนาไว้กับวิญญาณที่ดูแลรักษา จนทำให้ต้นข้าวเจริญงอกงามไม่มีหนอนหรือแมลงทำลาย มีรวงดกได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย ได้กิน ได้ทาน และยังมิเหลือได้ขายอีกด้วย

รูปที่ 3.14 เจ้าของนาได้ปักกกแกลก 9 ต้น พร้อมด้วยหมาก 2 คำ บุหรี่ 2 กอก

10. **พิธีช้านา** เป็นพิธีปักดำครั้งสุดท้ายในปีนั้น กล่าวคือชาวบ้านจะหาฤกษ์วันดีเป็นวันทำพิธีปักดำครั้งสุดท้าย ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะให้ฤกษ์วันขึ้น 3 ค่ำ และวันขึ้น 6 ค่ำ เดือนแปด บริเวณที่จะทำพิธีช้านานั้นจะเป็นแปลงใดก็ได้ ที่จะปักดำเสร็จเป็นแปลงสุดท้าย โดยเจ้าของนาจะ

เหลือพื้นที่ในนาแปลงสุดท้ายไว้ส่วนหนึ่ง และเหลือต้นกล้าไว้ประมาณ 2 กำมือ สำหรับปักดำในพื้นที่ดังกล่าว

ชาวบ้านนิยมทำพิธีช้่านาในช่วงเช้า เวลาประมาณ 09.00 น. ผู้ที่ทำพิธีช้่านาหรือผู้ปักดำจะเป็นพ่อบ้านหรือแม่บ้านก็ได้ ขณะที่ปักดำต้นกล้าจะพูดฝากฝังต้นข้าวไว้กับตาแยกว่า

"ตาแยกเอ๋ย แล้วนาแล้ว ให้ดูแลต้นข้าว ต้นน้ำ อย่าให้มีบั้งมีแมงมากัดกิน ให้ต้นข้าวงามให้ได้กิน ให้ได้ทาน เต๋อ" มีความหมายถึงการฝากฝังต้นข้าวไว้กับตาแยกให้ดูแล และอย่าให้มีบั้งหนอนมาทำลาย ให้ต้นข้าวงอกงามออกเม็ดเพื่อจะได้กินและได้ทำบุญด้วย ชาวบ้านบางคนจะเอ่ยถึงเจ้าถิ่นเจ้าฐานด้วยว่า "ตาแยก แม่ธรณี เจ้าถิ่นเจ้าฐาน เอ๋ย ให้ชวยกันรักสมรักษาต้นข้าวสามมือให้ต้นข้าวท่อมหญ้า ห้ามือให้ต้นข้าวท่อมคันเนา โต้บั้ง โต้แมง อย่าให้มาต่อมตองเต๋อะ" มีความหมายถึง การฝากฝังให้ตาแยกแม่ธรณีตลอดจนเจ้าถิ่นเจ้าฐานให้ชวยกันดูแลรักษาต้นข้าวให้งอกงาม ภายในสามวันให้สูงท่อมหญ้า ภายในห้าวันให้ท่อมคันเนา อย่าให้ตัวบั้งตัวแมลงมากัดกินต้นข้าว ชาวบ้านกล่าวว่าเมื่อบอกฝากฝังต้นข้าวแล้ว หลังจากนั้นประมาณ 3 วัน จะเห็นต้นข้าวงอกงาม และไม่เคยมีปัญหามันแมลงมาทำลายต้นข้าว นอกจากนี้ ชาวบ้านบางคนจะบอกกับต้นข้าวให้รวงงอกงามว่า "แม่โพสพโพศรีเอ๋ย ให้ฟ่าวเขียว ฟ่าวงาม สร้างต้น สร้างหวง ให้ลูกหลานได้เก็บเกี่ยว เหลือกิน เหลือทาน ได้ซื้อ ได้ขาย เต๋อ" มีความหมายถึงการบอกแม่โพสพ (ต้นข้าว) ได้รับแรงงอกงามออกรวง เพื่อลูกหลานจะได้เก็บเกี่ยวได้ผลผลิตเหลือกิน ได้ทำบุญและได้ขายอีกด้วย

จึงกล่าวได้ว่าพิธีช้่านา เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านทำเพื่อบอกกล่าวฝากฝังต้นข้าวไว้กับตาแยก แม่ธรณี หรืออำนาจเหนือธรรมชาติอื่นๆ ตามความเชื่อของชาวบ้าน เพื่อให้ดูแลรักษาต้นข้าว ขณะเดียวกันมีการบอกกล่าวให้ต้นข้าว (แม่โพสพ) เจริญงอกงาม เพื่อชาวบ้านจะได้เก็บเกี่ยวมีข้าวพอกิน ได้ทำบุญ ยังเหลือสำหรับขายอีกด้วย จึงกล่าวได้ว่าพิธีกรรมนี้ทำให้ชาวบ้านเกิดความสบายใจ มีความมั่นใจว่าต้นข้าวในนาของตนจะเจริญงอกงาม และยังคงคลายความกังวลเกี่ยวกับปัญหาศัตรูข้าว ได้แก่ ปู หนอน เพลี้ย หรือแมลงต่างๆ

เนื่องจากชาวบ้านถือว่าควายเป็นแรงงานสำคัญในการทำนา โดยใช้แรงงานไถนาซึ่งถือว่าควายเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณ ในวันลงนาจึงมีการบอกกล่าวแก่ควายให้ตั้งอกตั้งใจไถนา และในวันช้่านานี้เอง เจ้าของควายจะบอกกล่าวแก่ควายให้ทราบถึงการเสร็จสิ้นภาระการไถนา โดยกล่าวว่า "มือนี่วันติดานาแล้ว เจ้าอย่าเป็นห่วงเป็นใย ให้ตั้งอกตั้งใจกินหญ้าเต๋อ" มีความหมาย

ถึงการบอกว่าวันนี้ได้ปักดำนาเสร็จแล้วไม่ต้องเป็นห่วงเรื่องไถนาให้ตั้งอกตั้งใจหากินหญ้า กล่าว
เสร็จ เจ้าของควายจะเอาโคลนทาบริเวณคอควายเป็นการสื่อความหมายว่าต่อไปนี้จะได้ไม่ต้อง
คลุกคลีกับโคลนตมอีกแล้ว พร้อมกับเอามัดกล้าให้กิน 1 มัด

11. นิธิเลี้ยงผิดาแอก โดยทั่วไปแล้วการดำนาจะเสร็จสิ้นในเดือน 8 หลังจากที
ชาวบ้านได้ทำพิธีขำนาแล้ว ต่อมาจะทำพิธีเลี้ยงตาแอก โดยถือฤกษ์วันพุธเลี้ยงบริเวณที่ปักกกแอก
เวลาเช้าก่อนพระภิกษุฉันอาหารเพล ซึ่งชาวบ้านถือปฏิบัติกันสืบต่อมาเกี่ยวกับการเลี้ยงผิดจะต้อง
เลี้ยงวันพุธ เวลาเช้าก่อนพระฉันอาหารเพล ผู้ทำพิธีเลี้ยงตาแอกจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ในครอบครัว
หรือจะมอบหมายให้ลูกสาว ลูกชาย หรือลูกชายลูกสะใภ้ เป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงตาแอก สิ่งที่ใช้ในพิธี
เลี้ยงตาแอก หลังปักดำนาเสร็จ มีดังนี้

บ้านของตาแอก สานด้วยไม้ไผ่ขัดแตะ

กำไลของตาแอก ทำจากไม้ไผ่เป็นวงกลมคล้องกันหลายวง

เครื่องบูชา ได้แก่ ชัน 5 ประกอบด้วย ดอกไม้ 5 ดอก รูป 5 ดอก เทียน 5 เล่ม

เครื่องสังเวย ได้แก่ อาหาร ผ้าและบุหรี หมากพลู

อาหาร ประกอบด้วย ปลา ร้า ข้าวเหนียว น้ำดื่ม เหล้า (ใช้กลบผสมซีเถ่าแทน
เหล้าบรจู่ใส่กะลา) ไก่ต้ม 1 ตัว เรียกว่า เหล้าไห่ไก่ต้ม และพาหวาน 4 พา (ข้าวเหนียว
และกล้วยสุก 4 คำ)

ผ้า จัดให้ตามเพศของตาแอก ชาวบ้านบางคนเชื่อว่าตาแอกที่สิงสถิตย์ที่นาของตน
เป็นเพศชาย ก็จะจัดผ้าโล่ง และผ้าขะม้าถวายอย่างละ 1 ผืน เรียกว่าผ้าผืนแพรวาชาวบ้าน
บางคนเชื่อว่าตาแอกเป็นผู้หญิงก็จะจัดผ้าถุงและผ้าเปียงสีขาวถวายอย่างละ 1 ผืน เรียกว่าผ้าผืน
แพรวาเช่นเดียวกัน

หมาก 2 คำ ยา 2 กอก (บุหรี 2 มวน)

ขั้นตอนการเลี้ยงตาแอกนั้น เจ้าของนาปักบ้านของตาแอกลงใกล้ๆ กับบริเวณปักกกแอก
จัดวางเครื่องสังเวยที่เป็นอาหาร ผ้า และชัน 5 แล้วจุดรูป 1 ดอก ปักลงดินพร้อมกับบอกกล่าว
แก่ตาแอก ว่า "ปู่แอกยาแอกเอ๋ย มื้อนี้เป็นมื้อสังวันดี ลูกหลานเอาข้าวปลา อาหารมาเลี้ยง
พร้อมทั้งหมากพลู ยาสูบ ผ้าผืนแพรวา ให้ปู่แอก ยาแอก มารับเอาให้รักสมรักษาไถนา ต้นข้าว
ต้นน้ำ อย่าให้วัวควาย บังแมงมากิน ให้ต้นข้าวงอกงามออกขวงใหญ่ๆ ให้ได้กินได้ทานเด้อ" มี

ความหมายถึงบอกกล่าวให้ตาแยก ซึ่งอาจจะเป็นเพศหญิงหรือเพศชายให้มารับเอาเครื่องสังเวศ พร้อมกับฝากฝังให้ดูแลนา ต้นข้าวไม่ให้ ตั้วบัง หนอน และปุ (วัว ควายของตาแยก) มากัด ทำลายข้าว และขอให้ต้นข้าวออกรวงใหญ่ เพื่อจะได้พอกินได้ทำบุญ

จุดประสงค์ของการทำพิธีกรรมนี้เพื่อฝากฝังให้ตาแยกดูแลนา รักษาต้นข้าว เนื่องจากปักดำนาเสร็จแล้ว เจ้าของนาจะใช้ชีวิตอยู่ที่บ้านเป็นส่วนใหญ่ จะออกไปดูนาเป็นบางครั้งเท่านั้น ชาวบ้านจึงได้กล่าวถึง การฝากฝังให้ตาแยกดูแลนาและต้นข้าวในช่วงที่เจ้าของนากลับไปอยู่ที่บ้านนั้น ทำให้เกิดความสบายใจ ไม่มีศัตรูข้าวมาทำลาย และยังเกิดความมั่นใจว่า ต้นข้าวจะงอกงามได้ เก็บเกี่ยว

รูปที่ 3.15 เจ้าของนาได้จัดอาหารคาวหวาน เสื้อผ้า กำไล และบ้าน ให้แก่ผีตาแยก ในพิธีเลี้ยงผีตาแยกหลังปักดำนาเสร็จ

12. **บุญข้าวประดับดิน** เป็นพิธีกรรมที่เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อของชาวบ้านกับพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านทำบุญ อุทิศส่วนกุศลให้แก่ ผู้ล่วงลับ ได้แก่ญาติ พี่น้อง และผู้ที่ไม่ใช่ญาติพี่น้อง แต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับในด้านใดด้านหนึ่ง ได้แก่ แม่โพนส ตาแยก แม่ธรณี ตลอดจนเปรตที่ไม่มีญาติทั้งหลาย

บุญข้าวประดับดิน ทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 ซึ่งชาวบ้านจะทำพิธีกรรมที่วัดและนา สิ่งสำคัญที่ชาวบ้านเตรียมไว้เพื่ออุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับคืออาหารคาวหวาน หมากพลู บุหรี่ห่อด้วย ใบตองกล้วย แยกออกเป็น 2 ห่อ ดังนี้

ห่อที่หนึ่ง บรรจุอาหารคาวหวานรวมกัน ได้แก่ ปลาอย่าง ปลาร้า ตะไคร้ พริก เกลือ ข้าวเหนียว ขนมต้ม (ได้แก่ ข้าวต้มมัด หรือข้าวต้มโค่น)

ห่อที่สอง บรรจุ หมาก 2 คำ ยา 2 กอก

การทำบุญข้าวประดับดินเริ่มเมื่อเวลา 4 นาฬิกา ชาวบ้านเชื่อว่าการเลี้ยงผีต้องปฏิบัติ ก่อนรุ่งสางพระสงฆ์จะตีกลองเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านนำห่ออาหารคาวหวานและห่อหมากพลู บุหรี่ ที่ห่อเตรียมไว้ไปวางไว้ตามโคนต้นไม้ ในบริเวณวัด จากนั้นจะรวมกันบนศาลาวัด เพื่อกรวดน้ำ อุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับ เวลาประมาณ 5 นาฬิกา ชาวบ้านจะนำห่ออาหารคาวหวานและห่อ หมากพลู บุหรี่ ที่เตรียมเอาไว้อีกชุดหนึ่งนำไปให้แก่ ตาแอก แม่ธรณี แม่โสฬ ที่นา ซึ่งชาวบ้าน ถือว่าเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลุกข้าวในระดับครอบครัว โดยนำไปวางไว้ใกล้กับที่ปักกกแอก ชาวบ้านบางคนจะกล่าวฝากฝังว่า "ตาแอก แม่ธรณี แม่โสฬโศครีเอย มือนี้เป็นมือบุญข้าวประดับดิน ลูกหลานเอาข้าวปลาอาหาร มาข้าวไฮข้าวนา ให้รักสมรักษาต้นข้าวให้ออกแม่แอกกอ อย่าให้มีบั้งแมงมาจ้อเค้อ" มีความหมายถึงการบอกข่าวแก่ตาแอก แม่ธรณี แม่โสฬ ว่าเป็นวันบุญ ข้าวประดับดิน จึงมีการนำอาหารขนมต้มมาให้ พร้อมกับฝากฝังให้ดูแลต้นข้าว ให้ออกงามแตกกอ อย่าให้มีบั้งแมงมากัด

ชาวบ้านดงทองถือว่าพิธีกรรมในเดือน 9 นี้มีความสำคัญ เนื่องจากเป็นช่วงที่ต้นข้าว กำลังเขียวขจี แตกกอ จึงได้ฝากฝังให้ตาแอกและอำนาจเหนือธรรมชาติอื่นๆ ดูแลรักษาไม่ให้หนอน บั้งทำลาย และดลบันดาลให้ต้นข้าวงอกงามแตกกอใหญ่ขึ้น ซึ่งนำไปสู่การได้ผลผลิตมาก

รูปที่ 3.16 ห่ออาหารคาวหวาน และห่อหมากพลู บุหรี่ ที่ชาวบ้านนำไป
ให้ผีตาแอก แม่ธรณี แม่โพนสทีกิน

13. บุญข้าวสาก เป็นพิธีกรรมที่ผสมผสานกันระหว่างความเชื่อพื้นบ้านและพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ในวันนี้ชาวบ้านได้ทำบุญตักบาตรที่วัดมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำทำพิธีกรรม บุญข้าวสากทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 จุดประสงค์ของการทำบุญข้าวสาก เพื่อกรวดน้ำ อุทิศส่วนบุญ ส่วนกุศล ไปให้ผู้ล่วงลับ ได้แก่ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เปรตทั้งหลาย ตลอดจน ตาแอก แม่ธรณี แม่โพนสท ที่มีบุญคุณต่อชาวบ้าน ในวันทำบุญข้าวสากนี้ชาวบ้านจะเตรียมห่อข้าวสากเพื่อมอบให้แก่ผู้ล่วงลับ เปรต ตลอดจนตาแอก แม่ธรณี แม่โพนสท ห่อข้าวสากแยกออกเป็น 2 ห่อ เช่นเดียวกับกับห่อข้าวประดับดิน คือ

ห่อแรกเป็นห่อปลาย่าง ปลาร้า พริก ข้าว ตะไคร้ ข้าวเหนียว ขนมต้ม และผลไม้ ที่ออกรสเปรี้ยว ซึ่งเป็นเครื่องสังเวยแม่โพนสทที่กำลังตั้งท้อง

ห่อที่สอง เป็นห่อหมาก 2 คำ ยา 2 กอก

ในตอนเช้าของวันขึ้น 15 ค่ำ ในเวลา 10.00 น. ชาวบ้านจะแจกห่อข้าวสากแก่ผู้ล่วงลับตามโคนต้นไม้ กิ่งไม้ ภายในบริเวณวัด แล้วร่วมกันกรวดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้

ล่องลับทั้งหลาย

ในขณะที่คนเฒ่า คนแก่ แจกห่อข้าวสากแก่ผู้ล่องลับในบริเวณนั้นพ่อบ้านหรือแม่บ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นแม่บ้านจะนำห่อข้าวสากที่เตรียมไว้อีกชุดหนึ่งไปให้แก่ตาแอก แม่ธรณี แม่โพลส ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวในระดับครอบครัว โดยวางห่อข้าวสากไว้ใกล้กับบริเวณปักกก แอก พร้อมกับกล่าวว่า "ยาแอก แม่ธรณี แม่โพลส โนศรีเอย มื้อนี้เป็นมื้อบุญข้าวสาก ลูกหลานได้นำข้าวปลาอาหาร ขนมต้ม พร้อมทั้งบักส้ม บักแสว ให้มาหอมหับรับเอา ใช้ข้าวงามฮวงใหญ่ให้ได้เหลือเล่า เหลืออยากเหลือกิน เอ็ดบุญ เอ็ดทาน ได้ชื่อได้ชายเด้อ" มีความหมายถึงการบอกกล่าวให้ตาแอก แม่ธรณี แม่โพลส มารับเอาเครื่องสังเวช ในวันบุญข้าวสากพร้อมกับดลบันดาลให้ต้นข้าวงาม รุ่งตั้งท้อง รุ่งออกรวง ให้ออกรวงใหญ่ดก เพื่อจะได้ข้าวมากเหลือใส่ยุ้ง เหลือกิน เหลือทำบุญ และได้ชาย

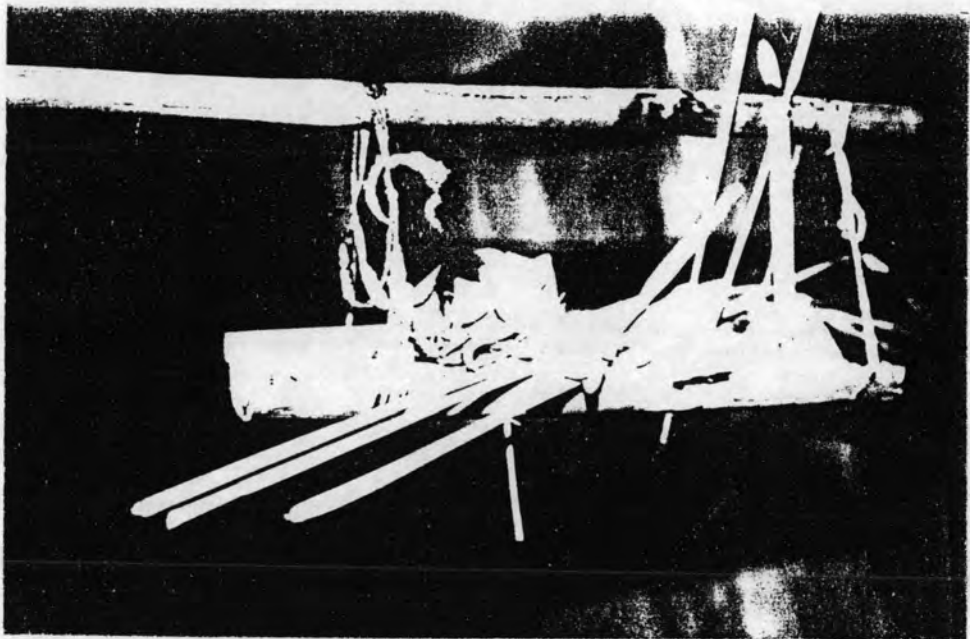
จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านและการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในพิธีกรรมดังกล่าวนี้ พบว่า วงจรชีวิตของต้นข้าวในช่วงนี้มีความสำคัญ เพราะเป็นช่วงที่ต้นข้าวตั้งท้อง จึงทำพิธีกรรมเพื่ออ่อนนวยนาด ผักผึ่งให้อำนาจเหนือธรรมชาติ ดังกล่าวดูแลต้นข้าวที่กำลังจะออกรวง จึงทำให้เกิดความสบายใจว่าจะได้ผลผลิตดี

14. พิธีบูชาแม่โพลส เป็นพิธีกรรมในเดือน 11 ชาวบ้านจะทำพิธีบูชาแม่โพลส ในวันทำบุญออกพรรษา โดยถือฤกษ์ 8 ค่ำ 15 ค่ำ กล่าวคือในตอนกลางวันชาวบ้านจะทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเช้าเพล แต่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร พร้อมทั้งเตรียมเครื่องปรุงข้าวมธุปายาส เพื่อทำพิธีกวนข้าวมธุปายาสในช่วงเย็น ในการทำข้าวมธุปายาสนี้ชาวบ้านได้ริดเอาน้ำนมจากรวงข้าวอ่อนเป็นเครื่องปรุงส่วนหนึ่งที่สำคัญ

พิธีบูชาแม่โพลส เริ่มในตอนเย็น ซึ่งแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 เป็นพิธีกรรมภายในครอบครัว กล่าวคือ คนเฒ่า คนแก่ หรือแม่บ้าน จะทำโองมบูชาแม่โพลสโดยทำจากกาบกล้วย โดยตัดกาบกล้วยยาวประมาณ 1 ฟุต เจาะรูที่ปลายทั้งสองข้าง ร้อยด้วยเชือกกล้วย เรียกว่า โองมกาบกล้วย แล้วแขวนไว้กับราวเพดานริมระเบียงบ้าน เครื่องบูชาประกอบด้วย มานข้าว (ต้นข้าวที่กำลังตั้งท้อง) หรือรวงข้าวอ่อน จำนวน 3 รวง รูป 7 ดอก เทียน 1 เล่ม ดอกไม้ 3 ดอก เมื่อถึงตอนเย็น คนเฒ่าคนแก่ หรือแม่บ้าน วางมานข้าวหรือรวงข้าวอ่อน ลงบนโองมกาบกล้วย จุดเทียนทั้ง 1 เล่ม บักลงริมโองม วางดอกไม้

ลงบนโอง และจุดรูป 3 ดอกเป็นอันดับสุดท้าย บักลงในโองกาบกล้วย เช่นเดียวกัน นั่งคุกเข่า ประนมมือ พร้อมกับกล่าวว่า "แม่โพน โพนศรีเอ๋ย มือนี้เป็นมือสิ้นวันดี มีออกพรรษา พุชชาได้เอา แม่โพน โพนศรีมาสักการบูชา เพื่อระลึกถึงบุญถึงคุณ ขอให้แม่โพนออกวางใหญ่ๆ เลี้ยงลูก เลี้ยงหลาน ให้อุดมสมบูรณ์เด้อ" มีความหมายถึง การบอกกล่าวแม่โพนว่า วันนี้เป็นวันดี คือวัน ออกพรรษา ได้นำเอาแม่โพนมาสักการบูชา เพื่อระลึกถึงบุญคุณที่ได้เลี้ยงลูกหลาน และขอให้แม่ โพน ออกวางใหญ่มีเมล็ดเต็มรวง เพื่อจะได้เลี้ยงลูกหลานให้อุดมสมบูรณ์

รูปที่ 3.17 หิ้งหรือโองกาบกล้วยใช้ทำพิธีบูชาแม่โพนที่บ้าน

ส่วนที่ 2 เป็นพิธีกรรมของชุมชน กล่าวคือ หลังจากที่ทำพิธีบูชาแม่โพนที่บ้านตัวเอง แล้ว ชาวบ้านจะนำมานข้าว หรือรวงข้าวอ่อน 3 รวง พร้อมทั้งดอกไม้ รูปเทียน ไปที่วัดเพื่อบูชา แม่โพน อีกครั้งหนึ่ง โดยชาวบ้านจะทำพิธีบูชาบริเวณหน้าโบสถ์ พร้อมกับบอกกล่าวแก่แม่โพนใน เนื้อหาเดียวกันกับการบูชาแม่โพนที่บ้าน

15. **บุญข้าวเม่า** เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวที่ชาวบ้านถือปฏิบัติในปลายเดือน 11 หรือต้นเดือน 12 หลังจากออกพรรษาได้ 2 สัปดาห์ เป็นช่วงชีวิตของต้นข้าวออกรวงเป็นน้ำนม ข้าวจ้จะเลือกวันฤกษ์ดีในช่วงดังกล่าว ได้แก่วันขึ้น 1 ค่ำ 3 ค่ำ 6 ค่ำ หรือ 11 ค่ำ เลือกวันใดวันหนึ่งเป็นวันทำบุญข้าวเม่า ก่อนถึงวันทำบุญข้าวเม่า 3 วัน ข้าวจ้จะป่าวประกาศให้ชาวบ้านทราบถึงกำหนดวันทำบุญข้าวเม่า เพื่อชาวบ้านจะได้เตรียมทำข้าวเม่า ก่อนถึงวันทำบุญข้าวเม่า 1 วัน ชาวบ้านจะทำข้าวเม่าทุกครัวเรือน โดยเกี่ยวข้าวเหนียวที่กำลังเป็นน้ำนม (ข้าวยังไม่แก่) 3 พ่อน นวดเอาเมล็ดข้าวไปคั่วให้สุก จึงนำไปตำด้วยครกมอง (ครกกระเดื่อง) เพื่อแยกเปลือกออกจากเมล็ดข้าว โดยพ่อบ้านและลูกๆ จะช่วยกันทำ ส่วนแม่บ้านทำหน้าที่มัดข้าวเม่าที่ตำเสร็จแล้ว แยกเอาเฉพาะเมล็ดข้าว ข้าวเม่าที่ทำเสร็จแล้วจะมีสีเขียว อ่อนนุ่ม มีกลิ่นหอม

รุ่งเช้า เป็นวันทำบุญข้าวเม่า ชาวบ้านจะแบ่งข้าวเม่าใส่จานนำไปให้ข้าวจ้ ข้าวจ้จะรวบรวมข้าวเม่าใส่กะละมังใหญ่ แล้วแบ่งออกเป็น 2 ส่วน เพื่อนำไปทำบุญ ดังนี้

ส่วนที่ 1 นำไปถวายพระภิกษุสงฆ์ที่วัดต้นโพธิ์ศรีและวัดอัมพวันน้อย

ส่วนที่ 2 นำไปเลี้ยงผีปู่ตาบ้านที่ดอนสวรรค์ ปากทางเข้าหมู่บ้าน

จึงกล่าวได้ว่า การทำบุญข้าวเม่าเป็นการให้ทานข้าวใหม่ก่อนถึงเวลาเก็บเกี่ยว ทำให้ชาวบ้านเกิดความภูมิใจ ตีใจที่ได้ทำบุญ ทำให้เกิดอาณิสงฆ์ไม่อดอยาก หญิงชาวบ้านสูงอายุคนหนึ่งกล่าวว่า "การให้ทานข้าวเม่า ทำให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวในนา ได้เก็บเกี่ยวตามปรารถนา"

16. **การเกี่ยวกกแอก** ในเดือนสิบสอง (เดือนพฤศจิกายน) ต้นข้าวแก่พอที่จะเกี่ยวเกี่ยวได้ พ่อบ้านหรือแม่บ้านจะเกี่ยวข้าว บริเวณที่ปักกกแอกเวลาเช้า วันแรกที่ลงนาก็เกี่ยวข้าวพร้อมกับพูดว่า "ตาแอก แม่ธรณี แม่โพสพ เอ๊ย ยามนี้ ยามเกี่ยวข้าวสิได้เกี่ยวมองกกแอก เอาไปใส่เล้าให้ข้าวค้ำคุณแต่" มีความหมายถึงการบอกกล่าวตาแอกและโพสพว่า ถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว จะเกี่ยวกกแอกไปแขวนไว้ในยุ้งเพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวในยุ้ง

การเกี่ยวกกแอกเป็นพิธีกรรมในครอบครัว ไม่มีเครื่องบูชา และไม่มีการถวายเครื่องสังเวชาติฯ แต่มีฤกษ์ยามในวันเกี่ยว คือวันขึ้น หรือแรม 1 ค่ำ 3 ค่ำ 6 ค่ำ หรือ 11 ค่ำ หากยังไม่ถึงวันฤกษ์ยามดีก็จะเกี่ยวแปลงอื่นก่อน ข้าวกกแอกจะเกี่ยวได้ประมาณ 1 กำมือ มัดรวมกัน นำไปแขวนไว้ในที่สูง เช่น แขนงไต้บึงไม้ บริเวณลานนวดข้าว จนกระทั่งถึงเวลาขนข้าวเปลือกขึ้นยุ้งฉางจึงนำมัดข้าวกกแอกไปแขวนไว้ในยุ้งข้าวปล่อยให้เมล็ดข้าวร่วงลงในยุ้ง เมื่อดึงฤดูขนข้าว

ใส่ยุงในบิโตมา จึงนำมัดข้าวกกแกลกทิ้ง เพื่อจะแขวนอันใหม่แทน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าข้าวกกแกลก เป็นข้าวที่เป็นสิริมงคล เมื่อเกี่ยวข้าวแล้วจะนำไปแขวนไว้บนที่สูง เช่นกิ่งไม้ เมื่อนำไปไว้ในยุง ข้าว ทำให้เกิดความสบายใจ ว่าข้าวในยุงจะไม่สูญหาย มีเพียงพอต่อการกิน การทำบุญตลอดปี และยังมีเหลือสำหรับขายอีกด้วย

17. **พิธีปลงข้าว หรือพิธีทำขวัญข้าว** ชาวบ้านเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จในเดือนอ้าย ขณะที่เก็บเกี่ยวข้าวจะกล่อมข้าวโดยเรียงพ่อนข้าวทับกันเป็นชั้นๆ เพื่อเตรียมเวดข้าวก่อนเวดข้าว 3 วัน พ่อบ้านหรือแม่บ้านจะทำขวัญข้าวเสียไว้บนลอมข้าว เครื่อง เช่นที่ใช้ในการทำขวัญข้าว มีดังนี้

หัวเผือกหนึ่ง หรือหัวมันหนึ่ง	จำนวน	1	หัว
ไข่ไก่หรือไข่เป็ดต้ม	จำนวน	1	ฟอง
แกลบผสมขี้เถ้า บรรจุไหเล็ก ๆ	จำนวน	1	ไห
หมากพลู	จำนวน	2	คำ
ยาสูบ	จำนวน	2	กอก

ใช้ฟางโอบรอบเครื่องเช่น แล้วมัดปิดหัวและท้าย เสร็จแล้วใช้ปลายไม้คั้นหลาว (ทำจากไม้ไผ่ ปลายแหลมทั้ง 2 ข้างใช้สำหรับหาบพ่อนข้าว) เสียบท้าย นำไปปักไว้บนลอมข้าว เรียกว่า ขวัญข้าวเจ้าของข้าวจะตั้งขวัญข้าวไว้ 3 วัน ในวันที่ 3 ซึ่งเป็นวันฤกษ์ดี คือ วันขึ้น 1 ค่ำ 3 ค่ำ 6 ค่ำ หรือ 11 ค่ำ พ่อบ้านหรือแม่บ้าน จะนำขวัญข้าวลงมาจากลอมข้าว แก้มัดออกบริเวณกลางลานเวดข้าว เรียกว่า การปลงข้าว พร้อมกับพูดว่า "เอาเด้อ ตาแอก ยาแม่ธรณี แม่โผส พูข้า เอาเผือกหัวชั้น มันหัวซ้อง เหล้าก่องไข่หน่วยมาปลง สิได้ฟาดตีข้าว ไปใส่เล่าใส่เยี่ย ขอให้แม่โผส โผครือย่าตื่นตกใจ ให้ได้ข้าวหลายๆ โหลมาเทมาเด้อ" มีความหมายถึง การบอกกล่าวแก่ตาแอก แม่ธรณี และแม่โผสให้รับทราบว่าจะเวดข้าว โดยเฉพาะแม่โผสพ่อย่าได้ตกอกตกใจ พร้อมทั้งขอให้ได้ข้าวมาก เมื่อกล่าวจบแล้ว เวดข้าว 1 พ่อน โดยตีลงกับตั้งรองขนาด 2 ถึง 3 ครั้ง จึงโยนทิ้งออกไปนอกลานข้าว เป็นอันเสร็จพิธีปลงข้าว

การทำพิธีปลงข้าวมีจุดประสงค์เพื่อจะบอกกล่าวให้ตาแอก แม่ธรณีทราบว่าจะมีการเวดข้าว เพราะทั้งสองเป็นผู้ดูแลข้าวมาโดยตลอด ในส่วนของแม่โผสนั้นบอกกล่าวให้ทราบเพื่อไม่ให้แม่โผสตกใจและเป็นการขอโทษแม่โผสด้วย เพราะการเวดข้าวนั้นชาวบ้านถือว่าเป็นการ

แนวคิดแม่โพสพนั่นเอง

18. **พิธีทำบุญ คุณหลาน** ปีใดที่ได้ผลผลิตข้าวมาก เจ้าของข้าวจะทำบุญลานชาวนาน บอกว่า บางคนจะทำบุญลานทุกปี บางคนทำบุญคุณหลาน ใน 2 หรือ 3 ปีต่อ 1 ครั้ง ชาวนาดงตอง นิยมทำบุญ คุณหลาน ประมาณปลายเดือนอ้าย หลังจากเจ้าของนาเวดข้าวเสร็จ กล่าวคือ หากปีใด ที่เจ้าของนาได้ปรึกษามาชิกในครอบครัวว่าจะทำบุญลาน จึงกำหนดงานทำบุญให้ตรงกับวันฤกษ์ดี ซึ่งเจ้าของนามักจะเลือกเอาวันฤกษ์ดี หลังเวดข้าวเสร็จ 1 วัน

การทำบุญมีบุคคลและสิ่งอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในพิธีกรรมดังนี้

บุคคลที่ร่วมในพิธีกรรม ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ จำนวน 7 รูป หรือ 9 รูป เจ้าภาพ (เจ้าของงาน) หมอสูตร และเพื่อนบ้าน

สถานที่ เจ้าภาพจะใช้ลานเวดข้าว ซึ่งมีข้าวที่เวดเสร็จแล้วกองอยู่กลางลานชาวนาน เรียกว่า กองข้าวใหญ่ หรือกุ่มข้าวใหญ่

เวลา ขึ้นอยู่กับเจ้าภาพจะเลือกเลี้ยงพระเช้า หรือเลี้ยงพระเพล หากเลือกเลี้ยงพระเช้า พิธีจะเสร็จก่อนเที่ยง แต่ถ้าเลือกเลี้ยงพระเพลพิธีจะเสร็จหลังเที่ยง

เครื่องบูชา ได้แก่ ชั้น 5 ชั้น 8 พานบายศรี น้ำมนต์ และสายสิญจน์

อาหาร ได้แก่ อาหาร คาวหวาน ที่เจ้าภาพจัดหาสำหรับเลี้ยงพระภิกษุ และแขกที่มาร่วมทำบุญ

ขั้นตอนดำเนินพิธีกรรม ตอนเช้า เจ้าภาพนิมนต์พระภิกษุสามเณรมาบริเวณลานเวดข้าว จัดให้นั่งด้านหน้าของกองข้าวเปลือก วางชั้น 5 ชั้น 8 บนกองข้าว โยงสายสิญจน์จากกองข้าวมายังพระภิกษุสงฆ์ วางหม้อน้ำมนต์ในตำแหน่งที่ใกล้กับพระภิกษุที่มีพรรษามากที่สุด (นั่งหัวแถว) เจ้าภาพอาราธนาศีล อาราธนาธรรม พระสงฆ์สวดมนต์และบทพาทูง เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์เสร็จ เจ้าภาพถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ชาวนานจึงเรียกบุญลานอีกชื่อว่า บุญเลี้ยงพระนา ฉันทอาหารเสร็จ พระภิกษุทำพิธีกรวดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับ และประพรมน้ำมนต์แก่กองข้าวและญาติโยมในงาน เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าว ตลอดจนเจ้าภาพและผู้มาร่วมงานทำบุญ เจ้าภาพไปส่งพระภิกษุสงฆ์พร้อมกับเลี้ยงข้าวปลาอาหารเพื่อนบ้านในพิธี นอกจากนี้ชาวนานได้แบ่งน้ำมนต์ให้แก่กันเพื่อนำไปประพรม ที่นาของตัวเอง ทั้งนี้เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่นาด้วย

หลังจากเสร็จพิธีทำบุญลานหรือเลี้ยงพระมาแล้ว เจ้าภาพได้ทำพิธีสู่ขวัญในวันนี้ด้วย ซึ่งถือว่าเป็นพิธีทางพราหมณ์ โดยตั้งพานบายศรี ไกล่กองข้าวเปลือก โยงสายสิญจน์จากกองข้าวมายังยอดพานบายศรี ชาวบ้านมาร่วมพิธีนั่งล้อมวงพานบายศรีและกองข้าวใหญ่ หมอสูตรชาย เป็นผู้ทำพิธีสู่ขวัญบายศรีข้าว โดยสู่ขวัญข้าว ดังนี้

ศรี ศรี วันนี้แม่วันดี วันเศรษฐีอมृतโชค วันชาวโลก ชื่นชม วันพระบรมกฤษณ์โรทณะ
ลงมาเกิด ลงมาเปิดโลกา พระสถิตาผู้ก่อ ตั้งแต่หน่ออรหันต์ มารวมกันอยู่ในโลก
จึงเป็นโชคประฎิ ยังมีนางหน่อนารก เป็นนารีผู้คดอยู่ปราสาทสามหลัง ไม้ได้ฟังชมชื่น
ดิ้นหลั่นคนทั้งหลาย มีนามอยู่ว่าโพลน คอคางจบคิ้วก่อง แขนขาค่องปานมะที จึงได้มา
เมล็ดข้าว จึงได้ไว้ต่อกันมา คนทั้งหลายบ่ตายเพราะมีข้าว ว่ามาเยอ ขวัญเอย
ทั้งข้าวจ้าวและข้าวเหนียว เจ้าอย่าเหลียวไปทางอื่นเจ้าอย่าตื่นไปไส อย่าไปไกล
จากตา เจ้าอย่าว่าคนม้ายี่ เจ้าอย่าว่าคนมาลีมาตำมาเหยียบ เจ้าอย่าเปรียบเป็น
ดินดอน คนอ่อนชอนบ่อดอยาก คนเหลือหลากในโลกา เชิญเจ้ามาอยู่ในเล่า คนกิน
เจ้าโภชนา แม่มีผลลาคะบ่แล้ว แม่มีแก้วกะบ่อเอา คนมาเขาซ้องส่อ ออนซอนหน่อ
โภชนัง กินอี่หยังบ่ท้อเจ้า บ่ท้อข้าวขาวๆ ใหญ่เป็นสาวและเป็นบ่าว เขาบอกกล่าว
กันมา ข้าวอยู่นาเอาใส่เล่า เขาเอาเจ้ามาอนเฮือน เป็นปีเดือนได้เลี้ยงลูก เอา
ข้าวปลูกขอดข้าวบัตลาน เป็นข้าวสานอยู่ในตำ เอามาหม่าหนึ่งหวดลายสอง หอมของๆ
หั้นเข้า จึงเอาเจ้าเลี้ยงพระเถรา จึงเอามาทำบุญตักบาตร

ว่ามาเยอขวัญเอย ขวัญเจ้าอนอยู่ทุ่งน้ำฮอนน้ำบูทั้งจีหล่อ เชิญน้อยหน้ามาอยู่
ฉางเชิญค่านางมาอยู่เล่าเจ้าอย่าเศร้าเสียศรี อย่าอยู่นาแดดฮ้อนให้เจ้ายอนโงมา
ให้เจ้าหวิดปากปลา ให้เจ้ามาไวว่อง อย่าอยู่ฮ้องนำทาม ให้เจ้างามมาอยู่มารวม
หมุ่น้ำกัน ว่ามาเยอขวัญเอย ขวัญเจ้าไปทางถ้าดินดำน้ำก้า ขวัญเจ้านำหม่ม่ากุลาหั้น
ให้ตำวมา ว่ามาเยอขวัญเอย (พ่อใหญ่ คำตา เชื้อนางาม บ้านดงทอง ตำบลดงทอง
อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร)

จุดประสงค์ที่เจ้าของนาทำบุญลาน หรือทำบุญเลี้ยงพระนา มีดังนี้ คือ

1. เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวใหม่ เพื่อจะได้เพียงพอก่อนการกิน การทำบุญ และได้ขาย
2. เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่บ้านอันเป็นแหล่งปลูกข้าว ในปีต่อๆ ไป จะปลูกข้าวได้งอกงาม

กว่าเดิม มีข้าวใส่ลานมากขึ้น จึงเรียกพิธีกรรมวันนี้อีกชื่อหนึ่ง บุญคุณลาน (คุณแปลว่า พอกพูนขึ้น)

3. เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้แก่วิญญาณทั้งหลายที่มีบุญคุณต่อเจ้าของนา ได้แก่ ตาแอก แม่ธรณี เจ้าถิ่น เจ้าฐาน ตลอดจนปู่ย่าตายาย ผู้เป็นเจ้าของมรดก (นา) ให้ลูกหลานได้ทำกิน

สำหรับจุดประสงค์ของการสู่ขวัญข้าวนี้ชาวบ้านดงทองได้ให้ข้อมูลว่าเพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวใหม่ ทำให้เกิดความสบายใจ ข้าวที่เวดได้ในปีนั้นจะเหลือกิน เหลือทาน (ทำบุญ) ได้ขายเป็นรายได้หลักของครอบครัว

19. **พิธีเอาข้าวขึ้นยุ้ง** เป็นพิธีกรรมที่ต่อเนื่องจากพิธีทำบุญลาน กล่าวคือ หลังจากเสร็จสิ้นพิธีทำบุญคุณลาน เจ้าของข้าวจะขนข้าวเปลือกในวันเดียวกัน เนื่องจากเป็นวันฤกษ์ดี ช่วงเวลาของการขนข้าวจึงเป็นตอนบ่าย หากเจ้าของนาคนใดไม่ได้ทำบุญ คุณลานในปีนั้น จะเลือกวันฤกษ์ดีขนข้าวเช่นเดียวกัน ช่วงเวลาที่ขนมักจะเป็นตอนเช้า ชาวบ้านนิยมใช้เกวียนเทียมวัว เป็นพาหนะขนข้าวจากนาไปใส่ยุ้ง พิธีกรรมจะทำบนยุ้งข้าว กล่าวคือ ก่อนจะเทข้าวใส่ยุ้ง พ่อบ้านหรือแม่บ้าน (จากการสำรวจพบว่าส่วนใหญ่จะเป็นแม่บ้าน) จะเหน็บใบคุณและใบยอไว้กับผนังยุ้งด้านในหรือด้านนอกตรงประตูยุ้งก็ได้ นั่งยองๆ (ในยุ้งข้าว) พร้อมกับยกขัน 5 ขึ้นเหนือศีรษะ กล่าวว่า

"สารุเต้อ แม่โผส มื้อนี้เป็นมื้อสันวันดี พูข้าเอาแม่โผสขึ้นใส่เล่าขอให้คำให้คุณ อูอะมูมะมูลมา ให้ไหลมาคือทรายยามแล้ง ตักยามแลงยกขึ้นเหนียงเกล้า ตักยามเช้ายกขึ้นเหนียงหัว อันคือขวยตุ่น จุนพูนคือขวยปลา ให้คุณ ให้ยกขึ้นเต้อ" มีความหมายถึงการบอกกล่าวแม่โผสว่าวันนี้เป็นวันดี ได้เอาแม่โผส ใส่ยุ้ง ขอให้แม่โผสไหลเทมาใส่ยุ้ง แมตักไปกินตอนเย็น (ยามแลง) หรือตอนเช้า ขอให้พอกพูนขึ้นเท่าระดับศีรษะ เหมือนรังตุ่น รังปลา ให้อยู่ในยุ้งในฉางและพอกพูนขึ้น

ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ข้าวคือแม่โผส ซึ่งมีบุญคุณ จึงได้แสดงออกถึงความอ่อนน้อมต่อแม่โผส ด้วยการบูชา พร้อมกับอ่อนวอนขอให้แม่โผสไหลมาเทมาสู่ยุ้ง เพื่อจะได้ไม่ออดหยาก ดังนั้นใบคุณใบยอจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความต้องการที่จะให้ข้าวในยุ้งพอกพูนขึ้น หลังจากที่บูชาข้าวเสร็จแล้วจึงขนข้าวเทใส่ยุ้งจนกว่าจะเสร็จ เจ้าของข้าวจะปิดยุ้งข้าวไว้ให้ถึงเดือน 3 ถึงจะตักข้าวใหม่ออกสีกิน

อนึ่ง ก่อนที่จะตักข้าวเปลือกออกจากลานใส่เกวียนเทียมวากนั้นเจ้าของข้าว จะเป็นพ่อบ้านหรือแม่บ้าน กล่าวเชิญแม่โผสจากนา (ลาน) ขึ้นสู่ยุ้งว่า

"มา เตื่อ ยามแม่โพนเฮ้ย มาขึ้นกุ่ม มาตุ้มอยู่กอง สิมาเมื่ออยู่เล้าอยู่เฮีย คับเมือ แดตเดือนสามสิก็ แดตเดือนสี่สิมาลน นกจิบสิมาคาบ นกขาบสิมากิน ตกเฮียเสียหล่อนอยู่ใส กะให้มา เตื่อ" มีความหมายถึง การเชิญแม่โพนที่ยังตกหล่น อยู่ตามแปลงนาให้มารวมกันอยู่ที่กอง ข้าวใหญ่ เพื่อจะได้นำไปสู่ ยุ่ง ถ้าหากแม่โพนที่ตกหล่นไม่กลับบ้าน (เมือ) จะถูกแดตเดือนสาม และแดตเดือนสี่เฝ้าและยังจะถูกนกจิบ คาบไปกินอีกด้วย

20. **พิธีเลี้ยงตาแยกหรือพิธีขึ้นนา** หลังจากชนข้าวเปลือกใส่ยุ้ง เจ้าของนาจะรอให้ ถึงฤกษ์วันพุธเพื่อทำพิธีเลี้ยงตาแยก แม่ธรณี เจ้าถิ่น เจ้าฐาน เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณที่ได้ดูแล รักษาข้าวในนา คน ควาย เครื่องมือทำนา ตลอดจนช่วยเอื้ออำนวยให้การทำงานดำเนินไปอย่าง ราบรื่น ตั้งแต่วันลงนาจจนถึงวันขึ้นนา สถานที่ทำพิธีเลี้ยงตาแยกเป็นลานข้าว เวลาเข้าก่อนเพล เครื่องเช่น ประกอบด้วย ข้าวเปลือก พาโจ้พาหวาน หมากพลู ยาสูบ ใส่กระทงใบไม้เล็กๆ เรียกเป็นเกวียน ผู้ทำพิธีเป็นพ่อบ้านหรือแม่บ้าน

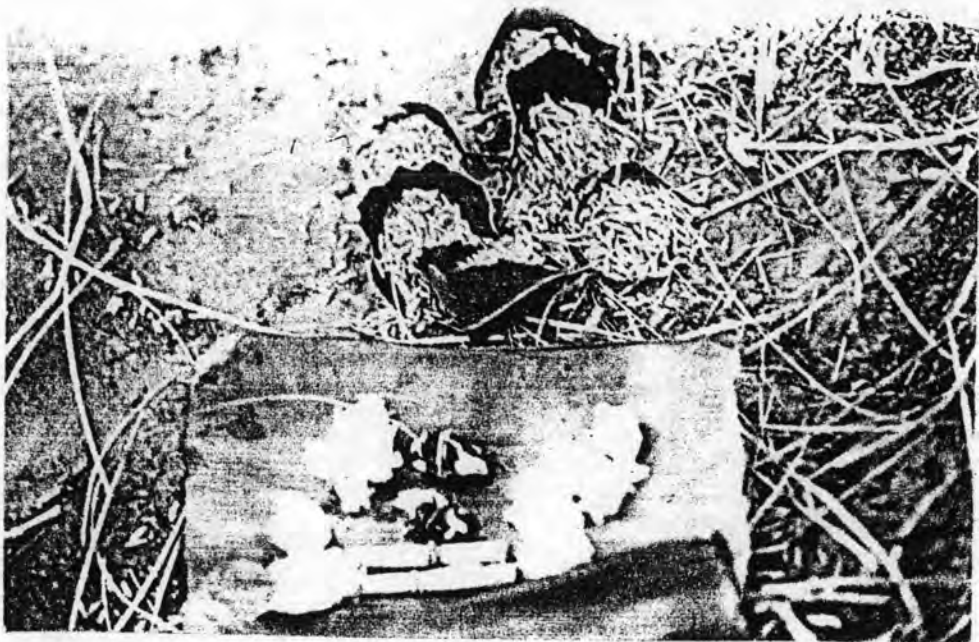
การดำเนินพิธีกรรม เจ้าของนาจัดวางเครื่องเช่นสังเวย ได้แก่ กระทงใส่ข้าวเปลือก ตามจำนวน 5-10 กระทง บางคนทำนาได้ข้าว 10 เกวียนแบ่งเท่ากัน บางคนจะแบ่งให้ครึ่งหนึ่ง ของจำนวนเกวียนทั้งหมดที่ชนข้าวใส่ยุ้ง พาโจ้พาหวาน 2 พา ประกอบด้วย ข้าวเหนียวและกล้วยสุก 2 คำ หมากพลู 2 คำ ยาสูบ 2 กอก เครื่องเช่นเหล่านี้จัดวางด้วยกัน ณ จุดใดจุดหนึ่งของลาน เมื่อจัดเครื่องเช่นเสร็จแล้ว เจ้าของนากล่าวว่า

"ปู่แยก ยายแยก แม่ธรณี เฮย นาแล้วแล้ว ให้มาหอมหับรับเอาส่วนแบ่ง ปีนี้ได้ข้าว 10 เกวียน แบ่งให้ 10 เกวียนทอกัน ปีหน้าให้ได้หลายกว่าเท่า ลูกหลานสิขึ้นเมืออยู่บ้านให้ปู่แยก แม่ ธรณี รักษาไร่ รักษานา เตื่อ" มีความหมายถึงการบอกกล่าวให้ตาแยก แม่ธรณีมารับเอาส่วนแบ่ง ปีหน้าขอให้ได้ผลผลิตมากกว่าปีนี้ พร้อมทั้งฝากให้ดูแลรักษานา เนื่องจากการทำนาเสร็จแล้ว เจ้า ของนาจะกลับไปอยู่บ้าน

ในกรณีที่เจ้าของนาบางรายมีความเชื่อในเจ้าถิ่นเจ้าฐานที่เป็นปูนา ซึ่งประจำอยู่ที่นา ของตัวเอง การจัดเครื่องเช่นสังเวย นอกจากจะเป็นข้าวเปลือกแล้ว ยังมี ไก่ต้ม 1 ตัว เหล้า ขาว (รินใส่แก้ว) ข้าวเหนียว น้ำดื่ม ผ้าผืนแพรวา หมากพลู 2 คำ ยา 2 กอก เลี้ยงวันพุธ ก่อนเพลบริเวณใต้ต้นไม้อายุหรือพื้นที่เป็น โนนมัตต้นไม้ที่ปูนาสิงสถิตย์อยู่

การดำเนินพิธีกรรม เจ้าของนา เป็นพ่อบ้านหรือแม่บ้านก็ได้ หรืออาจจะร่วมกันทำพิธีกรรมนี้จัดวางเครื่อง เช่น ๗ จุดใดจุดหนึ่งของลานข้าว จุดรูป 1 ดอก ปักดินพร้อมกับกล่าวว่า "พอปู่เอ๋ย นาแล้ว แล้ว ลูกหลานมาเลี้ยงพร้อมทั้งแบ่งข้าวเปลือกให้ป็นี เอ็ดนาได้ข้าว 10 เกวียน แบ่งให้พ่อปู่ 5 เกวียน ให้มาหอมหับรับเอา ปิน้ำให้ข้าวงามกว่าเก่า ให้รักสมรักษาไยนา ลูกหลานเลิได้ขึ้นบ้านขึ้นช่อง" มีความหมายถึง การบอกกล่าวให้ปู่ตานามารับของเครื่อง เช่น พร้อมทั้งส่วนแบ่งที่เป็นข้าวเปลือก โดยแบ่งกันคนละครึ่ง ปิน้ำให้ข้าวเจริญงอกงามกว่าป็นี พร้อมฝากให้ดูแลรักษานา เนื่องจากนาเสร็จแล้ว เจ้าของนาจะกลับไปอยู่บ้าน

จุดประสงค์สำคัญในพิธีกรรมนี้เพื่อแบ่งปันข้าวเปลือก โดยแบ่งให้ทั้งข้าวจ้าวและข้าวเหนียว อันเป็นส่วนแบ่งระหว่างเจ้าของนากับอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นผู้ดูแลรักษาตามที่เจ้าของนาได้ให้สัญญาเอาไว้ในวันลงนาวันแรก ชาวบ้านกล่าวกันว่าปีใดเจ้าของนาสืมแบ่งข้าวให้หรือแบ่งให้ช้า จะถูกทวงข้าวเปลือกด้วยการเข้าผ่นเจ้าของนา หรือให้มีอันเป็นไป เช่น เจ็บป่วยบางคนตกต้นไม้ เมื่อรับเอาข้าวเปลือกอันเป็นส่วนแบ่งไปให้จะหายเป็นปกติทันที นอกจากนี้ยังขอให้ได้ผลผลิตในปีหน้ามากขึ้น และฝากฝังให้ดูแลรักษานา

รูปที่ 3.18 เจ้าของนาทำพิธีเลี้ยงตาแยก โดยแบ่งข้าวเปลือก และจัดหมาก พลู บุหรี่ให้แก่ตาแยก

21. **พิธีปลงข้าวหรือพิธีเปิดยุ้ง** เป็นพิธีกรรมตักข้าวใหม่ออกจากยุ้งครั้งแรกเพื่อนำไปสีกินหรือขาย เนื่องจากนับตั้งแต่เอาข้าวใส่ยุ้ง เจ้าของข้าวยังไม่เคยตักข้าวออกสีกินเลย ชาวบ้านเลือกเอาฤกษ์เดือน 3 ขึ้น 1 ค่ำ 3 ค่ำ 6 ค่ำ และ 11 ค่ำ วันใดวันหนึ่ง การเลือกเอาเดือน 3 เป็นเดือนที่ตักข้าวออกสีกิน นั้น ชาวบ้านให้เหตุผลว่า เดือนสามเป็นเดือนเต็ม แม้แต่กับก็ไม่มีปาก นาคไม่มีรูทวาร ตะไทร้ออกดอก ชาวบ้านเชื่อว่าหากตักข้าวออกสีกินในเดือนสามข้าวจะยังเหลืออยู่ในยุ้งเหมือนเดิมไม่รั่วไหล

ผู้ทำพิธีมักจะเป็นแม่บ้าน โดยเลือกเอาช่วงเช้าทำพิธีบูชาข้าว เครื่องบูชาได้แก่ ชั้น 5 ประกอบด้วยดอกไม้ 5 ดอก รูป 5 ดอก เทียน 5 เล่ม ผู้ทำพิธีนั่งยองๆ ยกชั้น 5 ขึ้นเหนือศีรษะพร้อมกับกล่าวว่า

"มือนี่ ลูกหลานมาบูชาแม่โพสพออกไปสีกิน เอ็ดบุญ เอ็ดทาน ขออย่าบงกเห็นหาด อย่าขาดเห็นวัง ตักยามได้ให้ยั้งคือเก่า กินอย่าบงกจกอย่าให้ลงเดื่อ" มีความหมายถึงการบอกกล่าวแก่แม่โพสพว่า เจ้าของข้าวขอบูชาข้าวออกไปสีกิน และทำบุญ แม้จะตักออกไปเท่าใดก็ขอให้เหลือเท่าเดิม กล่าวจบวางชั้น 5 ไว้ในยุ้งข้าว แล้วลงมือตักข้าวเปลือกใส่ตระกร้า 1 หาบ โดยนั่งตักยองๆ ไม่ยืนก้มโค้ง หลังจากทำพิธีบูชาแม่โพสพแล้ว เจ้าของข้าวจะตักข้าวออกสีกินวันใดก็ได้ ยกเว้นวันเดือนดับ เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่า จะทำให้ข้าวในยุ้งดับสูญ ไม่พอกิน ถือว่าเป็นอัปมงคล นอกจากนี้ข้าวหาบแรกที่ตักออกจากยุ้งจะนำไปใส่บาตรในเช้าวันรุ่งขึ้น หลังจากนั้นเจ้าของจึงกินได้

22. **บุญกุ่มข้าวใหญ่** เป็นพิธีกรรมเฉลิมฉลองผลผลิตข้าวใหม่ในปีนั้น โดยการให้ทานข้าวเปลือกแก่วัดทุกปี หลังจากเอาข้าวใหม่ใส่ยุ้งฉางเสร็จ ชาวบ้านจะปรึกษากันเพื่อกำหนดวันทำบุญ จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่า การกำหนดวันทำบุญมักจะเป็นเดือนสาม ขึ้นหรือแรม 1 ค่ำ 3 ค่ำ 6 ค่ำ หรือ 11 ค่ำ ในวันใดวันหนึ่ง การกำหนดวันทำบุญมี 2 วัน สถานที่ทำบุญได้แก่ วัดต้นโพธิ์ศรี และวัดอัมพวันน้อย โดยผลัดกันจัดงานวัดละครั้งต่อบปี ผู้เข้าร่วมพิธี ได้แก่ พระภิกษุสามเณร หมอสูตร และชาวบ้าน เครื่องบูชา ได้แก่ ชั้น 5 ชั้น 8 พานบายศรี สายสิญจน์ ชั้นน้ำมนต์

การดำเนินพิธีกรรม เมื่อถึงกำหนดวันทำบุญ อันเป็นวันฤกษ์ดี ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกคนละ 5-10 กิโลกรัม ไปกองรวมกันที่ลานבריเวณวัด เรียกว่า กองข้าวใหญ่ หรือกุ่มข้าวใหญ่ ใช้ไม้เสียบกลางกองข้าว เพื่อผูกสายสิญจน์โยงไปยังที่นั่งของพระภิกษุสงฆ์ วางชั้น 5 ชั้น 8 บนกองข้าว ตอนเย็นพระภิกษุสงฆ์สวดปริตมงคล เพื่อให้ชาวบ้านที่ทำบุญให้ทานข้าวเปลือกในครั้งนี้อยู่เย็น

เป็นสุข ตอนเช้าชาวบ้านตักบาตรบริเวณกุ่มข้าวใหญ่ พร้อมถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสงฆ์ในบริเวณเดียวกัน เรียกว่า วันกินวันทาน พระภิกษุสงฆ์สวดปริตมงคล พร้อมกับปะพรมน้ำมนต์ แก่กองข้าว และญาติโยมที่มาในงาน

เมื่อเสร็จพิธีทางสงฆ์แล้ว จะเป็นพิธีทางพราหมณ์ มีการสูกัญญู บายศรีข้าว ชาวบ้านนั่งรอบกองข้าว เครื่องบูชาที่ใช้ในพิธีได้แก่ ชัน 5 และพานบายศรี ประกอบด้วย ไข่ไก่ 1 ฟอง กล้วยข้าวต้มมัด 1 มัด ดอกไม้ รูป เทียน สายสิญจน์ พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีสูกัญญูข้าวเมื่อเสร็จสิ้นการสูกัญญูข้าว ชาวบ้านจะแบ่งสายสิญจน์ให้แก่กันเพื่อนำไปไว้ในยุงข้าวให้เป็นสิริมงคลแก่ข้าวในยุงของตน หลังจากเสร็จพิธีทางพราหมณ์ ชาวบ้านจะนำข้าวไปขายเพื่อนำเงินมาบูรณะวัดต่อไป

29. **บุญข้าวจี** จัดว่าเป็นพิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลองผลผลิตข้าวใหม่อีกพิธีกรรมหนึ่ง โดยการทำข้าวจีถวาย พระภิกษุสามเณร กำหนดวันทำบุญเป็นเดือน 3 ตรงกับวันมาฆบูชา โดยทำพร้อมกันทั้งสองวัด อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำข้าวจี ได้แก่ ข้าวเหนียวนึ่งสุกใหม่ ไข่ไก่หรือไข่เป็ดเกลือ น้ำอ้อย ไม้เสียบ บริเวณที่ทำข้าวจี เป็นลานภายในบริเวณวัด ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมได้แก่ พระภิกษุสงฆ์สามเณร ชาวบ้าน เมื่อถึงวันเพ็ญเดือนมาฆบูชา อันเป็นวันทำบุญข้าวจี ชาวบ้านนึ่งข้าวเหนียวแต่เช้าตรู่ บรรจุใส่กระติบพร้อมด้วยไข่ไก่ (หรือไข่เป็ด) น้ำอ้อย เกลือ นำไปที่วัด ก่อไฟกองใหญ่ให้เป็นถ่านแดง จึงลงมือย่างข้าวจี เมื่อย่างเสร็จแล้วนำมารวมกันเพื่อถวายพระภิกษุสงฆ์สามเณร พร้อมกับมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเช้า พระสงฆ์สวดปริตมงคล และให้ศีลให้พรแก่ญาติโยม เป็นอันเสร็จพิธีบุญข้าวจี ข้าวจีที่เหลือชาวบ้านจะแบ่งกันกิน บางคนถือกลับบ้านมาฝากลูกหลานที่บ้าน

นอกจากพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวดังกล่าวมาแล้ว ชาวบ้านดงทองยังมีแนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับข้าวในชีวิตประจำวันได้แก่ การไม่ตัดข้าวในวันเดือนดับ การนั่งยองๆ ตักข้าว

วันเดือนดับคือวันแรม 14 ค่ำ กล่าวคือในเดือนใดที่ไม่มีวันแรม 15 ค่ำ สิ้นสุดที่วันแรม 14 ค่ำ ถือว่าวันแรม 14 ค่ำ เป็นเดือนดับ ชาวบ้านดงทองมีความเชื่อว่าหากตัดข้าวออกจากยุงในวันนี้เป็นอัปมงคล จะทำให้ข้าวในยุงมีอันต้องดับสูญ ไม่พอกิน ไม่พอกำบุญ จึงไม่ตัดข้าวออกจากยุงในวันเดือนดับ

การนั่งยองๆ ตักข้าว เป็นการปฏิบัติต่อข้าวอย่างนอบน้อม แสดงความเคารพต่อข้าว เนื่องจากชาวบ้านชนบทเชื่อว่า ข้าวคือแม่โพสพผู้มีบุญคุณต่อตน ดังนั้นในการตักข้าวเปลือกออกจาก

ยุ่ง และการตัดข้าวสารออกจากหม้อ เจ้าของข้าวจะนั่งยองๆ เสมอ ไม่ยืนก้มโค้งตักเพราะเป็นการแสดงถึงการไม่เคารพแบบอบผู้ที่มีบุญคุณต่อตน

รูปแบบของพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวทั้งหมดในบ้านดงทองจำแนก ออกได้ 2 รูปแบบ ดังนี้ คือ

รูปแบบที่ 1 จำแนกกลุ่มผู้ทำพิธีกรรม จำแนกออกได้ 2 ประเภท คือ

1. พิธีกรรมภายในครอบครัว หมายถึงพิธีกรรมที่สร้างขึ้นภายในครอบครัว โดยมีบุคคลในครอบครัวเป็นผู้ทำพิธีกรรม ได้แก่ ปู่ย่า ตายาย หรือพ่อบ้าน แม่บ้าน ได้แก่ พิธีเอาฝุ่นใส่เนา พิธีไถแยกเนา พิธีเลี้ยงปู่ตาดนา พิธีปักกกแยก พิธีบำแม่ธรณี พิธีช้อนา พิธีเลี้ยงตาแยก พิธีฝากฝังต้นข้าวในวันบุญข้าวสากและในวันบุญข้าวประดับดิน พิธีบูชาแม่โพสพที่บ้าน (วันออกพรรษา) พิธีเกี่ยวกกแยก พิธีทำขวัญข้าว พิธีเลี้ยงตาแยก (พิธีช้อนา) พิธีเอาข้าวใส่ยุ้ง พิธีเอาข้าวออกจากยุ้ง พิธีกรรมดังกล่าวทำอย่างเจียบๆ ภายในครอบครัวไม่ได้บอกกล่าวเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมภายในครอบครัวบางพิธีกรรมที่เชิญบุคคลภายนอกเป็นผู้ทำพิธีทำและร่วมในพิธีกรรม ได้แก่ พิธีทำบุญคุณแลาน พิธีสู่ขวัญข้าวที่นา (ทำวันเดียวกันกับบุญคุณแลาน)

พิธีกรรมภายในครอบครัวสร้างขึ้นเพื่อลดความกังวลใจให้เกิดความสบายใจ ความมั่นคงทางจิตใจ และทางเศรษฐกิจ ตลอดจนให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ครอบครัวและทรัพย์สินในครอบครัว ได้แก่ นา ข้าว วัว ควาย คนและเครื่องมือทำนา

2. พิธีกรรมของชุมชน หมายถึง พิธีกรรมที่ชาวบ้านดงทองร่วมกันจัดขึ้น ได้แก่ พิธีบุญพระเวสสันดร พิธีสงฆ์น้ำผีปุต่าบ้าน พิธีสงฆ์น้ำพระธาตุดงทอง พิธีเลี้ยงผีปุต่า (ปุต่าธาตุ ปุต่าดอนกรรม ปุต่าบ้าน) พิธีบุญบั้งไฟ พิธีสวดคาถาปลาค้อเทศน์พยากันคาก พิธีเซิ้งแม่นางดั่ง พิธีเซิ้งเซียงซ่อง พิธีตั้งครกตึงสาก พิธีบูชาแม่โพสพที่วัด (วันออกพรรษา) บุญข้าวเม่า บุญข้าวจี บุญกุ่มข้าวใหญ่

ผู้นำทำพิธีกรรมจะเป็นพระภิกษุสงฆ์ และผู้อาวุโสชายหญิงที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ พิธีกรรมที่ชุมชนจัดขึ้น เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลในหมู่บ้าน ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ของข้าว ปลาอาหาร ความสามัคคีกันอันจะนำมาซึ่งความสุขสงบภายในหมู่บ้าน

รูปแบบที่ 2 จำแนกตามเนื้อหาของพิธีกรรม จำแนกได้ 4 ประเภท ดังนี้

1. พิธีกรรมเพื่อขอฝน หมายถึงพิธีกรรมที่สร้างขึ้นเมื่อขอให้อำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาลให้ฝนตกเพื่อจะได้มีน้ำทำนา พิธีกรรมเพื่อขอฝน จำแนกออกเป็น 2 ชนิด คือ

1.1 พิธีกรรมขอฝนที่จัดขึ้นตามประเพณีทุกปี พิธีกรรมนี้จะจัดก่อนถึงฤดูทำนา หรือต้นฤดูทำนา ได้แก่ พิธีบุญพระเวสสันดร พิธีสงฆ์น้ำผีปุต้าบ้าน พิธีสงฆ์น้ำพระธาตุตองทอง พิธีเลี้ยงผีปุต้า (ปุต้าธาตุ ปุต้าดอนกรรม ปุต้าบ้าน) พิธีบุญบั้งไฟ

1.2 พิธีกรรมขอฝนที่จัดขึ้นในบางปีที่เกิดภาวะฝนแล้ง กล่าวคือเมื่อชาวบ้านได้ตกกล้าดำนาไปบ้างแล้วแต่ยังไม่เสร็จ หรือปักดำเสร็จแล้วก็ตามได้เกิดภาวะฝนแล้ง ชาคน้ำทำนา หรือไม่มีน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวชาวบ้านจะทำพิธีขอฝนอีกครั้งหนึ่ง ได้แก่ พิธีสวดคาถาปลาคว่ เทคน้พยาคันคาก นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมเสี่ยงทายขอฝน ได้แก่ พิธีดิงครก ดิงสาก พิธีเซ็งแม่นางดั่ง พิธีเซ็งเซียงซ้อง

2. พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก หมายถึงพิธีกรรมที่ทำก่อนไถดำไปจนถึงการดูแลรักษาต้นข้าว ได้แก่ พิธีเอาฝุ่นใส่เนา พิธีไถแอกเนา เลี้ยงเจ้าปู่เนา (ผีปุต้าเนา หรือเจ้าถิ่น เจ้าฐานในที่นาของตน) พิธีปักกกแอก พิธีซำเนา พิธีเลี้ยงผีตาแอก (หลังจากดำนาเสร็จ) พิธีให้ข้าวสาก พิธีให้ข้าวประดับดิน พิธีกรรมดังกล่าวสร้างขึ้นเพื่อบอกกล่าวอ้อนวอนให้อำนาจเหนือธรรมชาติดลบันดาลให้การทำนาเป็นไปด้วยความราบรื่น ไม่มีอุปสรรคใดๆ ตลอดจนขอให้ดูแลรักษาต้นข้าวไม่ให้มีศัตรูมาทำลายให้ต้นข้าวเจริญงอกงามได้เก็บเกี่ยว

3. พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว หมายถึงพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในฤดูกาลเก็บเกี่ยว เริ่มตั้งแต่ลงมือเก็บเกี่ยว นวดข้าวไปจนถึงการเอาข้าวออกจากยุ้ง พิธีกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ได้แก่ พิธีเกี่ยวกกแอก พิธีทำขวัญข้าว (ปลงข้าวก่อนนวด) พิธีเอาข้าวใส่ยุ้ง พิธีเลี้ยงตาแอก (พิธีซำเนา) และพิธีตักข้าวออกจากยุ้ง จุดประสงค์ของพิธีกรรมในช่วงนี้แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ บางพิธีกรรมทำเพื่อขอขมา บางพิธีกรรมทำเพื่อแบ่งปันผลผลิต อย่างไรก็ตาม ท้ายที่สุดผู้ทำพิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยวนี้จะอ้อนวอนเพื่อขอในสิ่งเดียวกัน กล่าวคือ ขอให้ผลผลิตในปีนั้นมีปริมาณมากเพียงพต่อการบริโภคการทำบุญ และได้ขายเป็นรายได้ของครอบครัว

4. พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง หมายถึงพิธีกรรมที่สร้างขึ้นหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ เพื่อเฉลิมฉลองผลผลิตในปีนั้น และแสดงความปลื้มปิติ ตลอดจนแสดงการตอบแทนบุญคุณต่อตาแอก แม่ธรณี แม่โพสพ ปุต้าเนา ผีบรรพบุรุษ ที่ดูแลรักษาต้นข้าว วัวควาย ตลอดจนเอื้ออำนวยความ

สะดวก ให้การทำนาคำเนินไปด้วยดี ดังนั้นพิธีกรรมในช่วงนั้นจึงแสดงออกในรูปของการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ อำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าว และมีการเอาข้าวใหม่ไปทำบุญเพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวใหม่ พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลองนี้ ได้แก่ พิธีทำบุญคูณลาน พิธีทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ พิธีทำบุญข้าวจี

เวลาที่เกี่ยวข้องกับการทำพิธีกรรม

การประกอบพิธีกรรมแต่ละครั้งมีความสัมพันธ์กับเวลา ทั้งนี้เพราะหากประกอบพิธีกรรมตรงกับเวลาพอดี ก็จะทำให้เกิดความเป็นสิริมงคล ดังนั้นในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวของชาวบ้านดงทอง จึงมีความสัมพันธ์กับเวลา โดยยึดถือเวลา ถือตามฤกษ์วันชัยฉัตรหลวง และฤกษ์ว่าด้วยการเพาะปลูก

ฤกษ์วันชัยฉัตรหลวง เป็นฤกษ์ที่ถือตามข้างขึ้น ข้างแรมมีทั้งวันดีและวันไม่ดี ดังนี้

1	ค่ำ	ข้างแแก้วเข้าสู่โองคำ	ดี
2	ค่ำ	ฉัตรธรรมปาชา	บดี
3	ค่ำ	ล้างมือถ้าคองกิน	ดี
4	ค่ำ	ปลายตีนตกตากแดด	บดี
5	ค่ำ	ฉีแฉดล้อมระวังเอา	บดี
6	ค่ำ	ลงสำเภาไปค้า	ดี
7	ค่ำ	เคราะห์อยู่ถ้าคองตน	บดี
8	ค่ำ	คำกั้วลมีมีว	บดี
9	ค่ำ	ถิกเลี่ยนญาราม	บดี
10	ค่ำ	หาความงามบได้	บดี
11	ค่ำ	ชี้ไข่เกิดเป็นมี	ดี
12	ค่ำ	ความบมีสักหยาด	ดี
13	ค่ำ	ชัยชนะผาบแพ้ขมพู	ดี
14	ค่ำ	ฝูงศัตรูปองฆ่า	บดี
15	ค่ำ	ถิกแม่หวายหลวง	บดี

ความหมายของวัน 1 คำ ถึง 15 คำ มีดังนี้

- ทำการใดในวัน 1 คำ จะประสบความสำเร็จจุล่ง
 ทำการใดในวัน 2 คำ จะพบอุปสรรค ประสบความสำเร็จด้วยความยากลำบาก
 ทำการใดในวัน 3 คำ จะสำเร็จดังปรารถนาทุกประการ
 ทำการใดในวัน 4 คำ แม้สำเร็จก็ต้องเหนื่อยเหนื่อย เพราะมีอุปสรรค
 ทำการใดในวัน 5 คำ จะพบอุปสรรคมาก
 ทำการใดในวัน 6 คำ จะประสบความสำเร็จ ร่ำรวย มั่งคั่ง
 ทำการใดในวัน 7 คำ จะพบกับปัญหา มีแต่ความยุ่งยากลำบาก
 ทำการใดในวัน 8 คำ เกิดความวิตกกังวล
 ทำการใดในวัน 9 คำ มีศัตรูคอยขัดขวาง ทำร้าย
 ทำการใดในวัน 10 คำ ถูกคนอื่นติฉินนินทาให้เสียกำลังใจ
 ทำการใดในวัน 11 คำ สำเร็จทุกประการแม้ยากจนก็จะร่ำรวย
 ทำการใดในวัน 12 คำ ไม่มีอุปสรรค สมหวังทุกประการ
 ทำการใดในวัน 13 คำ จะมีชัยชนะต่อศัตรูทั้งหลาย
 ทำการใดในวัน 14 คำ จะมีศัตรู คอยคิดทำลายและลอบทำร้าย
 ทำการใดในวัน 15 คำ พบกับความล้มเหลวไม่ประสบความสำเร็จ

ฤกษ์ยามเกี่ยวกับการเพาะปลูกนี้ นอกจากการถือฤกษ์ตามคำแล้ว ชาวบ้านดงทอง
 ยังนิยมถือฤกษ์ตามวัน โดยเฉพาะวันบักกอกแขก ชาวบ้านนิยมถือฤกษ์ยามตามวันเพาะปลูกกันมาก
 ฤกษ์ยามเกี่ยวกับวันเพาะปลูกมีดังนี้

วันอาทิตย์ปลูกเอาฮากหัวดี	วันจันทร์เครือยาวฮีบมั่ว
วันอังคารเป็นพืดกหนา	วันพุธเป็นดอกหว่าถึงเท้า
วันพฤหัสบดีเป็นหมากแต่เค้าถึงปลาย	วันศุกร์เป็นหมากหลายเหลือแล
วันเสาร์ต้นแผ่วเหลือตายแต่ล่า	

ความหมายของฤกษ์ยามเพาะปลูก มีดังนี้

วันอาทิตย์ให้ปลูกพืชที่ให้ราก หัว	ได้แก่ เผือก มัน
วันจันทร์ให้ปลูกพืชที่ให้เครือ	ได้แก่ แตงไทย แตงโม ถั่วฝักยาว
วันอังคารให้ปลูกพืชที่ให้ใบ	ได้แก่ ต้นแมงลัก ต้นกระเพา ต้นโหระพา

วันพุธให้ปลูกพืชที่ให้ดอก ได้แก่ ดอกไม้ต่างๆ ผ้าย
 วันพฤหัสบดีและวันศุกร์ให้ปลูกพืชที่ให้ผล ได้แก่ ข้าว พริก มะเขือ ฯลฯ
 วันเสาร์ไม่ควรปลูกพืชใดๆ แม้จะเจริญเติบโตแต่ไม่ให้ดอกไม้ให้ผล

นอกจากเวลาที่เป็นฤกษ์ยามที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมแล้ว ชาวบ้านยังนิยมนับ
 เดือนตามแบบจันทรคติ มี 12 เดือน เริ่มจากเดือนอ้าย ถึง เดือน 12 ซึ่งอยู่ในช่วงของเดือน
 ตามปฏิทินสากล ดังนี้

เดือนอ้าย	ในช่วงประมาณเดือน	ธันวาคม
เดือนยี่	ในช่วงประมาณเดือน	มกราคม
เดือนสาม	ในช่วงประมาณเดือน	กุมภาพันธ์
เดือนสี่	ในช่วงประมาณเดือน	มีนาคม
เดือนห้า	ในช่วงประมาณเดือน	เมษายน
เดือนหก	ในช่วงประมาณเดือน	พฤษภาคม
เดือนเจ็ด	ในช่วงประมาณเดือน	มิถุนายน
เดือนแปด	ในช่วงประมาณเดือน	กรกฎาคม
เดือนเก้า	ในช่วงประมาณเดือน	สิงหาคม
เดือนสิบ	ในช่วงประมาณเดือน	กันยายน
เดือนสิบเอ็ด	ในช่วงประมาณเดือน	ตุลาคม
เดือนสิบสอง	ในช่วงประมาณเดือน	พฤศจิกายน

การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว (rituals rice) ของชาวบ้านดงทอง
 จึงปรากฏในเดือนต่างๆ ตามตาราง ดังนี้

ตาราง 3.1 การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวตามเดือนทางจันทรคติและตามเดือนปฏิทินสากลของชาวบ้านดงทอง ตำบลดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

เดือนจันทรคติ	เดือนปฏิทินสากล	พิธีกรรม
เดือนอ้าย	ธันวาคม	ทำขวัญข้าว บุญคูณลาน ขนข้าวใส่ยั้ง
เดือนยี่	มกราคม	เลี้ยงตาแยก พ่อปู่นา แม่ธรณี
เดือนสาม	กุมภาพันธ์	เปิดยั้ง บุญข้าวจี บุญกุ่มข้าวใหญ่ เอาฝุ่นใส่เนา
เดือนสี่	มีนาคม	บุญพาเวส (บุญพระเวสสันดร)
เดือนห้า	เมษายน	สร่งน้ำผีปู่ตาบ้าน
เดือนหก	พฤษภาคม	สร่งน้ำธาตุ เลี้ยงผีปู่ตาของชุมชน ไถแยกนา(ลงนา) เลี้ยงผีปู่นา
เดือนเจ็ด	มิถุนายน	บุญบั้งไฟ ปักกกแยก
เดือนแปด	กรกฎาคม	ซำนา เลี้ยงตาแยกหลังปักดำ
เดือนเก้า	สิงหาคม	บุญข้าวประดับดิน (นำข้าวประดับดินไปให้ตาแยก)
เดือนสิบ	กันยายน	บุญข้าวสาก (นำข้าวสากไปให้ตาแยก)
เดือนสิบเอ็ด	ตุลาคม	บูชาแม่โพสพ (วันออกพรรษา) บุญข้าวเม่า
เดือนสิบสอง	พฤศจิกายน	เกี่ยวกกแยก

หมายเหตุ หากปีใดเกิดฝนแล้ง ชาวบ้านจะทำพิธีขอฝน จากการเก็บข้อมูลในสนามพบว่า พิธีขอฝนและพิธีเลี้ยงทนายขอฝนมักจะทำในช่วงเดือนแปดถึงเดือนสิบ ได้แก่ พิธีสวดคาถาปลาค้อ เทศน์เพยาคันคาก พิธีตั้งครกตั้งสาก พิธีเซิ้งนางตั้ง พิธีเซิ้งเซียงซ้อง

เครื่องมือทำนา

เครื่องมือในการทำนาปลูกข้าวของชาวบ้านดงทอง ก่อนที่เครื่องมือสมัยใหม่จะเข้าสู่ชุมชนนั้น ชาวบ้านผลิตเครื่องมือใช้เอง ส่วนใหญ่ทำจากไม้ซึ่งหาได้ง่ายตามป่าใกล้ชุมชน ดังนั้นเครื่องมือในการทำนาจึงมีลักษณะเป็นแบบพื้นบ้าน จำแนกออกได้ดังนี้

1. เครื่องมือที่ใช้ในการปลูกข้าว มีดังนี้

ไถไม้ เป็นเครื่องมือสำคัญในการทำนาปลูกข้าว ใช้พรวนดิน ตัวไถทำจากไม้เนื้อแข็ง หัวไถเป็นส่วนที่พรวนดินทำจากเหล็กซึ่งชาวบ้านซื้อจากตลาดในเมือง แรงงานสำคัญในการไถนาคือแรงงานคนและแรงงานควาย กล่าวคือ ควายเดินนำหน้าลากไถ ส่วนคนเดินตามหลังคอยบังคับควายให้ลากไถไปในทิศทางที่ต้องการ

คราด ทำจากไม้เนื้อแข็งเช่นเดียวกับตัวไถ เป็นเครื่องมือใช้เกลี่ยดินก้อนใหญ่ให้แตกย่อยและเก็บหญ้าโดยฟันคราด จะครูดไปตามก่อนดินที่ไถเสร็จแล้ว แรงงานที่ใช้กับเครื่องมือชนิดนี้ได้แก่คนและควาย กล่าวคือ ควายทำหน้าที่ลากคราด โดยมีคนจับคันคราดกดลงพื้นดินและคอยบังคับควายให้ลากคราดไปในทิศทางที่ต้องการ

ไม้มอบ ทำจากลำไม้ไผ่ หรือไม้เนื้อแข็ง เป็นเครื่องมือที่ทำให้ผิวดินที่คราดเสร็จแล้วราบเรียบ เพื่อหว่านข้าวปลูก ไม้มอบใช้คนหรือควายลากก็ได้ มีความยาวประมาณ 1-2 เมตร

บักจก (จอบ) นับว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ในการขุดดิน ถากหญ้า ปรับระดับพื้นที่ในแปลงนาให้มองดูเสมอกัน และยังใช้ซ่อมแซมคันนา จอบประกอบด้วยส่วนที่เป็น ตัวจอบ และด้ามจอบ ตัวจอบทำจากเหล็กหาซื้อได้จากตลาดในเมือง ส่วนด้ามจอบทำจากลำไม้ไผ่ หรือไม้เนื้อแข็งมีความยาวประมาณ 130-160 เซนติเมตร มีลักษณะกลมยาว

เสียม เป็นเครื่องมือขุดดิน พรวนดิน ดายหญ้า ตัวเสียมทำด้วยเหล็ก ซึ่งชาวบ้านซื้อจากตลาด ส่วนด้ามจับทำด้วยลำไม้ไผ่ หรือไม้เนื้อแข็ง ยาวประมาณ 130-160 เซนติเมตร มีลักษณะกลมยาว

นร่า ใช้ตัดฟืนแก้งไม้ที่ปกคลุมต้นข้าว ใช้ตัดใบกล้าก่อนปักดำ และใช้ซ่อมแซมเครื่องมืออื่นๆ ตัวนร่าทำด้วยเหล็กซื้อจากตลาด ส่วนด้ามจับทำด้วยไม้ไผ่ ยาวประมาณ 30 เซนติเมตร ลักษณะกลมยาว

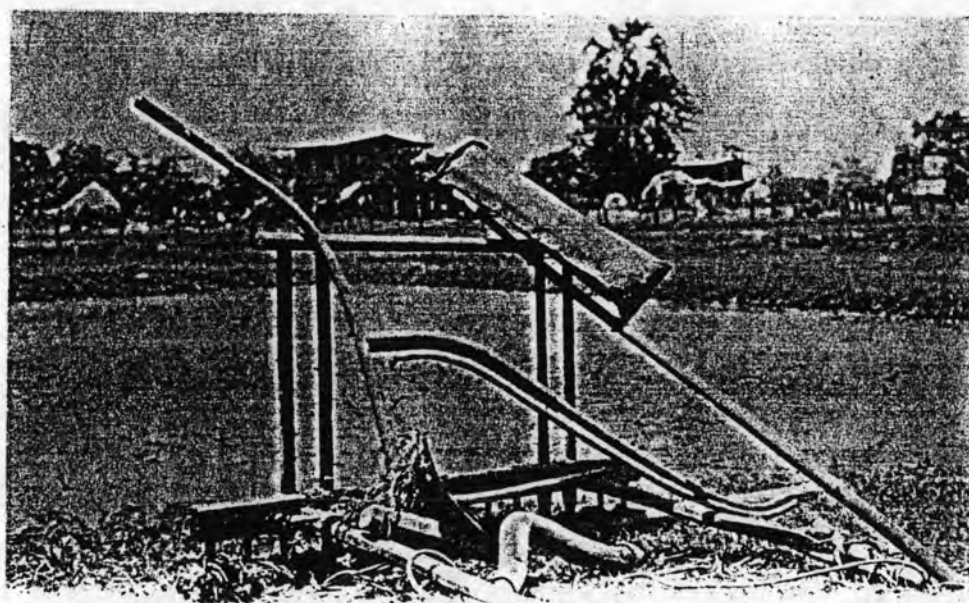
คันโซ่ เป็นเครื่องมือวิดน้ำจากแปลงหนึ่งไปสู่อีกแปลงหนึ่ง ตัวคันโซ่ทำด้วยไม้ไผ่ ซัดและมีลักษณะทรงกลมยาวผ่าครึ่งเปิดส่วนหัว ปิดส่วนท้าย มีไม้จับทำด้วยลำไม้ไผ่ยาวประมาณ 150 เซนติเมตร

คันหลาว ใช้สำหรับหามมัดกล้า ทำด้วยลำไม้ไผ่ เสียมปลายให้แหลมทั้งสองด้าน เพื่อให้เกิดความสะดวกในการเสียมมัดกล้า มีความยาวประมาณ 200 เซนติเมตร

ตอกมัดกล้า ทำจากไม้ไผ่ โดยใช้มีดผ่าให้เป็นเส้นแบนเล็ก เรียกว่า จักตอก มีความยาวประมาณ 30 เซนติเมตร

นอกจากเครื่องมือดังกล่าวแล้วยังมีเครื่องมือชนิดอื่นที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าว ซึ่งชาวบ้านใช้ในการขนส่งภาชนะไปนาและขนฟ่อนเรียกว่า เกวียน ทำจากไม้เนื้อแข็ง ใช้วัวเทียม 2 ตัว นอกจากเกวียนแล้วยังหาบตะกร้า ซึ่งแม่บ้านใช้หาบอาหารไปรับประทานที่นา ตะกร้าทำจากไม้ไผ่จักสาน มีไม้หาบซึ่งทำจากไม้ไผ่เช่นเดียวกัน เรียกว่า ไม้คาน

บุงกี เป็นเครื่องมือที่ใช้ตัดฟ่อน (บุงคอก) จากกอใส่เกวียน และตัดฟ่อนออกจากกอใส่แปลงนาให้ทั่ว เรียกว่า ขยายฟ่อน บุงกีทำจากการจักสานไม้ไผ่ ลักษณะเป็นรูปกะทะหงาย มีหูจับ 2 ข้าง

รูปที่ 3.19 คราด ไถ และคันโซ่วิดน้ำ เป็นเครื่องมือสำคัญในการปลูกข้าว

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเกี่ยวข้าว มีดังนี้

เคียว เป็นเครื่องมือสำคัญในการเก็บเกี่ยวข้าว เคียวมีลักษณะโค้งแบนปลายแหลม มีคมเป็นซี่เล็กๆ หัวเคียวทำด้วยเหล็กมีด้ามจับในหัวหาซื้อได้จากตลาดในตัวเมือง หรือซื้อจากพ่อค้าหาบมาขายในหมู่บ้าน ชาวบ้านบางคนจะทำด้ามจับโดยใช้ไม้เนื้อแข็งกลมสอดเข้าไปในรูของด้ามเหล็กให้เหลือปลายไม้โผล่ออกมาประมาณ 15 เซนติเมตร

คันหลาว นอกจากจะใช้หามมัดกล้าแล้ว ยังใช้หามฟ่อนข้าวจากแปลงนาไปใส่ลาน โดยใช้ปลายแหลมทั้งสองข้างเสียบฟ่อนข้าวให้คนหาบอยู่ตรงกลาง

ตอกมัดฟ่อนข้าว ทำจากไม้ไผ่เช่นเดียวกับตอกมัดกล้า แต่ตอกมัดฟ่อนข้าวจะยาวกว่า คือ ยาวประมาณ 100 เซนติเมตร ชาวบ้านบางคนใช้ฟาง (ต่อข้าวที่เกี่ยวแล้ว) มัดแทนตอก

ชาหมา เป็นเครื่องมือที่ใช้วางรองรับคันหลาว เมื่อเอาฟ่อนข้าวเสียบคันหลาว ชาหมาทำจากไม้เนื้อแข็ง 2 อันปักบนฐานไม้ อีกทีหนึ่ง ที่ปลายของชาหมาทั้ง 2 อัน มีง่ามเพื่อรองรับคันหลาว

ไม้ตีข้าว เป็นเครื่องมือตีข้าว ทำจากไม้เนื้อแข็งทรงกลม เส้นผ่าศูนย์กลาง 3 เซนติเมตร ยาวประมาณ 50 เซนติเมตร มี 2 อัน ผูกที่หัวไม้ทั้งสองให้ เชื่อมกันด้วยเชือไม้ที่มีเนื้อเหนียว ยาวประมาณ 40 เซนติเมตร เพื่อให้สามารถมัดฟ่อนข้าวได้แน่น

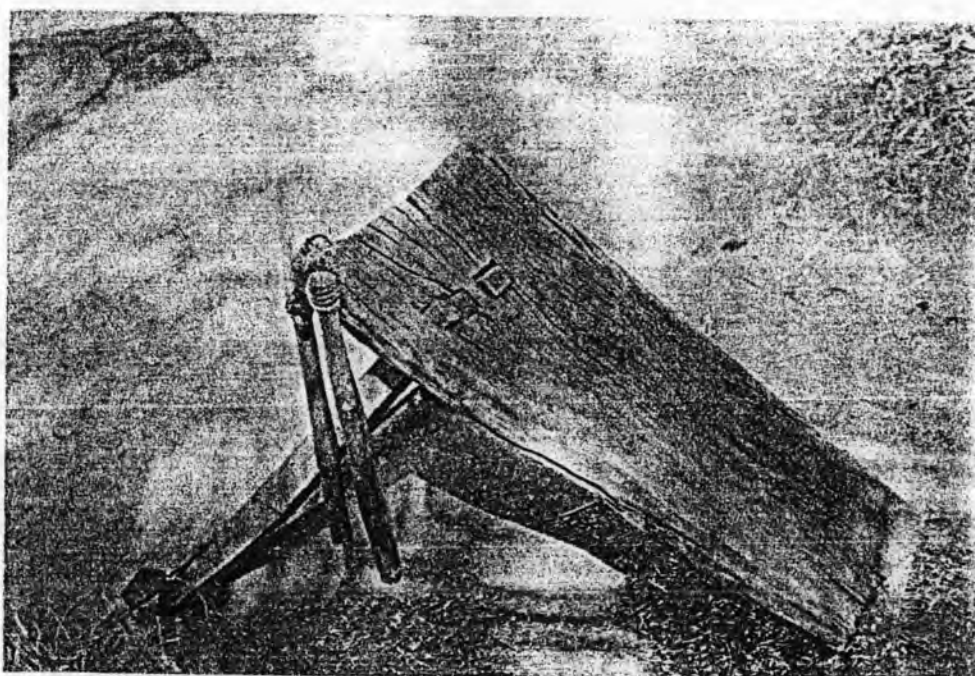
ตั้งรองฟาด เป็นเครื่องมือที่ใช้คู่กับไม้ตีข้าว มีลักษณะเป็นแผ่นกระดานทำจากไม้เนื้อแข็งหนา มีความยาวประมาณ 120 เซนติเมตร กว้างประมาณ 70 เซนติเมตร มีขา 2 อัน ทำจากไม้เนื้อแข็ง รองรับแผ่นกระดาน โดยให้แผ่นกระดานตั้งเออนทำมุมลงพื้นดินประมาณ 60 องศา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวกในการรองรับฟ่อนข้าวที่ฟาดลงบนตั้งไม้ (ตั้งรองฟาด)

ไม้เขี่ยฟางหรือไม้สุม เป็นเครื่องมือเขี่ยฟางออกจากลานนวดข้าว และใช้ตีเมล็ดข้าวออกจากฟางซึ่งนวดเสร็จแล้วแต่ยังเหลือเมล็ดข้าวติดค้างอยู่ ไม้เขี่ยฟางทำจากไม้เนื้อแข็ง มีลักษณะกลมยาว เส้นผ่าศูนย์กลาง 3 เซนติเมตร ยาวประมาณ 200 เซนติเมตร ที่ปลายไม้มีง่ามเพื่อความสะดวกในการเขี่ยฟาง

ฟอยหนาม ใช้กวาดเศษฟางออกจากเมล็ดข้าวที่ฟาดเสร็จแล้ว ฟอยหนามทำจากไม้ไผ่ทั้งหมดโดยตัดกิ่งไม้ที่แตกกิ่งก้าน หลายกิ่งมารวมกันแล้วมัดติดกับด้ามฟอยซึ่งทำด้วยลำไม้ไผ่ ยาวประมาณ 170 เซนติเมตร

ฟอยชันหมอน หรือไม้กวาดชันหมอนใช้กวาดเมล็ดข้าวที่กระเด็นรอบๆ กองข้าว เข้ามารวมกันในกองข้าวใหญ่ ฟอยชันหมอนทำจากการตัดเอาต้นชันหมอนที่เป็นพืชล้มลุก โดยตัดทั้งต้นซึ่งยาวประมาณ 100 เซนติเมตร ริดใบทิ้งให้เหลือต้นประมาณ 3 กำมือ แล้วมัดรวมกัน มีลักษณะกลมยาว ส่วนปลายของต้นชันหมอนคือส่วนที่ใช้กวาดเมล็ดข้าวเปลือก

กระดิ่ง เป็นเครื่องมือใช้มัดข้าวมัดลาน ซึ่งเป็นข้าวเปลือกที่ตัดด้วยไม้เขี่ยฟาง จะมีเมล็ดลีบปนอยู่มาก จึงใช้กระดิ่งมัดเพื่อแยกเอาเมล็ดลีบออกทิ้ง กระดิ่งทำจากการจักสานไม้ไผ่ มีลักษณะกลม เส้นศูนย์กลางประมาณ 70 เซนติเมตร มีขอบแข็งสำหรับจับ

รูปที่ 3.20 ตั่งนวดข้าวเป็นเครื่องมือสำคัญในการนวดข้าว

นอกจากนี้ยังมีตะกร้าและเกวียนซึ่งใช้ขนสัมภาระไปนาทุกวัน นอกจากนี้เกวียนยังเป็นพาหนะสำคัญในการขนข้าวเปลือกจากลานไปใส่ยุ้งฉาง โดยใช้ตะกร้าตักข้าวเปลือกจากกองข้าวบนลานใส่เกวียน และตักข้าวเปลือกออกจากเกวียนใส่ในยุ้ง นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ทำลานซี่ควาย เพื่อใช้เก็บฟ่อนข้าว ก่อลอมข้าว และใช้นวดข้าว

การทำลานนวดข้าวนี้ชาวบ้านจะเลือกพื้นเป็นโคก หรือเนินใกล้หนองน้ำ ดายหญ้า ออกให้พื้นที่โล่งเตียน ปรับพื้นที่ให้ผิวราบเรียบ ตักน้ำจากหนองน้ำเทราดลงบนลานให้เปียกชุ่ม

จึงเอาข้าว ี่ควาย ซึ่งเจ้าของใช้ถ่วงรองเอาจากกันวัว ควาย ในตอนเช้า วันที่จะทาลาน เกลงบนลานให้เท่าเปล่าขี้ให้ละเอียดและค่อยเทน้ำผสมให้เป็นเนื้อเดียวกัน เสร็จแล้วใช้ไม้กวาดชั้นมอน กวาดไปให้ทั่วลาน ทิ้งเอาไว้ 3 วัน จึงจะแห้งใช้งานได้ ลานี่ควายมีลักษณะเป็นวงกลม วงรี หรือมีด้านใด ด้านหนึ่งเป็นเหลี่ยมและมีพื้นที่กว้างทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวกในการใช้งาน โดยทั่วไปแล้วลานี่ควายจะมีพื้นที่ประมาณ 30 ตารางเมตร

พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน และวงจรชีวิตของต้นข้าว

พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

ก่อนที่ชาวบ้านจะเปลี่ยนแปลงมาใช้ข้าวพันธุ์เกษตรตามคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ชาวบ้านได้ใช้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า พันธุ์แต่ละชนิดจะปลูกในพื้นที่ต่างกัน และมีอายุของการเก็บเกี่ยวต่างกันด้วย ดังตารางที่แสดงต่อไปนี้

ตาราง 3.2 ความสัมพันธ์ของพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน กับพื้นที่ปลูก ช่วงเวลาปักดำ ช่วงเวลาเก็บเกี่ยว และอายุของต้นข้าว

พันธุ์ข้าว	พื้นที่	ช่วงเริ่มปักดำ	ช่วงเก็บเกี่ยว	รวมอายุ	หมายเหตุ
1. ประเภทข้าวเหนียว					
ข้าวดอกดำ	ดอน	เดือน 7-8	เดือน 11	3 เดือน	
ข้าวดอกแดง	ดอน	เดือน 7-8	เดือน 11	3 1/2 เดือน	
ข้าวอิมมเตี้ย	ดอน	เดือน 7-8	เดือน 12	4 เดือน	
ข้าวอีนัว	ลุ่ม	เดือน 7-8	เดือน 12	4 เดือน	
ข้าวขาวน้ำอ่าง	ลุ่ม	เดือน 7-8	เดือน 12	4 เดือน	
ข้าวกำ	ลุ่ม	เดือน 7-8	เดือน 12	4 1/2 เดือน	เก็บเกี่ยวล่าสุด
ข้าวพม่า	ลุ่มริมหนอง	เดือน 7-8	เดือน 12	4 1/2 เดือน	เก็บเกี่ยวล่าสุด

ตาราง 3.2 (ต่อ)

พันธุ์ข้าว	พื้นที่	ช่วงเริ่มปักดำ	ช่วงเก็บเกี่ยว	รวมอายุ	หมายเหตุ
2. <u>ประเภทข้าวเจ้า</u>					
ข้าวเจ้าแดง	ลุ่ม	เดือน 7-8	เดือน 12	4 1/2 เดือน	พื้นที่ระดับเดียวกัน
ข้าวเจ้าขาว (ข้าวทูลกลอง)	ลุ่มน้ำแช่ขัง	ต้นเดือน 7	เดือนอ้าย	6 เดือน	น้ำลึก 1 เมตร
ข้าวเจ้าลอย	ลุ่มน้ำแช่ขัง (หนอง)	ต้นเดือน 7	เดือนอ้าย	6 เดือน	น้ำลึก 1-2 เมตร

จากตารางแสดงให้เห็นว่าพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ชาวบ้านดองทอง ปลูกจำแนกออกตามอายุ การเก็บเกี่ยวจำแนกได้ 3 ประเภทคือ

1. ข้าวเบา คือ ข้าวที่มีอายุของการเก็บเกี่ยวตั้งแต่ 90-105 วัน ได้แก่ ข้าวดอกดำ ข้าวดอกแดง ข้าวเบาไม่ต้องการน้ำมาก ปลูกในพื้นที่เป็นดอนหรือพื้นที่มีน้ำแช่ขังน้อย

2. ข้าวกลาง คือ ข้าวที่มีอายุของการเก็บเกี่ยวตั้งแต่ 120-135 วัน ได้แก่ ข้าวอีम्मเตี้ย ข้าวอีพัว ข้าวขาวน้ำอ่าง ข้าวกำ (ข้าวจัน) ข้าวพม่า ข้าวเจ้าแดง ข้าวกลางต้องการน้ำมากกว่าข้าวเบา จึงปลูกในพื้นที่เป็นกลุ่ม เรียกว่า นาชุ่ม คือพื้นที่เป็นดินชุ่มชื้นและมีน้ำแช่ขังมาก

3. ข้าวหนัก คือ ข้าวที่มีอายุของการเก็บเกี่ยวตั้งแต่ 135-180 วัน ได้แก่ ข้าวเจ้าขาว หรือข้าวทูลกลอง ข้าวเจ้าลอย ข้าวหนักต้องการน้ำมากที่สุด ให้แช่ขังตลอดตั้งแต่ปักดำจนกระทั่งเก็บเกี่ยว

ดังนั้น การทำนาปลูกข้าวในแต่ละปีชาวบ้านจะปลูกข้าวเหนียวหลายชนิด คละกัน ส่วนข้าวเจ้าจะปลูกได้เฉพาะผู้มีนาหนอง หรือหนองน้ำลึก ยกเว้นข้าวเจ้าแดงปลูกได้ทุกคร้วเรือนชาวบ้านได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า การปลูกข้าวหลายชนิดสามารถเก็บเกี่ยวได้ต่อเนื่อง เพราะข้าวแต่ละชนิดจะสุกในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

วงจรชีวิตของต้นข้าว

วงจรชีวิตของต้นข้าว หมายถึง ช่วงอายุในวัยต่างๆ ของต้นข้าว เริ่มตั้งแต่เป็นข้าวปลูกไปจนถึงออกรวงแก่ ในแต่ละวันมีการเปลี่ยนแปลงตามการเจริญเติบโตของข้าว และมีชื่อเฉพาะในแต่ละวัยตามที่ชาวบ้านใช้เรียกกันมา ดังนี้

ข้าวปลูกหรือแนวข้าว คือ ข้าวที่คัดเลือกไว้ให้เป็นพันธุ์ข้าวในแต่ละปี ข้าวปลูกจะแช่น้ำไว้ 2 คืน เพื่อให้เกิดความชื้น แล้วเทใส่ตะกร้าซึ่งรองกันตะกร้าด้วยใบกล้วย ใ้ใบกล้วยปิดส่วนบนตะกร้าข้าวปลูก การใช้ใบกล้วยรองกันและปิดท้ายตะกร้าเพื่อให้เกิดความชื้น อบอ้าว ภายในเวลา 2 วัน จะออกราก จึงนำไปหว่านเป็นกล้า

ต้นกล้า เมื่อนำข้าวปลูกหว่านในแปลงที่เตรียมเอาไว้ 2-3 วันแรก เม็ดข้าวปลูกจะออกหน่อเรียกว่า กล้าออกหน่อ อย่างเข้าวันที่ 4-5 ต้นกล้าออกใบ เรียกว่า กล้าน้อย หมายถึง ต้นกล้าที่ยังเล็ก เมื่อดันกล้ามีอายุได้ประมาณ 30-35 วัน ความยาวของต้นประมาณ 1-2 ฟุต สามารถถอนไปปักดำได้ เรียกว่า กล้าพอหลก

ข้าวดำใหม่ หมายถึง ต้นข้าวที่เพิ่งปักดำมีอายุตั้งแต่ 1-5 วัน ใบข้าวเป็นสีเหลืองน้ำในนาเป็นสีเขียวชุ่น

ข้าวเขียวใบหว่าน หลังจากปักดำได้ 6-7 วัน รากข้าวหยั่งลึกลงดิน ใบข้าวเริ่มเขียวอมเหลือง คล้ายสีของใบหว่าน จึงเรียกข้าวเขียวใบหว่าน ในช่วงนี้ยอดข้าวถอดใบใหม่ จึงเรียกอีกชื่อว่า ข้าวถอดหางไก่

ข้าวแตกกอ หลังจากปักดำได้ 15-20 วัน ต้นข้าวถอดหางไก่ออกมาเรื่อยๆ ในขณะที่เดียวกัน กกข้าว (ต้นข้าว) มีการแตกกอเพิ่มจำนวนต้นข้าว ทำให้ขนาดของกอข้าวใหญ่ขึ้น ชาวบ้านเรียกว่า กกข้าวแตกกอ

ข้าวหนุ่มสาว เมื่อข้าวแตกกอได้ 20-25 วัน ต้นข้าวอยู่ในช่วงเจริญเติบโตเกือบเต็มที่ ต้นข้าวจะออกปล้อง 2-3 ปล้อง บางครั้งเรียกว่า ข้าวแต่งตัว

ข้าวใบส่วย เป็นช่วงที่ต้นข้าวเจริญเติบโตเต็มที่แล้ว จะถอดใบสุดท้าย มีลักษณะเป็นใบเรียวยาวแหลมคล้ายเหล็กไน ชาวบ้านเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ข้าวใบเหล็กไน เป็นวัยเตรียมตั้งท้อง ข้าวใบส่วยเกิดขึ้นหลังจาก เป็นข้าวหนุ่มสาวได้ 7-10 วัน

ข้าวมานน้อย หมายถึง ต้นข้าวเริ่มตั้งท้องอ่อนๆ อยู่ในกาบยอด ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากเป็นข้าวใบส่วยได้ 7-10 วัน

ข้าวมานแพ เป็นวัยของข้าวที่ต้งท้องแก่เต็มที่ กายยอดเริ่มแยกเตรียมไพล่ออกจาก กาบหุ้มข้าวมานแพ เบี้ยวที่เกิดหลังจากข้าวบานน้อยได้ 7-10 วัน

ข้าวชอด (ชอดคือ การทะลุหรือไพล่ให้เห็น) หลังจากข้าวบานแพ ได้ 2-7 วัน รวงข้าวจะไพล่ออกจากกาบหุ้มให้เห็น แต่ยังไพล่อกไม่หมด เรียกว่า ข้าวยิงแซ้ว (ยิงผัน)

ข้าวถอก เป็นวัยที่รวงข้าวไพล่พ้นกาบหุ้ม ชูรวงให้เห็นชัดเจน หลังจากข้าวยิงผัน ได้ 2-3 วัน

ข้าวน้ำนม หลังจากข้าวถอกได้ 7-9 เม็ดข้าวเป็นน้ำข้าวข้น เรียกว่า ข้าวน้ำนม

ข้าวกั้ม หรือ **น้ำนมเริ่มข้น** ทำให้เม็ดข้าวมีน้ำหนักขึ้น เป็นผลให้รวงข้าวที่เคยชี้ตรง เริ่มโค้งลง ใช้เวลา 5-7 วัน หลังจากข้าวเป็นน้ำนม

ข้าวเฒ่า เป็นช่วงที่เม็ดข้าวเป็นน้ำนมแก่ ชาวบ้านเรียกว่า ข้าวอ่อน เป็นวัยที่เกิด หลังข้าวกั้ม 4-5 วัน

ข้าวฮาง หลังจากเป็นข้าวเฒ่า ได้ 5-7 วัน เปลือกหุ้มเม็ดข้าวเป็นสีเขียวอมเหลือง ช่วงนี้จัดว่าเป็น ข้าวเฒ่าแก่ แต่ยังไม่แก่พอที่จะเก็บเกี่ยวได้

ข้าวสุก ห่างจากข้าวฮางได้ 10-15 วัน เม็ดข้าวสุกเต็มที่ เปลือกหุ้มเป็นสีเหลือง ใบช่วงบนเป็นสีเหลือง ใบที่อยู่ส่วนล่างแห้งพับลง ท่วงนาช่วงนี้มองดูเป็นสีทอง ชาวบ้านเริ่มเก็บเกี่ยวข้าว

ข้าวขอบ เมื่อข้าวสุกได้ 15-20 วัน ชาวบ้านยังเก็บเกี่ยวไม่เสร็จ ลำต้นเหี่ยวใบข้าวแห้ง คอข้าวเริ่มพับเพราะทาน้ำหนักรวงข้าวไม่ได้ ทำให้การเก็บเกี่ยวยุ่งยากขึ้น

ขบวนการทำนาปลูกข้าวแบบพื้นบ้าน และพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว

ขบวนการปลูกข้าว หมายถึง วิธีการและขั้นตอนต่างๆ ในการทำนาปลูกข้าว เริ่มตั้งแต่ การเตรียมดิน หว่านกล้า ปักดำ ดูแลรักษา เก็บเกี่ยว นวดข้าวจนกระทั่งขนข้าวใส่ยุ้ง ในขบวนการทำนาปลูกข้าวแบบพื้นบ้านนี้ ชาวบ้านได้สอดแทรกพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวตั้งแต่เริ่มเตรียมดิน ไปจนถึงการเอาข้าวขึ้นยุ้ง ซึ่งการทำพิธีกรรมนี้เป็นความสอดคล้องระหว่างความเชื่อ ฤดูกาลและวัยต่างๆ ของต้นข้าว ดังปรากฏในขั้นตอนการทำนา ดังนี้

การบำรุงดินโดยการเอาฝุ่นใส่เนา

การไถฮุด (ไถตะ)

การตกกล้า

การปักดำ

การดูแลรักษา

การเก็บเกี่ยว

การกอลอมและการเวดข้าว

การขนข้าวขึ้นยุ้ง

การบำรุงรักษาดิน เป็นการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์โดยการใส่ปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลวัวควาย ชาวบ้านถือเอาเดือนสาม (เดือนกุมภาพันธ์) ขึ้น 3 ค่ำ เป็นวันบำรุงดินนา ใส่ปุ๋ย 1-2 ตะกร้า เพื่อเอาฤกษ์ยามดี ชาวบ้านเชื่อว่าจะทำให้ข้าวเจริญงอกงามได้ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วย หลังจากนั้นในเดือน 4-5 (เดือนมีนาคม-เมษายน) เป็นฤดูกาลบำรุงรักษาดินครั้งใหญ่ แต่ละครัวเรือนจะบรรทุกปุ๋ยคอกใส่เกวียนไปใส่นา โดยเทเป็นกองใหญ่ ไว้ตามแปลงต่างๆ ทุกแปลง หลังจากนั้นเจ้าของนาจะใช้จอบโกยฝุ่นใส่บังก็ เทกระจายให้ทั่วแปลง เรียกว่า ยายฝุ่น มีความหมายถึงการกระจายฝุ่นจากกองใหญ่ให้ทั่วแปลงนา

การไถฮุด การไถฮุดหรือการไถตะ เป็นการเตรียมพื้นดินสำหรับตกกล้าและปักดำ จุดประสงค์เพื่อรวนดินและกำจัดวัชพืช เรียกว่า ไถฮุดนา ชาวบ้านไถฮุดนาในเดือน 6 (เดือนพฤษภาคม) วันแรกที่แบกไถ จูงควายออกจากบ้านเพื่อจะไถฮุดนานั้น ชาวบ้านจะเลือกฤกษ์ยามดี ทำพิธีไถฮุดนาเพื่อบอกกล่าว และอ้อนวอนตาแฮก แม่ธรณี เจ้าถิ่น เจ้าฐานให้ปกป้องรักษาคนควาย เครื่องมือทำงาน และต้นข้าว ในวันที่เจ้าของนาอาจจะทำพิธีไถฮุด เพียงอย่างเดียว วันหน้าจึงลงมือไถฮุดนา หรืออาจจะไถฮุดนาต่อจากพิธีไถฮุดนา ในวันเดียวกันก็ได้

การไถฮุดนาใช้เวลาหลายวัน จึงจะเสร็จเนื่องจากเป็นการไถรวนดินและกำจัดวัชพืช ในนาทุกแปลงของเจ้าของนา ดังนั้นเมื่อเริ่มไถฮุดนาเดือน 6 เจ้าของนาจะเริ่มตกกล้า (ปลุกกล้า) ไปพร้อมกันเพื่อให้ทันปักดำในเดือน 7

การตกกล้า หลังจากทำพิธีไถฮุดนาแล้วชาวบ้านจะไถฮุด และไถตกกล้าไปพร้อมๆ กัน แปลงตกกล้ามักจะเปลี่ยนแปลงเล็กกว่าแปลงปักดำ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการควบคุมน้ำ นอกจากนี้ยังอยู่ใกล้หนองน้ำ หรือบ่อปลา เพื่อความสะดวกในการตักน้ำเข้าแปลงกล้า ในกรณีที่มีน้ำฝนไม่พอ ดังนั้นนาแปลงใดที่เคยใช้หว่านกล้าก็จะใช้แปลงนั้นหว่านกล้าทุกปีเรื่อยมา

การเตรียมดินตกกล้าเริ่มต้นด้วยการไถฮุดเพื่อรวนดินและกำจัดวัชพืช ปล่อยทิ้งไว้ 3-4

วัน ให้ก้อนดินร่วนซุย วัชพืชเปื่อยเฉาตาย หลังจากนั้นจึงไถครั้งที่สองในวันที่จะหว่านกล้า ต้องดูแลความพอดีของน้ำหากน้ำในแปลงมาก เจ้าของนาจะตดออกหรือตักออกด้วยคันโซ่ แต่ถ้าน้ำในแปลงไม่พอต้องตดเข้าหรือวิดด้วยคันโซ่ จึงลงมือไถ ครั้งที่สองหลังจากที่ได้ไถสุดไว้แล้ว เรียกว่าการไถแปร ก้อนดินจะแตกละเอียดมากขึ้น ไถเสร็จจึงคราดให้ดินเหลวเป็นเนื้อเดียวกับน้ำ มีลักษณะเป็นโคลน และยังเป็นการเก็บกวาดหญ้าออกด้วย หากคราดเสร็จแล้วผิวหน้าของดินยังไม่เสมอกัน เจ้าของนาจะใช้ไม้มอบปรับระดับผิวดิน โดยใช้คนหรือควายลากไม้มอบก็ได้ มอบเสร็จแล้วจึงลงมือหว่านข้าวปลูกที่เตรียมมา เรียกว่า หว่านกล้า หรือตกกกล้า โดยหว่านให้กระจายไปทั่วแปลงกล้า ในการทำนาแต่ละปีนั้นชาวบ้านปลูกข้าวหลายพันธุ์ทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว ดังนั้นในการตกกกล้า เจ้าของนาจะแยกพันธุ์ของข้าวไม่ให้ปะปนกัน โดยเฉพาะข้าวเจ้า จะเลือกแปลงหว่านกล้าห่างจากแปลงกล้าข้าวเหนียว ทั้งนี้เพื่อป้องกันการกลายพันธุ์

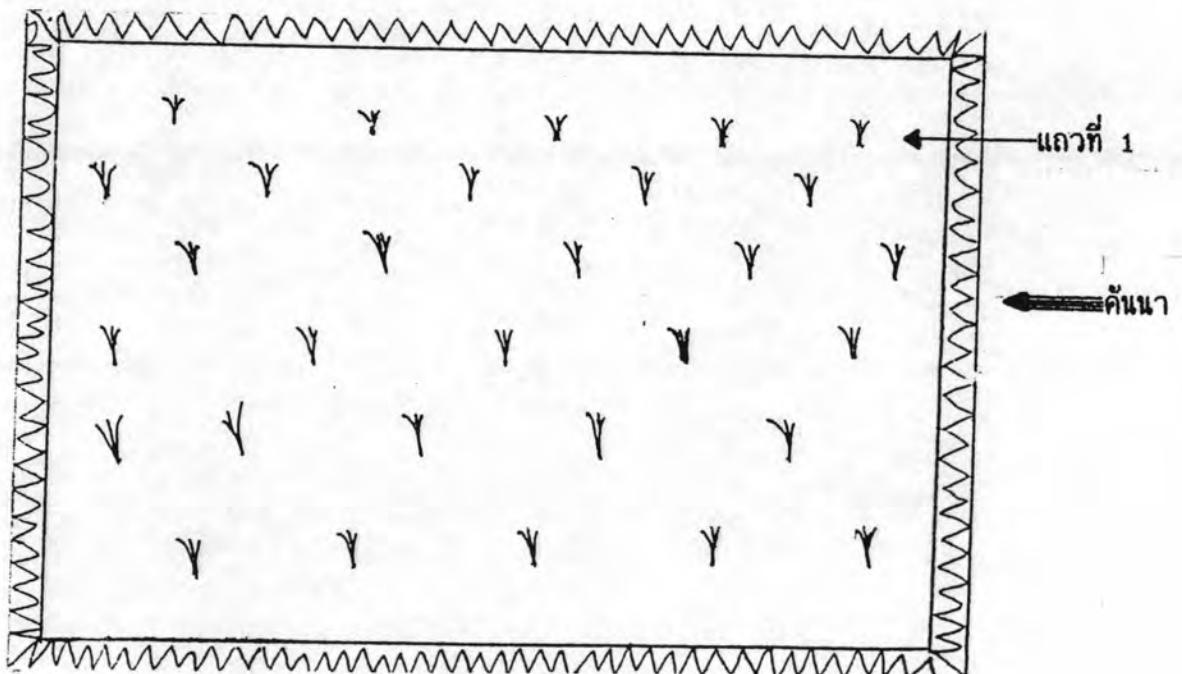

รูปที่ 3.21 แปลงหว่านกล้าจะปรับผิวดินให้เสมอกัน มีน้ำขังขึ้นและ

การปักดำ ในช่วงเดือน 7-8 (เดือนมิถุนายน - กรกฎาคม) ต้นกล้ายาวพอที่จะปักดำ ชาวบ้านเตรียมปักดำ การปักดำวันแรกนี้ ชาวบ้านจะเลือกวันฤกษ์ยามดี เพื่อทำพิธีปักกกแอก 5 ต้น 7 ต้น หรือ 9 ต้น ในแปลงเล็กๆ ใกล้กับนาแปลงแอก (แปลงที่ไถแอกนา) เพื่อบอกกล่าวและอ้อนวอนให้ตาแอก แม่ธรณี เจ้าถิ่น เจ้าฐาน ดูแลรักษาต้นข้าว หลังจากปักกกแอกแล้วจึงปักดำแปลงแอกและแปลงอื่นๆ ต่อไป

การเตรียมดินเพื่อปักดำนั้นเจ้าของนาจะไถนาครั้งที่สอง เรียกว่าไถแปร ไถเสร็จแล้วลงมือปักดำ เนื่องจากช่วงนี้ ก้อนดินที่ไถอุดเอาไว้ร่วนซุย และวัชพืชก็ตายเปื่อย จึงไม่นิยมคราดอีกครั้ง แต่ถ้าไถแปรแล้วก้อนซีไถ (ก้อนดิน) ใหญ่ ปักดำไม่สะดวก หรือมีหญ้า เจ้าของนาก็จะคราดก่อนปักดำ เพื่อเกลี่ยให้ก้อนซีไถเล็กลง หรือเพื่อเก็บกวาดหญ้าออกจากแปลง ในขณะที่เดียวกันก็จะมีการปรับคันนาด้วยโดยใช้จอบสับดิน สับหญ้า ด้านที่อยู่ในแปลงปักดำ ทั้งนี้เพื่อปรับระดับคันนาให้อยู่ในสภาพเดิมและกำจัดวัชพืชด้วย เมื่อปรับพื้นที่เสร็จแล้ว จึงหามมัดกล้ามาไว้ที่แปลงจะปักดำ ตัดใบส่วนยอดของต้นกล้าออก การตัดยอดกล้าต้องประมาณให้เหลือความสูงของต้นให้เสมอกัน เมื่อปักดำแล้วต้นข้าวต้อง โผล่พ้นน้ำประมาณ 5-8 นิ้ว

วิธีปักดำ ผู้ปักดำอุ้มมัดกล้าด้วยมือซ้าย ปล่อยให้ปลายกล้าหันเข้าหาตัว รากกล้าหันออกจากตัวก้มโค้งลงขาแยกเล็กน้อย นิ้วมือซ้ายคลี่แบ่งต้นกล้าออกจากมัด ครึ่งละ 1 กำมือ มือขวาหยิบต้นกล้าจากมือซ้าย ครึ่งละ 4 ต้น และปักดำลงบนพื้นดินโดยใช้หัวแม่มือด้านขวากดผิวดิน ใช้หัวแม่มือตัวัดดินปิดโคนต้นกล้า การดำนาจะดำถอยหลัง ปักกกข้าว (ต้นกล้า) ให้ห่างกัน กอละประมาณ 25 เซนติเมตร ปักกอข้าวแถวละ 5-6 กอ เรียกว่า หน้านา ซึ่งเป็นระยะสามารถเอื้อมมือปักดำได้สะดวก กอข้าวในแต่ละแถวจะสับหว่างกัน ดังภาพ

รูปที่ 3.22 แสดงการปักดำต้นข้าวตามแถวต่างๆ เป็นหน้ากระดาน

ผู้ปักดำจะดำเป็นหน้ากระดานเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อให้การสลับหว่างของต้นข้าวเป็นไป
 พร้อมกัน การลงมือปักดำแต่ละครั้งเริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ในเวลาประมาณ 6.00 น. จนถึงเวลาประมาณ
 9.00 น. หยุดพักกินอาหารเช้าที่แม่บ้านหามมาให้ หลังอาหารเช้าลงมือปักดำต่อไปจนถึงเวลา
 ประมาณ 13.00 น. จึงหยุดพักกินอาหารกลางวัน และถือว่าสิ้นสุดการปักดำในวันนั้นๆ หลังจาก
 อาหารกลางวัน สมาชิกในครอบครัวช่วยกันถอนกล้าเพื่อเตรียมไว้ปักดำในวันรุ่งขึ้น

ต้นกล้าที่ถอนไปปักดำได้นั้นจะมีอายุได้ประมาณ 30 วัน มีต้นสูงประมาณ 2 ฟุต ก่อนถึง
 กำหนดถอนกล้า เจ้าของนาจะตรวจดูระดับน้ำในแปลงกล้าหากระดับน้ำมากทำให้การถอนกล้า
 ลำบากก็จะตักน้ำออก หรือหากดินที่แปลงกล้าเป็นโคลนเหนียวจะถอนต้นกล้าลำบาก เพราะโคลน
 จะติดรากกล้าเป็นแผ่นใหญ่ก็จะทำให้ต้นกล้าขาด เจ้าของนาจะตักน้ำเข้าแปลงกล้าให้น้ำแช่ซึ่ง
 ต้นกล้า 2-3 วันก่อนจึงถอน กล้าที่ถอนง่ายที่สุดเป็นกล้าในแปลงดินเป็นทรายแห้ง ไม่มีน้ำแช่ซึ่ง
 ชาวบ้านเรียกว่า ดินผง

วิธีถอนกล้า ผู้ถอนกล้ายืนในท่าก้าวขา ก้มตัวลงใช้มือข้างหนึ่งกำช่วงกลางของต้นกล้า
 4-5 ต้น มืออีกข้างกำส่วนล่างติดโคน แล้วดึงพร้อมๆ กันทั้งสองข้าง ต้นกล้าจะถอนขึ้นครึ่งละ 5 ต้น
 เมื่อถอนได้เต็มกำมือแล้ว จับต้นให้ส่วนรากเสมอกัน แล้วฟาดกับฟ่าเท้าเบาๆ เพื่อให้โคลนหรือดิน
 ที่ติดรากออก ถ้าแปลงกล้ามี่น้ำแช่ซึ่งจับต้นกล้าให้ส่วนรากกระทบผิวน้ำเบา แล้วฟาดกับฟ่าเท้าดิน
 หรือโคลนที่ติดรากจะหลุดออกจับต้นกล้าให้เสมอกันอีกครั้ง แล้ววางไว้ด้านหลัง หรือวางฟาดบน
 คันนาก็ได้ จากนั้นเริ่มถอนอีก แล้วเอามารวมกันได้ 4-5 กำมือ ก็มัดด้วยตอกมัดกล้า โดยมัดส่วน
 ที่เป็นโคนใบ จึงเหลือส่วนที่อยู่ใต้มัดตอกยาวกว่าส่วนบนที่เป็นใบ

ในการถอนกล้าสมาชิกที่ดำนาในวันนั้น จะต้องช่วยกันถอน ทั้งนี้เพื่อให้ได้กล้าเพียงพอต่อ
 การปักดำในวันรุ่งขึ้น ดังนั้นจึงพบว่าชาวบ้านจะลงมือถอนกล้าเวลาประมาณ 15.00 น. ไปจนถึง
 เวลาประมาณ 18.00 น. จึงได้กล้าพอปักดำ เมื่อเลิกถอนแล้วจะนำกล้าไปตั้งจุ่มน้ำรวมกัน เพื่อ
 ให้รากอยู่ในน้ำ วันรุ่งขึ้น เจ้าของนาจึงใช้ไม้คันทลาวหามมัดกล้าไปปักดำ

การปักดำนั้นชาวบ้านจะปักดำนาหนองเป็นอันดับแรก เพราะหากน้ำมากจะปักดำไม่ได้
 นอกจากนี้พันธุ์ข้าวที่ปักดำนาหนองเป็นข้าวหนัก มีอายุ 5-6 เดือน ได้แก่ข้าวจำวลอย ข้าวจำว
 ทูลถลอง พื้นที่ส่วนบน ปลูกข้าวเหนียวและข้าวจำวแดงแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับแรกเป็น
 พื้นที่ลุ่มมีน้ำแช่ซึ่งมากจะปักดำเป็นอันดับที่สอง พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวกลาง ระดับที่สอง เป็นพื้นเขิน
 น้ำ (โคก) มีน้ำน้อยจะปักดำเป็นอันดับสุดท้าย พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวเบา

แปลงหวานกล้าจะเป็นแปลงสุดท้ายของการปักดำ หากกล้าเหลือมากในแปลงสุดท้ายที่ จะต้องปักดำ เจ้าของจะแบ่งกล้าให้เพื่อนบ้าน หรือให้ควายของตัวเองกิน เพื่อจะได้ไถและปักดำ ให้เสร็จ ในการปักดำวันสุดท้ายนั้น หากไม่ตรงกับวันฤกษ์ดี เจ้าของนาเหลือกล้าเอาไว้ 2 ถึง 3 กำ และเหลือพื้นที่ในแปลงกล้าเอาไว้ให้พอดี กล้า 2-3 กำมือ สำหรับปักดำในวันฤกษ์ดี เรียกว่า ช้านา มีความหมายถึงการปักดำครั้งสุดท้าย ในวันช้านานี้เจ้าของนาจะบอกฝากฝังให้แม่โพสพ (ต้นข้าว) รับประทานอาหารและฝากฝังให้ตาแฮก แม่ธรณีดูแลต้นข้าวด้วย

การดูแลรักษา หลังจากปักดำนาเสร็จแล้ว เจ้าของนาจะมาดูต้นข้าววันละครั้ง หรือ 2 วันต่อครั้งแม่จะออกไปดูต้นข้าวก็ไม่ได้อยู่นานทั้งวันเหมือนครั้งยังปักดำ ชาวบ้านผู้สูงอายุได้ ให้ข้อมูลว่ามีการดูแลรักษาต้นข้าวด้วยตัวเอง และฝากฝังกับตาแฮกแม่ธรณี ดังนี้

1. ชาวบ้านดูแลรักษาต้นข้าวเอง โดยปฏิบัติ ดังนี้

การถอนหญ้า ผักแพงพวย หรือวัชพืชอื่นออกจากนาข้าว

คอยตรวจดูระดับน้ำ หากระดับน้ำมากจะทอดออกไปสู่แปลงอื่นที่มีระดับน้ำน้อย

กำจัดปู โดยการฝังไ่ว้กลางคันนา แล้วบึงข้าวเหนียวใส่ลงในไห ชาวบ้าน บอกว่ากลิ่นหอมของข้าวเหนียวบึงจะทำให้ปูไต่ลงไห ชาวบ้านบางคนกำจัดปู โดยเสกคาถาใส่ใบตาล แล้วนำไปปักตามมุมแปลงนาข้าว ปูจะไม่กัดกินต้นข้าว

2. ชาวบ้านดูแลรักษาต้นข้าว โดยการฝากฝังไว้กับตาแฮกที่มีการทำพิธีกรรม 3 ครั้ง

ครั้งที่ 1 ทำพิธีเลี้ยงตาแฮก เพื่อฝากฝังให้ดูแลต้นข้าวไม่ให้มีแมลง ปู กัดทำลาย พิธีกรรมนี้ทำวันพุธหลังจากปักดำเสร็จ 1-2 สัปดาห์ เป็นพิธีกรรมในเดือน 8

ครั้งที่ 2 บุญข้าวประดับดิน ชาวบ้านจะนำห่อข้าวประดับดินไปให้ตาแฮก พร้อมกับเรียกแม่ธรณี แม่โพสพ ให้มารับเอาข้าวประดับดินด้วย เจ้าของนาจะกล่าวฝากฝังให้ดูแลรักษา ต้นข้าวที่กำลังแตกกอเจริญงอกงาม อย่าได้มีบั้ง แมลง ปู มากัดทำลาย พร้อมกับอ้อนวอนให้แม่โพสพเจริญงอกงาม เพื่อจะได้ออกรวงมาเลี้ยงลูกหลาน พิธีกรรมนี้ทำในเดือน 9 (เดือนสิงหาคม) ซึ่งเป็นช่วงที่ต้นข้าวกำลังเจริญงอกงามแตกกอมองดูเขียวขจีเต็มท้องนา

ครั้งที่ 3 บุญข้าวสาก ชาวบ้านจะนำห่อข้าวสากไปให้ตาแฮก พร้อมกับเรียกแม่ธรณี แม่โพสพให้มารับ เอาห่อข้าวสากด้วย เจ้าของนาจะกล่าวฝากฝังดูแลรักษาต้นข้าวที่กำลังตั้งท้อง ไม่ให้บั้ง แมลง ปู มากัดทำลาย พร้อมกับขอให้ต้นข้าวเร่งออกรวงใหญ่ๆ จะได้เหลือกินเหลือทาน (ทำบุญ) ได้ขาย พิธีกรรมนี้ทำในเดือน 10 (กันยายน) ซึ่งเป็นช่วงที่ต้นข้าวกำลังตั้งท้อง

การเก็บเกี่ยว การเก็บเกี่ยวของชาวบ้านดงทองเริ่มประมาณปลายเดือน 11 โดยเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวเบา เก็บข้าวกลางและเก็บข้าวหนัก ตามลำดับ เมื่อข้าวที่ปักกกแฉกแก่พอที่เกี่ยวได้และตรงวันฤกษ์ยามดี พ่อบ้านหรือแม่บ้านจึงจะเกี่ยวข้าวกกแฉก เพื่อบอกกล่าวให้ทราบถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวมาถึงแล้วจะได้เกี่ยวข้าว แล้วนำข้าวปักกกแฉกไปแขวนไว้บนยุ้ง และอ้อนวอนให้ข้าวกกแฉกเป็นสิริมงคลแก่ข้าวในยุ้ง ข้าวกกแฉกเกี่ยวได้ 1 กำมือเจ้าของนาจะแขวนไว้บนที่สูง เช่นกิ่งไม้ วันชนข้าวขึ้นยุ้งจึงนำไปแขวนไว้ในยุ้งข้าว

วิธีเกี่ยวข้าว ผู้เกี่ยวข้าวถือเคียวด้วยมือขวา ยืนก้มโน้มตัวลง หากต้นข้าวสูงระดับอกของผู้เกี่ยวไม่ถึงกับโน้มตัวมากเพียงแต่ก้มหน้า โนมหลังลงเพียงเล็กน้อย ก็สามารถเกี่ยวเกี่ยวได้ ถ้าต้นข้าวสูงระดับเอวหรือระดับต้นขาของผู้เกี่ยว ต้องโน้มตัวลงมาก เพื่อให้สามารถใช้เคียวตัดต้นข้าวได้สะดวก อย่างไรก็ตามการเกี่ยวข้าวนี้ผู้เกี่ยวจะโน้มตัวลงน้อยกว่าการปักดำข้าว ชาของผู้เกี่ยวแยกออกเพื่อความสะดวกในการก้าวเดิน มือซ้ายกำกอข้าว (ช่วงกลางลำต้น) ครั้งละ 1-2 กำ ใช้เคียวที่ถือด้วยมือขวาเกี่ยวกอข้าวให้ขาดโดยดึงกอข้าวเข้าหาตัว เกี่ยวติดต่อกัน 3-4 ครั้ง (ได้ข้าว 6-8 กอ) จะได้ข้าวเต็มกำมือ นำไปวางไว้ด้านหลัง จะวางพาดบนคันนา หรือวางในแปลงข้าว ต้องเหยียบกอฟางให้ล้มก่อนจึงวางกำข้าวลง จากนั้นกลับไปเกี่ยวต่อไปเรื่อยๆ เมื่อได้ข้าวเต็มกำมือนำมาวางเรียงไว้ที่เดิม จนได้ข้าว 1 ฟ่อน จึงวางเรียงใหม่ ข้าวที่เกี่ยวได้จะถูกวางฝั่งแดด ฝั่งลมไว้ 2-3 วัน จึงมัดเป็นฟ่อน เรียกว่า กู้ข้าว การมัดข้าวเป็นฟ่อนมัดด้วยตอกไม้ไผ่ที่เตรียมไว้ ตอกไม้ไผ่แต่ละเส้นจะยาวประมาณ 1-2 ฟุต ซึ่งยาวกว่าตอกมัดกล้า การมัดฟ่อนข้าวจะทำในช่วงบ่ายติดต่อกันกับช่วงเย็น หลังอาหารมื้อกลางวันพ่อบ้านและแม่บ้านจะช่วยกันกู้ข้าว ส่วนลูกๆ จะหาฟ่อนข้าวไปไว้ที่ลาน

วิธีหาบข้าว ตั้งหาบมาไว้ในแปลงนาที่จะหาบข้าว วางคันหลาวบนที่ง่ามขามาให้ปลายคันหลาวยื่นออกจากง่ามขามายาวเท่ากัน ผู้หาบข้าวสองคนช่วยกันเอาฟ่อนข้าวเสียบคันหลาวตรงกึ่งกลางของฟ่อนข้าวได้ตอก เสียบฟ่อนข้าวได้ข้างละ 5-7 ฟ่อน จึงหาบไปใส่ลาน เมื่อถึงลานใช้มือกดคันหลาวส่วนหน้าโน้มลงกับพื้น ฟ่อนข้าวจะหลุดออกแล้วปล่อยมือที่กดฟ่อนข้าวที่เสียบคันหลาว ส่วนหลังจะหลุดออกจากปลายคันหลาว เมื่อฟ่อนข้าวบนลานมีจำนวนมากเจ้าของข้าวจะช่วยกันก่อลอมข้าวเพื่อจะได้มีพื้นที่เทพ่อนข้าวจนกว่าการเก็บเกี่ยวและการขนฟ่อนข้าวจะเสร็จสิ้น

การก่อลอมข้าวและการเวดข้าว

การก่อลอมข้าวไม่มีฤกษ์ยาม เจ้าของข้าวถือเอาความสะดวก ส่วนใหญ่ช่วยกันก่อลอมข้าว ตอนบ่ายคือเวลาประมาณ 16.00 น. เป็นต้นไป ใช้เวลาก่อลอมข้าวไม่นานก็เสร็จ ลอมข้าวจะแยกออกเป็น 2 ลอม คือ ลอมข้าวเหนียวและลอมข้าวเจ้า ทุกครัวเรือนมีลอมข้าวเจ้า เนื่องจากชาวบ้านปลูกข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้า

วิธีการก่อลอมข้าว วางฟ่อนข้าวเรียงชิดกันริมลานข้าวประมาณ 5-10 เมตร ให้มี 2 แถว โดยหันเม็ดข้าวเจ้าหากัน หัวฟ่อนข้าวของแถวแรกหันออกนอกลาน หัวฟ่อนข้าวแถวที่สองหันเข้าหาลาน ผังเสาบิดหัวบิดท้ายทั้งสองแถว แถวละสองเสา เพื่อป้องกันลมพัดมา วางฟ่อนข้าวสลับหว่างกันให้ชิดกัน ผู้ก่อจะขึ้นเหยียบลอมข้าวเพื่อให้ลอมข้าวแน่น เมื่อก่อสูงขึ้นมีคนส่งฟ่อนข้าวให้ผู้ที่อยู่บนลอมข้าว ลอมข้าวที่ก่อเสร็จแล้วมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมู ลอมข้าวเหนียวและลอมข้าวเจ้าห่างจากกัน เจ้าของข้าวจะเวดข้าวเหนียวให้เสร็จก่อนจึงเวดข้าวเจ้า

การเวดข้าว เมื่อการเกี่ยวข้าวเสร็จสิ้นลง เจ้าของข้าวจะกู่ข้าวและหาบข้าวใส่ลานเป็นเวลา 2-3 วัน ก็เสร็จ เนื่องจากได้มีการกู่ข้าวและหาบฟ่อนข้าวมาก่อนแล้ว ในขณะที่เดียวกันฟ่อนบ้านหรือแม่บ้านทำขวัญข้าว มัดเสียบไว้กลางลอมข้าวเป็นเวลา 2-3 วัน ซึ่งเจ้าของข้าวจะให้วันสุดท้าย ตรงกับฤกษ์ดี แม่บ้านเอาขวัญข้าวตลังกับลาน 2-3 ทีโยนทิ้งออกไปนอกลาน เรียกว่าการปลงข้าว จากนั้นเจ้าของข้าวลงมือเวดข้าวได้อาจจะเริ่มเวดตอนเย็นหรือกลางคืนก็ได้ชาวบ้านนิยมเวดข้าวทั้งกลางวันและกลางคืน ใช้เวลาดเวดประมาณ 2 วัน ก็เสร็จโดยเวดข้าวเหนียวให้เสร็จก่อนจึงเวดข้าวเจ้า

วิธีการเวด ตั้งตั่งเวดข้าวลงใกล้จุดกลางของลานเวดข้าวเพื่อให้เม็ดข้าวหลุดไหลกองรวมกันตรงกลางลาน ซึ่งตั่งเวดข้าวจะอยู่กึ่งกลางของลอมข้าว เพื่อให้เกิดความสะดวกในการเอื้อมมือเหยียบฟ่อนข้าว หากเอื้อมเหยียบไม่ถึงจะชนฟ่อนข้าวครึ่งละ 10-12 ฟ่อน กองไว้ข้างๆ ตั่งเวดข้าว ผู้เวดข้าวยืนด้านหลังให้ชิดตั่ง เท้าข้างหนึ่งกดทับแขนตั่งติดกับพื้น เพื่อป้องกันตั่งเคลื่อนที่ ขาอีกข้างหนึ่งก้าวถอยหลัง มือสองข้างจับไม้ตีข้าว ให้เอ็น (เชือก) ที่โยงระหว่างหัวไม้เวดข้าว รัดฟ่อนข้าวตรงตอกมัดไขว้ ไม้เวดข้าวสลับข้างกันทำให้เอ็นรัดฟ่อนข้าวแน่น เจ็อไม้เวดข้าวขึ้น เหนือศรีษะ แล้วฟาดฟ่อนข้าวลงบนตั่งเวดข้าวอย่างแรงเม็ดข้าวจะหลุดออก ไหลลงจากผิวหน้าตั่งกองรวมกันที่พื้นลาน จับไม้เวดข้าวเขย่าเบาๆ ให้เม็ดข้าวที่หลุดออกจากรวง ร่วงลงจากฟ่อนข้าว จึงเจ็อไม้เวดข้าวขึ้นเหนือศรีษะ ฟาดฟ่อนข้าวลงกับตั่งเวดข้าวอย่างแรง การเจ็อไม้

वादข้าวครั้งที่ 3-4 ไม่ต้องเจือสูงเหนือศีรษะให้อยู่ระดับหน้าผาก เนื่องจากพ่อนข้าวมีน้ำหนักเบา ลง ฝาดครั้งที่ 4 สลัด พ่อนข้าวทั้งออกไปข้างหน้าให้อยู่นอกลาน โดยยกไม้ฝาดข้าวขึ้นเหนือศีรษะ ด้านซ้ายหรือด้านขวา แล้วเหวี่ยงพ่อนข้าวไปข้างหน้าอย่างแรงพร้อมๆ กับคลายหัวไม้ที่ไขว้กันออก ให้ได้จังหวะเดียวกับการออกแรงเหวี่ยง จึงเริ่มฝาดพ่อนต่อๆ ไป จนกว่าจะเสร็จ อนึ่งการขว้าง ฝาดฝางออกไปนอกลานจะต้องขว้างแยกระหว่างฝาดฝางข้าวเหนียวกับฝาดฝางข้าวเจ้า ขณะที่ฝาด ข้าวหรือवादข้าวนี้ ผู้वादข้าวจะหยุดพักเอาแรงเป็นช่วงๆ ขณะที่หยุดพักพ่อนบ้านหรือแม่บ้านใช้พอย นนามกวาดเศษฝางออกจากบริเวณลานवादข้าว เสร็จแล้วใช้ไม้กวาดต้นซันมอน กวาดเม็ดข้าวที่ กระเด็นเข้ามารวมกันที่กองใหญ่ทำเช่นนี้ทุกครั้งจนกว่าการवादข้าวจะเสร็จสิ้น

ถ้าปีใดเจ้าของข้าวจะทำบุญลานหรือบุญคุณลาน จะหาฤกษ์ยามดีให้ตรงหรือใกล้เคียงกับ วันवादข้าวเสร็จ เสร็จสิ้นพิธีทำบุญคุณลานจึงขนข้าวใส่ยุ้งแต่ถ้าปีนั้นไม่ทำบุญคุณลานเจ้าของข้าวจะ ขนข้าวใส่ยุ้งฉางโดยขนข้าวเหนียวก่อน เมื่อขนข้าวเหนียวเสร็จแล้วจึงลงมือฝาดข้าวเจ้า เพื่อ ป้องกันเม็ดข้าวปะปนกันฝาดเสร็จจึงขนทีหลัง โดยแยกเก็บไว้คนละช่องในยุ้ง หรือเก็บคนละมุม ในยุ้งข้าว

การขนข้าวขึ้นยุ้ง ชาวบ้านนิยมขนข้าวครั้งแรกในตอนเช้าตรู่ของวันฤกษ์ยามดี เนื่องจาก ข้าวมีปริมาณมากจึงไม่นิยมขนด้วยการหาบจะขนด้วยเกวียนของตัวเอง หากครวเรือนใดไม่มีเกวียน จะขอให้เพื่อนบ้านที่มีเกวียนมาช่วยขน เสร็จแล้วมีการเลี้ยงอาหารเช้า (สายประมาณ 10.00 น.) ตอบแทนเรียกว่า ลงแขกขนข้าว ชาวบ้านนิยมใช้ตระกร้าเป็นภาชนะตักข้าว ก่อนจะตักข้าวเจ้าของ ข้าว (พ่อนบ้านหรือแม่บ้านก็ได้) จะกล่าวเชิญแม่โพสพจากลานข้าวให้ไปอยู่ยุ้งฉาง จึงลงมือตักข้าว ใส่เกวียนซึ่งมีกระสอบ (ภาชนะขนาดใหญ่พอดีกับพื้นที่เกวียนสานด้วยไม้ไผ่ขัดตะมิมขอบสูง ประมาณ 1 ฟุต) เป็นภาชนะรองรับเม็ดข้าว ตักข้าวเต็มกระสอบแล้วจึงเอ้าวัวเทียมเกวียน ขนข้าวไปใส่ยุ้ง โดยเกวียนจะเทียบให้ถึงประตูยุ้งข้าว ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการตักข้าวออกจากเกวียน เทใส่ยุ้ง พ่อนบ้านหรือแม่บ้านเข้าไปในยุ้งข้าวเพื่อทำพิธีเอาข้าวใส่ยุ้ง โดยเหน็บใบคุณใบยอไว้ที่ ผนังประตูยุ้งด้านในและด้านนอก (ใกล้ประตูยุ้ง) นั่งยองๆ ยกชัน 5 ขึ้นเหนือศีรษะแล้วบอกกล่าว และอ้อนวอนแม่โพสพให้เป็นสิริมงคลในยุ้งฉาง แม้จะตักไปสีกินก็ขอให้ไหลมาเทมาไม่หมดสิ้น แล้ว เทข้าวเปลือกลง จากนั้นจึงเทตระกร้าต่อไป จนกว่าการขนข้าวใส่ยุ้งจะเสร็จสิ้น การขนข้าวเที่ยว สุดท้ายเจ้าของข้าวได้แบ่งข้าวเปลือกไว้ส่วนหนึ่งสำหรับทำพิธีกรรมแบ่งข้าวไว้ให้ตาแยกพร้อมกันนี้ เจ้าของข้าวได้นำเอาข้าวกกแอก 1 กำมือแขวนไว้บนเพดานภายในยุ้งข้าว ชาวบ้านเชื่อว่าจะทำ

ให้เกิดสิริมงคลแก่ข้าวในยุ้ง หลังจากนั้นเจ้าของข้าวจะปิดยุ้งข้าวไว้รอให้ถึงเดือน 3 จึงเปิดยุ้ง เพื่อตักข้าวออกสีกิน ในระหว่างที่ปิดยุ้งข้าวนี้ชาวบ้านจะตักข้าวเก่า (ข้าวที่เหลือจากบิกลาย) ออกมาไว้นอกยุ้ง หากไม่มีข้าวเก่าจะแบ่งข้าวใหม่ไว้ส่วนหนึ่ง เพื่อกินให้เพียงพอถึงเดือนสาม

เมื่อชนข้าวเปลือกใส่ยุ้งเสร็จแล้ว ในวันรุ่งขึ้นเจ้าของข้าวจะลงมือตีข้าวสุก คือการตี เม็ดข้าวที่ยังฟาดออกไม่หมดเหลือติดอยู่ตามข้าวรวงเล็กๆ เรียกว่า ลูกข้าว ซึ่งติดอยู่ใกล้บริเวณ ตอกมัดฟ่อนข้าว ชาวบ้านถือว่าเป็นการตีเอาเม็ดข้าวครั้งสุดท้าย โดยตีข้าวสุกจากมัดฟางข้าวเหนียว ให้เสร็จก่อนพร้อมกับชนออกจากลานแนวข้าวจึงตีข้าวสุกจากมัดฟางข้าวเจ้า ทั้งนี้เพื่อป้องกันเม็ด ข้าวปะปนกัน

ชาวบ้านได้อธิบายความหมายของคำว่า สุก มาจากคำว่าสนุก ตีข้าวสุก คือการตีข้าว สนุกสนาน คนตีถือไม้ยาวประมาณ 2 เมตร กลมพอดีกำมือ ล้อมวงเงื่อไม้ฟาดลงที่กองลูกฟาง พุดคุ้ยกันไปด้วย ทำให้เกิดความสนุกสนาน จึงเรียกว่าตีข้าวสนุก ต่อมากลายมาเป็นคำว่าสนุก

วิธีตีข้าวสุก จำนวนผู้ตีข้าวสุกมีตั้งแต่ 1-4 คน หากมีมากก็ตีเสร็จเร็ว ผู้ตีข้าวสุกถือ เคียวด้วยมือขวา มือซ้ายรวบปลายมัดฟาง (ก่อนฟาดเรียกฟ่อนข้าว) ใช้เคียวตัดที่มัดฟางแล้วสลัด เบาๆ ข้าวรวงเล็กๆ หรือลูกข้าวที่ติดบริเวณตอกมัดจะหลุดออก ให้ลูกข้าวหลุดลงกลางลาน ฟางที่เหลือปาออกไปรอบๆ ลานแนวข้าว เสร็จแล้วตัดฟางมัดอื่นไปเรื่อยๆ จนกว่าจะได้กองฟางที่มีลูกข้าว ติดพอตีจึงหยุดตัดไว้ก่อน หันมาตีเอาเม็ดข้าวโดยใช้มือขวาหรือมือซ้ายจับส่วนหัวของไม้สนุเงื่อฟาด ลงที่กองฟองลูกข้าวอย่างแรงเพื่อให้เม็ดข้าวหลุดออกจากรวง ฟาดให้ทั่วกองแล้วใช้ปลายไม้สนุ ส่วนที่มีง่ามเขี่ยฟางเบาๆ ให้เม็ดข้าวร่วงลงบนลานเสร็จแล้วเขี่ยฟางลูกข้าวออกไว้รอบๆ ลาน แนวข้าว จะเหลือเม็ดข้าวรวมกันที่กลางลาน ถือว่าการตีข้าวสุกเสร็จครั้งที่ 1 จึงเริ่มตีใหม่ทำ เหมือนครั้งแรก โดยตัดมัดฟางสลัดเบาๆ ให้ลูกข้าวกองทับเม็ดข้าวที่ตีครั้งแรก สมาชิกในครัวเรือน จะช่วยกันตีครั้งละ 2-3 คน โดยยืนตีรอบๆ กองฟางลูกข้าวทำให้เสร็จเร็วขึ้น

การตีข้าวสุกอาจจะตี 4-5 ครั้ง ติดต่อกันจึงหยุดตี เพื่อเอาเม็ดข้าวที่ตีได้ออกจากลาน ซึ่งมีข้าวลีบ กรวดปะปน เจ้าของข้าวจะฟัดเพื่อแยกเม็ดข้าวสมบูรณ์ออกจากเม็ดลีบและกรวด เรียกว่าฟัดข้าวบัตลาน ผู้ฟัดข้าวบัตลานมักจะเป็นแม่บ้านหรือลูกสาว ก่อนฟัดให้พอยหนามกวาดเศษ ฟางออกจากกองข้าวและบริเวณลาน ใช้ไม้กวาดต้นมอญ กวาดเม็ดข้าวที่กระเด็นในบริเวณลาน ให้เข้ามารวมที่กองใหญ่ จึงลงมือฟัดโดยใช้กระดิ่ง ยกกระดิ่งขึ้นให้อยู่ระดับเอว ใช้แรงฟัดให้พอดิ ไม่เบาหรือแรงเกินไป ขณะที่ฟัดข้าวลีบ ผุ่นและกรวดเล็กๆ จะหลุดออก ส่วนกรวดก้อนใหญ่ผู้ฟัดจะ

เก็บ เสร็จแล้วเทข้าวใส่ตะกร้า เริ่มผัดใหม่จนกว่าข้าวบนลานจะหมด แล้วเริ่มตีข้าวสุกใหม่อีก ทำเช่นนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าจะเสร็จ ข้าวที่ได้จากการตีข้าวสุกเรียกว่า ข้าวบดลาน เจ้าของจะหอบกลับบ้านตอนเย็น แล้วแยกไว้ต่างหากเนื่องจากเป็นข้าวที่ยังมีกรวดทรายปะปน

เมื่อการตีข้าวสุกเสร็จสิ้นลง (ใช้เวลา 2-3 วัน) เจ้าของข้าวจะทำพิธีแบ่งข้าวเปลือกให้แก่ตาแอก แม่ธรณี เจ้าถิ่น เจ้าฐาน เรียกว่า ถวายข้าวล่อ ข้าวเกวียน มีความหมายถึงการถวายข้าวเป็นเกวียนแก่ตาแอก แม่ธรณี เจ้าถิ่น เจ้าฐาน โดยใช้ใบไม้เย็บเป็นกระทงหรือเป็นกรวยเล็กๆ หยิบข้าวเปลือกที่เป็นข้าวเหนียวและข้าวเจ้า (เจ้าของนาได้ตัดแบ่งไว้เมื่อครั้งชนข้าวเปลือกเกวียนสุดท้าย เจ้าของนาบางคนจะแบ่งข้าวบดลานให้) ใส่กระทง พร้อมด้วยเครื่องสังเวद्यอื่นๆ ในการแบ่งข้าวเปลือกนั้น เจ้าของนาบางคนแบ่งให้ครึ่งหนึ่ง กล่าวคือ ถ้าปีนั้นได้ข้าวทั้งหมด 10 เกวียน จะแบ่งให้ 5 เกวียน ชาวบ้านกล่าวว่า การให้ส่วนแบ่งเป็นข้าวแก่ตาแอก แม่ธรณี เจ้าถิ่นเจ้าฐานเป็นการทำตามสัญญา ที่ให้ไว้ในวันลงนา (วันไถแอกนา) และยังเป็น การตอบแทนบุญคุณที่อำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้ดูแลรักษา คน วัว ควาย เครื่องมือทำนา และต้นข้าว ตลอดฤดูกาลทำนาจะกระทั่งได้เก็บเกี่ยวและยังฝากฝังให้ดูแลนา จนกว่าฤดูทำนาใหม่จะมาถึง ชาวบ้านเรียกพิธีกรรมนี้ว่า พิธีขึ้นนา ซึ่งเจ้าของนาจะทำพิธีในวันพุธ เวลาเช้าก่อนเพล หากการตีข้าวสุกเสร็จก่อนที่จะถึงวันพุธ เจ้าของนาจะกลับมาทำพิธีแบ่งข้าว เมื่อวันพุธมาถึง เนื่องจากชาวบ้านได้ถือปฏิบัติต่อกันมาเกี่ยวกับการเลี้ยงผีมักจะเลี้ยงในวันพุธ

หลังจากตีข้าวสุกเสร็จในเช้าวันต่อมาหลังจากกินอาหารเช้า พ่อบ้านแม่บ้านและสมาชิกในครัวเรือน (ยกเว้นคนแก่และเด็กๆ) จะออกไปนาเพื่อช่วยกันเก็บฟาง เรียกว่า การเมียนฟาง เพื่อเก็บไว้ให้วัวควายกินตลอดปี การเมียนฟางใช้เวลา 1 วัน แม่บ้านจึงเตรียมอาหารกลางวันใส่ตะกร้าหอบไปนาด้วย

วิธีเมียนฟาง ผังหลักยาวประมาณ 5 เมตร ว่างกลางลานนาข้าว เรียกว่า เส้า สมาชิกในบ้านช่วยกันเขี่ยฟางที่อยู่รอบๆ ลาน เข้ามารวมกันรอบเส้า เป็นวงกลมมีรัศมีประมาณ 2 เมตร ขณะที่เขี่ยฟางรอบเส้า สมาชิก 2 คน ขึ้นไปเหยียบย่ำกองฟางให้แน่น อีกส่วนจะคอยเขี่ยฟางใส่กอง กองฟางจะสูงขึ้นเรื่อยๆ ฟางที่กองเสร็จแล้วมีลักษณะคล้ายเจดีย์ มีฐานกว้าง ยอดแหลมสูงประมาณ 2 เมตร ตรงยอดเส้าแต่งด้วยฟางมัดหัวท้าย โอบรอบปลายเส้าเสร็จสิ้น การกองฟางหรือการเมียนฟาง เวลาประมาณ 16.00 น. ทุกคนช่วยกันขนเครื่องมือกลับบ้าน ได้แก่ จอบ เสียม พร้า คันหลาว ขาหมา ฟอยหนาม ไม้กวาดต้นเมอญู คงเหลือเก็บซ่อนไว้บางส่วน

ได้แก่ จอบ เสียม พรวน เพราะต้องใช้เป็นเครื่องมือล้อมรั้วกองฟอง ซึ่งพ่อบ้านและลูกชายจะออกมาล้อมในเช้าวันรุ่งขึ้น

ชาวบ้านแดงทองถือว่าเมื่อเก็บฟางจะเสร็จสิ้นขบวนการทำนาปลูกข้าว ซึ่งใช้เวลาเกือบตลอดทั้งปี จากการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (participant observation) พบว่าชาวบ้านแดงทองเสร็จสิ้นการเก็บฟางราวต้นเดือนยี่ หลังจากนั้นชาวบ้านจะใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน ถึงเดือนสามจึงทำพิธีปักข้าวใหม่ออกจากยุ้ง และทำพิธีเฉลิมฉลองด้วยการให้ทานข้าวใหม่ในส่วนของครอบครัวโดยการเอาข้าวใหม่หนึ่งใส่บาตรตอนเช้าและในส่วนของชุมชนโดยร่วมกันทำบุญกุ่มข้าวใหญ่และบุญข้าวจี เป็นประจำทุกปี ทั้งนี้เพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่าอันสงจากการให้ทานข้าวจะทำให้ได้บุญกุศลส่งผลให้ข้าวในนาปีหน้าออกงามกว่าเดิมไม่อดอยาก

ตาราง 3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างฤดูกาล เดือน พฤติกรรมการทำนาและพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวของชาวบ้านแดงทอง ตำบลแดงทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

ฤดู	เดือน (จันทรคติ)	พฤติกรรมการทำนา	พิธีกรรม	หมายเหตุ
หนาว	สาม		เอาฝุ่นใส่เนา พิธีปักข้าวใหม่ออกจากยุ้ง	
ร้อน	สี่ ห้า	ขนฝุ่นใส่เนา ขนฝุ่นใส่เนา ยายฝุ่น		

ตาราง 3.3 (ต่อ)

ฤดู	เดือน (จันทรคติ)	พฤติกรรมการทำงาน	พิธีกรรม	หมายเหตุ
ฝน	หก	ไถฮุดนา (ไถตะ) ตกกล้า	พิธีแขกนา พิธีเลี้ยงพ่อปู่นา	
	เจ็ด	ปักดำ	พิธีปักกกแขก	
	แปด	ปักดำ	พิธีช้อนา พิธีเลี้ยงตาแขกหลังปักดำ เสร็จ	เพื่อฝากฝังต้นข้าว
	เก้า	ดูแลรักษา (ถอนหญ้า ชำปุ)	ให้ห่อข้าวประดับดิน	
	สิบ	ดูแลรักษา (ถอนหญ้า ชำปุ)	ให้ห่อข้าวสาก	
	สิบเอ็ด	เกี่ยวข้าวเบา ทำลานก่อนลอมข้าว		
หนาว	สิบสอง	เกี่ยวข้าวกลาง ก่อนลอมข้าว	พิธีเกี่ยวกกแขก	
	อ้าย	เกี่ยวข้าวหนัก ก่อนลอม		

ตาราง 3.3 (ต่อ)

ฤดู	เดือน (จันทรคติ)	พฤติกรรมการทำงาน	พิธีกรรม	หมายเหตุ
		นวดข้าว กองข้าวใหญ่กลางลาน ชนข้าวใส่ยุ้ง	ทำขวัญข้าวและปลงข้าว บุญลาน พิธีเอาข้าวใส่ยุ้ง	
	ยี่	ตีข้าวสุก ก่อกองฟาง ล้อมกองฟาง	พิธีแบ่งข้าวเปลือกและ เลี้ยงตาแขก แม่ธรณี เจ้าถิ่น เจ้าฐาน	

หมายเหตุ เนื่องจากชาวบ้านดงทอง ถือว่าขบวนการทำนาเริ่มตั้งแต่เดือน 3 คือการบำรุงด้วยการใส่ปุ๋ยคอกเอาฤกษ์ ตารางนี้จึงเริ่มในเดือน 3